

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXIII. ÉVFOLYAM • 2022 • 3. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

HORVÁTH ATTILA

Mások élete? A kötelező Covid-oltások a magyar, a német és az osztrák alkotmánybírószági döntések tükrében 3

KÁRTYÁS GÁBOR

Az érvénytelenség szabályozása a közszolgálatban 39

LAKATOS ISTVÁN

Érdekek kontra értékek avagy az emberi jogi diplomácia fejlődése az ENSZ alapítása óta – Több szereplő, nagyobb hatékonyság? 55

SZIVÓS KRISTÓF

Az írásbeli polgári per jellemzői az 1868. évi LIV. törvénycikkben 80

RECENZÍÓ

AMBRUS ISTVÁN

Miskolczi Barna – Szathmáry Zoltán: Büntetőjogi kérdések az információk korában 107

KARTAI GERGŐ

Steven S. Hoffman: The Five Forces That Change Everything: How Technology is Shaping Our Future 113

MUNKÁCSI PÉTER

Kiss Zoltán Károly: A vizuális művészetek és a jog 2.
– Az építészet, a fotóművészet és az alkalmazott művészetek szabályozása 121

PAPP JÁNOS TAMÁS

Gosztonyi Gergely: Cenzúra Arisztotelésztől a Facebookig
– A közösségi média tartalomszabályozási gyakorlatának komplexitása 128

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Fábrián Adrián, Földi András, Görög Márta,
Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda,
Miskolczi Bodnár Péter, Smuk Péter, Sólyom László, Sonnevend Pál,
Szikora Veronika, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Gárdos-Orosz Fruzsina

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Fekete Balázs

Szerkesztőségi tagok: Gajduschek György, Ganczer Mónika, Hollán Miklós,
Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor, Varju Márton

Honlap: <http://jog.tk.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.hu

A kiadvány az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat támogatásával készült.

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitóriuma (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.hu

Kiadja a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet

Olvasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

HORVÁTH ATTILA*

MÁSOK ÉLETE?

A KÖTELEZŐ COVID-OLTÁSOK A MAGYAR, A NÉMET ÉS AZ OSZTRÁK ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI DÖNTÉSEK TÜKRÉBEN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.01>

Bár a Covid–19 elleni küzdelem során az államok világszerte számos alapjog-korlátozó intézkedést hoztak, a védőoltások felvételére kötelezés az egyik legmarkánsabb alapjogi beavatkozásnak minősült, felvetve – többek között – az egészségügyi önrendelkezés jog, az egészséghez (testi épséghez) való jog, a munkához való jog és a világnézeti-lelkiismereti szabadság sérelmét. A tanulmány a kötelező Covid-oltás tárgyában született magyar, német és osztrák alkotmánybírói határozatot tárgyalja, a hangsúlyt a két külföldi döntésre helyezve. A határozatok alapos elemzése mellett a másik alapvető célkitűzésünk a három alkotmánybírói érvelésének összehasonlítása, arra keresve a választ, hogy az egyes testületek milyen okfejtés mentén látták igazolhatónak a kötelező oltások által okozott alapjogkorlátozást. Amint látni fogjuk, az osztrák alkotmánybírói határozatában elvégzett szükségességi-arányossági teszt meglehetősen sematikusnak tűnik, és mind a magyar, mind a német határozatokhoz képest elnagyoltnak, kevésbé módszeresnek tekinthető. Ehhez képest a német alkotmánybírói határozat a másik „végtelen” képviseli, ugyanis a szükségességi-arányossági teszt megítélésünk szerint rendkívül precíz módon, részletesen, az egyes vizsgálati szempontokat világosan elhatárolva végezte el. Ezek alapján elsősorban a magyar és a német döntések vethetőek össze, rámutatva, hogy az alapjogi teszt során a szükségesség kérdéshez eltérő módon közelített a két testület, míg az arányosság vizsgálatánál hasonló szempontokra alapították az érvelésüket. A tanulmányból az is kitűnik, hogy az osztrák, de főleg a német határozatban jóval nagyobb hangsúlyt kapott a – némileg leegyszerűsítve – mások életére történő hivatkozás, azaz a problémakör társadalmi dimenziója, mint a hazai döntésben.

1. TÉMAFELVETÉS

A Covid–19 visszaszorítására irányuló állami intézkedések az elmúlt években számos esetben az alapjogok közvetlen vagy közvetett korlátozásával jártak. A szabad mozgáshoz való jog, a gyülekezési jog vagy a vallásgyakorlás szabadsága mind-

* PhD, vezető kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, 1123 Budapest, Alkotás u. 55–61.; egyetemi docens, NKE ÁNTK, 1083 Budapest, Ludovika tér 2. E-mail: attila.horvath@mfi.gov.hu.

mind különböző jellegű és mértékű korlátozás alá esett világszerte. A vírus elleni küzdelemben meghatározónak bizonyuló védőoltások már önmagukban is heves közéleti-politikai viták tárgyává váltak, teret nyitva ezzel a legkülönbözőbb összeesküvés-elméleteknek.¹ A vakcinák – többnyire csak részleges – kötelezővé tétele ugyanakkor komoly alapjogi dilemmákat is felvet. Mint minden invazív orvosi beavatkozásnál, itt is elsősorban az a kérdés merül fel, hogy mennyiben sérül az egészségügyi önrendelkezés jog és az egészséghez (testi épséghez) való jog, de például a munkához való jog vagy a világnézeti-lelkiismereti szabadság szempontjából is vet fel alkotmányossági problémákat a védőoltás felvételére kötelezés.

A fenti kérdések megválaszolásában természetesen világszerte kiemelt szerepet jutott az alkotmánybíróságoknak (és a normakontrollra jogosult egyéb testületeknek).² Magyarországon kívül – többek között – Franciaország, Görögország, Németország és Olaszország is előírta a részlegesen (egy-egy ágazatot vagy az idősebb korosztályt érintő) kötelező oltást, míg Ausztria egy általános, valamennyi felnőtt lakosra kiterjedő oltási kötelezettséget vezetett be. (Az elmúlt időszakban mindegyik előbbi jogszabály átesett alkotmányossági felülvizsgálaton.) Tekintve a problémakör aktualitására és a felvetett alapjogi dilemmákra, fontosnak tartjuk a külföldi alkotmánybírósági határozatok áttekintését, és az általuk alkalmazott érvelések összevetését. Jelen tanulmány az összehasonlítás szándékával íródott, azonban a terjedelmi keretek nem teszik lehetővé az összes ilyen döntés átfogó elemzését, így vizsgálatunkat a magyar, a német és az osztrák alkotmánybíróság következő határozataira szűkítjük le:

Ország	Határozat	A kötelező oltással érintett személyi kör	Kihirdetés időpontja	Rövidítés
Magyarország	3537/2021. (XII. 22.) ABh.	egészségügyi dolgozók	2021. december	magyar ABh. 1.
	3128/2022. (IV. 1.) ABh.	közsféra dolgozói	2022. április	magyar ABh. 2.
Németország	BVerfG, 1 BvR 2649/21	egészségügyi és szociális dolgozók	2022. április	német ABh.
Ausztria	VfGH-Erkenntnis G 37/2022	felnőtt lakosság	2022. június	osztrák ABh.

A tanulmány tehát egy ún. kevés esetre koncentráló, fókuszált összehasonlítást (*focused comparison*) kíván elvégezni, ami lehetővé teszi az elemzés alá vont határozatok alapos vizsgálatát, azonban általános érvényű konklúziók levonására már kevésbé alkalmas ez a módszer. Annak érdekében, hogy a komparatív szempont

¹ A problémakör „motivált tudománytagadás” elméleti keretében történő vizsgálatára lásd: KREKÓ Péter: „Dezinformáció, áltudomány és koronavírus-világjárvány szociálpszichológiai megközelítésben” *Magyar Tudomány* 2022. 621–630., <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.5.8>. A Covid-19-járvány lakossági percepciójára, valamint a Coviddal kapcsolatos álhírek vizsgálatára lásd: BÁNYÁSZ Péter: „A Covid-oltásokkal kapcsolatos érzelmek vizsgálata Magyarországon” *Magyar Tudomány* 2022. 601–609. <https://doi.org/10.1556/2065.183.2022.5.6>.

² A témakörben született alkotmánybírósági és egyéb bírósági döntések áttekintésére lásd a *The Covid-19 Litigation Project* adatbázisát: www.covid19litigation.org/case-index.

ne sikkadjon el, és ne csak párhuzamos esettanulmányokból (*multiple case studies*) álljon a cikk, az utolsó pontban részletesebben is összevetem a vizsgált határozatokat. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az összehasonlítás szükségképpen korlátozott érvényű, hiszen nemcsak a megtámadott jogszabályok tértek el egymástól, hanem az alkotmányossági felülvizsgálatot is más-más alapjogok szerint végezte el a három alkotmánybíróság (noha ebből a szempontból volt átfedés a vizsgált határozatok között).

Németországra egyrészt azért esett a választásunk, mert a magyar alkotmánybíróság által kimunkált szükségességi-arányossági teszt nagyban a német szövetségi alkotmánybíróság gyakorlatán alapul,³ másrészt pedig a kötelező oltást előíró német jogszabály a címzetti körét és a tartalmát tekintve hasonlított a magyar szabályozásra. Ausztria pedig pontosan abból a szempontból lehet figyelemre méltó, hogy – a Vatikánon kívül – ez volt az első és egyetlen olyan uniós ország, amelyik a felnőtt lakosság körében általánosan kötelezővé tette a Covid-19 elleni oltást, így különösen érdekesnek bizonyulhat annak vizsgálata, hogy az itteni alkotmánybíróság miként tudta igazolni a teljes felnőtt lakosságot érintő alapjog-korlátozást.

Feltételezve, hogy a magyar ABh.-k tartalma a hazai jogászai szakmai körökben ismert, a négy döntés elemzése aszimmetrikus módon történik, azaz a hangsúlyt a két külföldi határozat vizsgálatára helyezzük, míg a hazai döntéseket csak áttekinthető jelleggel, vázlatosan ismertetjük, miközben a következő kérdésekre keressük a választ:

1. Mi volt a támadott jogszabályok lényege, milyen körben, milyen feltételek mentén tették kötelezővé az oltásokat?

2. A panaszosok milyen érvek mentén támadták a jogszabályokat, és a testület mely alapjogok sérelmét vizsgálta?

3. A testületek milyen módon végezték el a szükségességi-arányossági tesztet, és milyen okfejtés mentén látták igazolhatónak a kötelező oltások által okozott alapjogkorlátozást?

Egyúttal azt is leszögezzük, hogy a tanulmány a jogesetelemzés és -összehasonlítás szándékával, a négy alkotmánybírósági határozatra fókuszálva íródott, azaz nem vállalkozunk arra, hogy a kötelező oltások alapjogi dimenzióját átfogóan feltárjuk, noha az utóbbi időszakban kétségtelenül reneszánszát éli a téma.⁴

³ SZENTE Zoltán: *Érvelés és értelmezés az alkotmányjogban* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus 2013) 205.

⁴ A kötelező oltás alapjogi vonatkozásait a Covid-19 kontextusában tárgyalja pl. Anja KRASSER: „Zur grundrechtlichen Zulässigkeit einer Impfpflicht” *Recht der Medizin* 2020. 136–142. (a szerző a kötelező oltás bevezethetőségét vizsgálja az EJEE tükrében); Fereniki PANAGOPOULOU: „Mandatory Vaccination during the Period of a Pandemic: Legal and Ethical Considerations in Europe” *BioTech* 2021/4. (a szerző a jogi és etikai szempontok alapján arra a következtetésre jut, hogy meghatározott feltételek esetén a kötelező oltás nem sérti az alapjogokat), <https://doi.org/10.3390/biotech10040029>; Katarzyna MIASKOWSKA-DASZKIEWICZ: „Compulsory Vaccinations against Covid-19 versus the Right to Respect for Private Life” *Medicine, Law & Society* 2021. 419–438. (a szerző szintén igazolhatónak látja a kötelező oltások bevezetését), <https://doi.org/10.18690/mls.14.2.419-442.2021>.

2. A MAGYAR ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HATÁROZATAI A KÖTELEZŐ VÉDŐOLTÁSÁRÓL

2.1. AZ EGÉSZSÉGÜGYI DOLGOZÓK KÖTELEZŐ VÉDŐOLTÁSA

Hazánkban viszonylag korán, 2021. augusztus 1-jei hatállyal vezették be az egészségügyi dolgozóknak a kötelező védőoltást. Ennek értelmében a koronavírus-világjárvány miatt kihirdetett veszélyhelyzet alatt bizonyos egészségügyi szolgáltatóknál – a közvetlen lakossági gyógyszerellátást is beleértve – nem volt létrehozható olyan jogviszony, amelynek keretében az egészségügyi tevékenységet, illetve egyéb munkát oltatlan dolgozó végezte volna.⁵ A foglalkoztatottnak a védőoltást (illetve annak első dózist) 2021. szeptember 1-jéig, a második dózist az oltóorvos által meghatározott időpontban kellett felvenniük.⁶ Az oltási kötelezettség alól mentesült az a foglalkoztatott, aki részére – orvosi szakvéleménnyel is alátámasztottan – egészségügyi indokból ellenjavallt volt a védőoltás felvétele.⁷ A jogszabály értelmében a munkáltató a foglalkoztatottat felhívhatta a védőoltás felvételének igazolására.⁸ Ami a szankciókat illeti, amennyiben a foglalkoztatott nem tudta igazolni az oltás felvételét vagy a mentességét, a jogviszonyát felmentéssel, illetve felmondással azonnali hatállyal meg kellett szüntetni.⁹ A következmények súlyát növelte, hogy a felmentett foglalkoztatottat sem felmentési/felmondási idő, sem pedig végkielégítés nem illette meg.¹⁰ A 2021. november 19. napján hatályba lépett kormányrendelet előírta a harmadik oltás felvételének kötelezettségét is.¹¹

Az első indítványozó szerint az Eü. védőoltás r. az emberi méltósághoz való joggal, az egészséget, biztonságot és méltóságot tiszteletben tartó munkafeltételekhez való joggal, valamint a testi és lelki egészséghez fűződő joggal is ellentétes.¹² Ezen felül arra is utalt, hogy a rendelet „visszaélésszerűen kényszeríti az egészségügyben dolgozó munkavállalókat a védőoltás felvételére, azzal a céllal, hogy az átoltottsági statisztikát növelje”.¹³ Az indítványozó szerint a jogszabály által előírt szankció „olyan súlyú anyagi és erkölcsi következményekkel jár, amely egyáltalán nincs arányban a pandémia visszaszorításának céljával és egyben a bevezetése időpontjára tekintettel észszerűtlen”. Sérti továbbá az arányosságot, hogy a rendkívüli felmondás helyett a Kormány az egészségügyi cél érdekében rendelkezhetett volna jogkövetkezményként többek között például az oltatlanok ideiglenes távmunkavégzéséről, a munkaviszonynak a veszélyhelyzet megszűnéséig tartó felfüggesztésé-

⁵ *A koronavírus elleni védőoltás kötelező igénybevételéről szóló 449/2021. (VII. 29.) Korm. rendelet* (a továbbiakban: Eü. védőoltás r.) 1. § (1)–(2).

⁶ Eü. védőoltás r. 1. § (3).

⁷ Eü. védőoltás r. 1. § (4).

⁸ Eü. védőoltás r. 1. § (6).

⁹ Eü. védőoltás r. 1. § (9).

¹⁰ Eü. védőoltás r. 1. § (10).

¹¹ *A koronavírus elleni védőoltás kötelező igénybevételéről szóló 449/2021. (VII. 29.) Korm. rendelet módosításáról szóló 637/2021. (XI. 18.) Korm. rendelet* 1. §.

¹² Magyar Abh 1. [9].

¹³ Magyar Abh 1. [10].

ről, fizetés nélküli rendes vagy rendkívüli szabadságról.¹⁴ A második indítványozó szerint az Eü. védőoltás r. – többek között – az Alaptörvényben garantált diszkriminációtilalommal, az emberi méltósághoz való joggal, a hozzájárulás nélküli emberkísérlet tilalmával, az egészséget, biztonságot és méltóságot tiszteletben tartó munkafeltételekhez, valamint a testi és lelki egészséghez fűződő joggal is ellentétes.¹⁵

Az Alkotmánybíróság végül csak azon indítványelemeket találta érdemi vizsgálatra alkalmasnak, amelyek az Eü. védőoltás r.-nek az emberi méltósághoz való jog részét képező egészségügyi önrendelkezéssel, valamint a hozzájárulás nélküli emberkísérlet tilalmával való összhangjának vizsgálatára irányulnak.¹⁶ Az egészségügyi önrendelkezési jog vizsgálatakor az elvégzett szükségességi-arányossági teszt során a testület megállapította, hogy az indítványozók önrendelkezési jogába történt jogalkotói beavatkozás,¹⁷ azonban az alkotmánybírók

– legitimnek látták a jogalkotói célt, azaz az élethez és egészséghez való jog, az egészséghez való jog intézményvédelmi oldalának érvényesítését, a koronavírus-járvány egészségügyi, társadalmi, gazdasági hatásainak csökkentését, kiemelten az egészségügyi ellátórendszer folyamatos működését és a betegellátás biztonságát;¹⁸

– a legitim cél eléréséhez a támadott korlátozást szükségesnek tartották (annak érdekében, hogy az átoltottság a járványhelyzet leküzdése szempontjából legkritikusabb ágazatban, az egészségügyben is növekedjen);¹⁹

– az arányosság vizsgálata során megállapították, hogy az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogkorlátozás súlya megfelelő arányban állnak egymással²⁰ (figyelemmel a jogalkotói beavatkozást övező „enyhítő” körülményekre, különösen, hogy a védőoltás felvétele *de facto* nem kikényszeríthető).²¹

A testület összességében arra a következtetésre jutott, hogy „a támadott szabályozás szerinti szankció megalkotása nem eredményezett az indítványozók egészségügyi önrendelkezési jogába való aránytalan és e jog lényeges tartalmát sértő beavatkozást”.²²

A hozzájárulás nélküli emberkísérletre vonatkozó tilalom esetleges sérelmének vizsgálatkor az Alkotmánybíróság először is kiemelte, hogy – korlátozhatatlan alapjogról lévén szó – nem jöhet szóba az általános alapjog-korlátozási teszt,²³ majd –

¹⁴ Magyar Abh. I. [11].

¹⁵ Magyar Abh. I. [12]–[17].

¹⁶ Magyar Abh. I. [40].

¹⁷ Magyar Abh. I. [47].

¹⁸ Magyar Abh. I. [51].

¹⁹ Magyar Abh. I. [56].

²⁰ Magyar Abh. I. [77].

²¹ A testület tehát abban sem látott kivétnevelőt, hogy a felmentett foglalkoztatott a végkielégítésre való jogosultságát is elvesztette. Egyes álláspontok szerint viszont az Eü. védőoltás r. ezen előírása aránytalan és igazolhatatlan „megtorlást” jelent [Vissy Beatrix: „Védőoltás. Piedesztálon az első védőoltás-határozat” in ERDŐS Csaba – LÁPOSSY Attila – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán – SMUK Péter (szerk.): *Kukorelli-kommentár* (Budapest: Gondolat 2022) 469–470.]

²² Magyar Abh. I. [80].

²³ Magyar Abh. I. [86].

a mértékadó nemzetközi tudományos álláspontokra hivatkozva²⁴ – megállapította, hogy „nem lehet arra a következtetésre jutni, hogy a koronavírus elleni oltási program az Alaptörvény III. cikk (2) bekezdés szerinti »kísérletnek« minősülne, ekképpen az ehhez kapcsolódó abszolút tilalom megsértése sem állapítható meg”.²⁵

2.2. A KÖZSZOLGÁLATI ALKALMAZOTTAK KÖTELEZŐ VÉDŐOLTÁSA

Az állami és önkormányzati intézményeknél foglalkoztatottak részére a Kormány 2021. október végén írta elő a kötelező védőoltást.²⁶ A jogszabály személyi hatálya a közszférában foglalkoztatottak széles körére terjedt ki azzal, hogy az önkormányzati fenntartású intézmények esetében (fő)polgármester döntött a kötelező oltás elrendeléséről.²⁷ Az oltás felvételének határidejét a jogalkotó annak függvényében állapította meg, hogy a foglalkoztatott a munkavégzés során ügyfelekkel rendszeresen találkozik-e vagy sem (az előbbi esetben 2021. december 15., az utóbbiban pedig 2022. január 31. volt a határidő).²⁸ Az Eü. védőoltás r.-hez hasonlóan az oltási kötelezettség alól akkor mentesült a foglalkoztatott, ha részére – orvosi szakvéleménnyel is alátámasztottan – egészségügyi indokból ellenjavallt volt a védőoltás felvétele.²⁹ A védőoltás felvételét a foglalkoztatott a munkáltató felhívására öt napon belül köteles volt a munkáltató által meghatározott módon igazolni.³⁰

Ami az oltásfelvétel megtagadásával járó szankciókat illeti, első körben a foglalkoztatott részére a munkáltató fizetés (illetmény) nélküli szabadságot rendelt el.³¹ Amennyiben viszont a fizetés (illetmény) nélküli szabadság elrendelésétől számítva egy év eltelt volna, a munkáltató a foglalkoztatott jogviszonyát felmentéssel, illetve felmondással azonnali hatállyal megszüntethette.³² A jogszabály rövidesen kiegészült egy olyan rendelkezéssel, amely a jövőre nézve tiltotta meg a fenti munkakörökre védőoltás hiányában a foglalkoztatási jogviszony létrehozását.³³

Az Állami védőoltás r.-t 12 indítványozó összesen húsz szempontból találta alaptörvény-ellenesnek,³⁴ de az Alkotmánybíróság végül „csak” hét szempont (az emberi méltósághoz való jog részét képező egészségügyi önrendelkezéshez való jog, a meg-

²⁴ Magyar Abh. 1. [88]. A szaktudományos kérdések jelentette kihívásokra lásd: ERDŐS Csaba: „Gondolatok a különleges jogrendi alapjogkorlátozás alkotmánybírói gyakorlatáról” *Jog-Állam-Politika* 2022/2. különszám 103–120.

²⁵ Magyar Abh. 1. [89].

²⁶ *A koronavírus elleni védőoltásnak az állami és önkormányzati intézményeknél foglalkoztatottak által történő kötelező igénybeviteléről szóló 599/2021. (X. 28.) Korm. rendelet* (a továbbiakban: Állami védőoltás r.).

²⁷ Állami védőoltás r. 1. §.

²⁸ Állami védőoltás r. 2. § (1).

²⁹ Állami védőoltás r. 2. § (3).

³⁰ Állami védőoltás r. 2. § (5).

³¹ Állami védőoltás r. 2. § (8).

³² Állami védőoltás r. 2. § (9).

³³ Állami védőoltás r. 2/A. §.

³⁴ Magyar Abh. 2. [12]–[77].

alázó bánásmód tilalma, a hozzájárulás nélküli emberkísérlet tilalma, a lelkiismereti szabadság, a munkához való jog, a munkaügyi tárgyalásokhoz való jog, valamint a jogorvoslathoz való jog) alapján vizsgálta felül a jogszabályt.³⁵

A testület az önrendelkezési jog esetleges sérelmét vizsgálta a legrészletesebben; az itt elvégzett szükségességi-arányossági teszt – akárcsak a hozzájárulás nélküli emberkísérlet tilalmával kapcsolatos érvelés – nagy hasonlóságot mutat a magyar ABh. 1.-nél látottakkal. A megalázó bánásmód tilalmával kapcsolatban úgy találta az Alkotmánybíróság, hogy még ha meg is szűnik a panaszos munkaviszonya, nincs arról szó, hogy ne lenne módja más kereső foglalkozást választani, így a támadott jogszabály nem hozható összefüggésbe a megalázó bánásmód tilalmával.³⁶ A lelkiismereti szabadság, majd a munkához való jog vonatkozásában ugyan megállapította a testület, hogy az Állami védőoltás r. szabályai érdemi összefüggésben állnak mindkét alapjoggal,³⁷ azonban – visszautalva az önrendelkezési jog vizsgálatánál kifejtettekre – mindkét esetben igazoltnak látta a jogalkotói beavatkozást.³⁸

A munkaügyi tárgyalásokhoz való joggal kapcsolatban azt állapította meg az Alkotmánybíróság, hogy az ezzel kapcsolatos panaszszám nem hozható érdemi összefüggésbe az Alaptörvény kapcsolódó rendelkezésével, mivel annak védelmi körén kívül esik.³⁹ A jogorvoslathoz való jog kapcsán pedig azt mondta ki a határozat, hogy az orvosi szakvélemény nem minősül sem bírósági, sem közigazgatási döntésnek, emiatt nem is vezethető le az Alaptörvényből a jogalkotó azon kötelezettsége, hogy azzal szemben jogorvoslati utat biztosítson.⁴⁰

3. A NÉMET SZÖVETSÉGI ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HATÁROZATA AZ EGÉSZSÉGÜGYI ÉS A SZOCIÁLIS ÁGAZATBAN BEVEZETETT KÖTELEZŐ VÉDŐOLTÁSRÓL

3.1. AZ ELŐZMÉNYEK

2021. decemberben a fertőzésvédelmi törvény (*Infektionsschutzgesetz*⁴¹) módosításával⁴² a jogalkotó előírta, hogy 2022. március 15-től az egészségügyi és a szociális ágazatban csak olyanok dolgozhatnak, akik be vannak oltva a Covid-19 ellen, vagy átestek a fertőzésen.⁴³ A rendelkezés – többek között – a kórházak, rehabilitá-

³⁵ Magyar Abh. 2. [113].

³⁶ Magyar Abh. 2. [154].

³⁷ Magyar Abh. 2. [165], illetve [172].

³⁸ Magyar Abh. 2. [166]–[169], illetve [173]–[175].

³⁹ Magyar Abh. 2. [178].

⁴⁰ Magyar Abh. 2. [181].

⁴¹ *Gesetz zur Verhütung und Bekämpfung von Infektionskrankheiten beim Menschen vom 20. Juli 2000 (BGBl. I S. 1045)* (a továbbiakban: IfSG).

⁴² *Gesetz zur Stärkung der Impfprävention gegen COVID-19 und zur Änderung weiterer Vorschriften im Zusammenhang mit der COVID-19-Pandemie vom 10. Dezember 2021 (BGBl. I S. 5162)*.

⁴³ A törvénymódosítás – alapvetően munkajogi szempontú – értékelésére lásd: Alexander EUFINGER: „Die COVID-19-Impfpflicht in Gesundheitseinrichtungen – gesetzliches Regelungskonzept und praktische Umsetzung” *GesundheitsRecht* 2022. 69–77., <https://doi.org/10.9785/gesr-2022-210205>.

ciós intézmények, rendelőintézetek, valamint a szociális intézmények alkalmazottjait érintette.⁴⁴ A törvény azonban nem határozta meg részletesen, hogy ki számít oltott, illetve a fertőzésen átesett személynek, ahogyan azt sem specifikálta, hogy az előbbieket miként kell igazolni. Az IfSG ehelyett egy alacsonyabb szintű jogszabályra⁴⁵ (a szövetségi kormány rendeletére) hivatkozott, amely viszont további hivatkozásokat tartalmazott egyes egészségügyi intézetek állásfoglalásaira. A jogalkotó – a lentebb ismertetendő alkotmányjogi panasz hatására – 2022. márciusban ismét módosította az IfSG-t, immár pontosabban meghatározva az oltottságra és az igazolásokra vonatkozó előírásokat.⁴⁶

Az újabb módosítás nyomán az IfSG az egészségügyi és a szociális ágazatban dolgozók részére előírta, hogy a Covid-19 elleni immunitásukat 2022. március 15-ig igazolniuk kell.⁴⁷ Ők a fenti határidőig kötelesek voltak benyújtani a következő igazolások valamelyikét:

- oltottsági igazolás,
- igazolás a fertőzésből való felépülésből,
- igazolás a terhesség első trimeszteréről,
- orvosi igazolás arról, hogy orvosi ellenjavallat miatt nem oltható be a SARS-CoV-2 koronavírus ellen.⁴⁸

Ezen igazolások hiányában 2022. március 16-tól az adott személy nem foglalkoztatható az egészségügyi, illetve szociális intézményekben,⁴⁹ valamint az ilyen intézményekbe történő belépése, illetve az ott történő tevékenykedése is megtiltható.⁵⁰ A törvény értelmében 2500 euróig terjedő pénzbírsággal sújthatók azok, akik a fenti igazolás hiányában végzik a munkájukat, vagy nem megfelelő módon igazolják a védettséget vagy a mentességét.⁵¹

3.2. AZ ALKOTMÁNYJOGI PANASZOK

A fenti rendelkezéseket alkotmányjogi panasz keretében ötvennégy – többnyire az egészségügyi, illetve a szociális ágazatban dolgozó – magánszemély támadta meg a szövetségi alkotmánybíróság (BVerfG) előtt.⁵² Álláspontjuk szerint az IfSG új rendelkezései formai és tartalmi szempontból is alaptörvény-ellenesek. A panaszosok – többek között – a következő alapjogok sérelmére hivatkoztak a beadványaikban:

⁴⁴ IfSG 20a. § (1).

⁴⁵ *Verordnung zur Regelung von Erleichterungen und Ausnahmen von Schutzmaßnahmen zur Verhinderung der Verbreitung von COVID-19 vom 8. Mai 2021 – SchAusnahmV, BAnz AT 08.05.2021 VI.*

⁴⁶ *Gesetz zur Änderung des Infektionsschutzgesetzes und anderer Vorschriften vom 18. März 2022 (BGBl. I S. 466).*

⁴⁷ IfSG 20a. § (1).

⁴⁸ IfSG 20a. § (2).

⁴⁹ IfSG 20a. § (3).

⁵⁰ IfSG 20a. § (5).

⁵¹ IfSG 73. § (1a) 7e–7h. pont; (2).

⁵² BVerfG, 1 BvR 2649/21.

- a) Emberi méltóság:⁵³ a kötelező oltás mintegy tárgyiasítja az embert, ami nem egyeztethető össze az emberi méltóság sérthetetlenségével.⁵⁴
- b) Élethez és testi épséghez való jog:⁵⁵ az indítványozók egy része szerint a védőoltások „csekély hasznát” szembe kell állítani a „jelentős oltási kockázatokkal” (utóbbi alatt a „súlyos és gyakran végzetes” mellékhatásokat értve). Mindez nem egyeztethető össze az élethez és testi épséghez való joggal.⁵⁶ A panaszosok arra is rámutattak, hogy az oltatlanok (!) nagymértékben tehermentesítik az egészségügyi rendszert; az oltási kampányok és a vakcinagyártás költségeit több intenzív osztályos állomány finanszírozására lehetett volna fordítani, ami észszerűbb felhasználást jelentett volna. A beadványokban azt is nehezményezték, hogy a jogalkotó teljességgel differenciálatlanul kezelte az egészségügyi és a szociális intézmények alkalmazottjait, miközben a rendszeres tesztelés kiválthatná az oltást. Az indítványozók összességében úgy vélték, hogy a jogalkotó „túlhangsúlyozta” a védelemre szoruló személyek érdekeit, és nem igazolható, hogy az ő érdeküket az oltásra kötelezettek érdekei elé helyezte.⁵⁷
- c) Személyi szabadsághoz való jog,⁵⁸ illetve a szabad mozgáshoz való jog:⁵⁹ a panaszosok szerint az IfSG módosítása révén ezen alapjogok is csorbát szenvedtek, hiszen a fentebb említett igazolásokkal nem rendelkező személyek nem is léphetnek be a munkahelyükre.⁶⁰
- d) Gondolat- és lelkiismeret-szabadság:⁶¹ több panaszos arra hivatkozott, hogy mindenkinek joga lehet az olyan vakcinák elutasításához, amelynek előállítása vagy fejlesztése abortált emberi magzatok felhasználásán alapul.⁶²
- e) *Nullum crimen sine lege*:⁶³ egyes panaszosok szerint homályosak a törvény bírsággal kapcsolatos rendelkezései, ráadásul utóbbiak sértik az általános cselekvési szabadságot.⁶⁴
- f) Közhivatalviseléshez való jog:⁶⁵ az indítványozók szerint az alaptörvény pusztán a rátermettségtől, a képességektől, valamint a szakmai teljesítménytől teszi függővé a közhivatal viselését, ám az oltás felvételének megtagadása nem sorolható be ezen kritériumok közé, így annak nem lehetnek fegyelmi vagy egyéb következményei.⁶⁶

⁵³ GG 1. cikk (1).

⁵⁴ Német Abh. [32].

⁵⁵ GG 2. cikk (2) 1. mondat.

⁵⁶ GG 2. cikk (2) 1. mondat.

⁵⁷ Német Abh. [33].

⁵⁸ GG 2. cikk (2) 2. mondat.

⁵⁹ GG 11. cikk (1).

⁶⁰ Német Abh. [35].

⁶¹ GG 4. cikk (1).

⁶² Német Abh. [35].

⁶³ GG 103. cikk (2).

⁶⁴ GG 2. cikk (1); német Abh. [37].

⁶⁵ GG 33. cikk (2).

⁶⁶ Német Abh. [38].

- g) A foglalkozás és a munkahely szabad megválasztásához való jog:⁶⁷ a panaszosok egy része munkaadóként lépett fel, kifogásolva, hogy a jövőben nem alkalmazhatnak oltatlan személyeket.⁶⁸
- h) Szerződési szabadság, illetve az ebből levezethető szabad orvosválasztás: a panaszosok közül egyesek azt kifogásolták, hogy eddig oltatlan orvosok kezelték őket, azonban a jövőbe nem fogják tudni igénybe venni ezen orvosok szolgáltatásait.⁶⁹

Ezen felül az indítványozók azt is nehezményezték, hogy a jogalkotó nem egészségügyi tényekre alapozta a döntését, hiszen a rendelkezésre álló vakcinák biztonságosságát és hatékonyságát nem bizonyították megfelelően.⁷⁰

Ami a formai kifogásokat illeti, az indítványozók álláspontja szerint az IfSG módosításához szükséges lett volna a Bundesrat jóváhagyása is (ún. *Zustimmungsgesetz*).⁷¹

A BVerfG a panaszokat észrevételezés céljából továbbította a Bundestaghoz, a Bundesrathoz, a szövetségi kormányhoz, valamint a tartományi kormányokhoz. A testület ezen felül élt a törvényben biztosított azon jogával, hogy szakértőként harmadik feleket is bevonhat az eljárásba.⁷² Ennek megfelelően a BVerfG több kérdést intézett a Robert Koch Intézethez, az orvosi kamarához és számos egyéb egészségügyi-orvosi szervezethez és testülethez, amelyekben egyrészt az iránt érdeklődött, hogy mennyiben helytálló az a feltételezés, hogy az idős korosztály, valamint az akut vagy krónikus alapteregségben szenvedők esetén jelentősen megnövekszik a Covid-19 súlyosabb lefolyásának kockázata, másrészt pedig a vakcinák hatékonysága iránt tudakozódott.⁷³ Ezt követően a határozat viszonylag részletesen összefoglalja a szakértői véleményeket, amelyek alapvetően igenlő választ adtak az első kérésre, és összességében a vakcinák hatékonyságát hangsúlyozták, nem elhallgatva az oltási programok korlátait sem.⁷⁴

A testület az ötvennégy panaszból végül csak tizenkettőt fogadott be, ugyanis a többi panaszos nem megfelelő módon igazolta az alapjogsérelmet.⁷⁵ Ez alapján három alapjog, az élethez és testi épséghez való jog, a foglalkozás szabad megválasztása, valamint – az általános cselekvési szabadsággal összefüggésben – a *nul-lum crimen sine lege* mentén került sor az IfSG vizsgálatára.⁷⁶

⁶⁷ GG 12. cikk (1).

⁶⁸ Német Abh. [39]–[41].

⁶⁹ Német Abh. [42].

⁷⁰ Német Abh. [31].

⁷¹ Német Abh. [30].

⁷² *Gesetz über das Bundesverfassungsgericht vom 12. März 1951 (BGBl. I S. 243) 27a. §.*

⁷³ Német Abh. [43].

⁷⁴ Német Abh. [44]–[66].

⁷⁵ Német Abh. [67]–[107] (az indoklás ezen részének ismertetésétől eltekintünk).

⁷⁶ Német Abh. [108].

3.3. A TESTI ÉPSÉGHEZ VALÓ JOG

A BVerfG megállapította, hogy az IfSG által előírt igazolási kötelezettség valóban ütközik a testi épséghez való joggal, azonban a beavatkozás indokolt.⁷⁷ Amint a határozat kiemeli, a német alaptörvény (GG) 2. cikk (2) bekezdés első mondata nemcsak a testi épséghez való jogot védi, hanem az ezzel összefüggő rendelkezési jogot is. Alapvetően az egyén döntésének függvénye, hogy milyen orvosi beavatkozáshoz járul hozzá; az önrendelkezési jog magában foglalja a saját felelősségre hozott, orvosi szempontból indokolatlannak minősíthető döntéseket is.⁷⁸ A testi épséghez való jogot ugyanakkor csorbítják az IfSG által előírt kötelezettségek, különösen az oltás igazolására vonatkozó előírás – még akkor is, ha az oltás felvétele az egyén döntésén alapul.⁷⁹ A testület azt is leszögezte, hogy a testi épség alkotmányos védelme nem korlátozódik a védett jogra irányuló *közvetlen* beavatkozásokra, vagyis azokat az állami intézkedéseket, amelyek „csak” közvetett hatással járnak az adott alapjogra, céljukat és hatásukat tekintve funkcionálisan egyenértékűként kell kezelni a normatív és közvetlen beavatkozásokkal. (Ez különösen akkor fordul elő, ha a törvény egy alapjog gyakorlásához hátrányos következményt fűz, hátráltatva ezzel a joggal való élést.)⁸⁰

Noha az oltás felvétele az egyén döntésén múlik, azonban ezt a döntést külső kényszerek határozzák meg, hiszen a vakcina elutasítása lényegében ellehetetlenítené a foglalkoztatási jogviszony fenntartását – ez alapján a BVerfG megállapította, hogy az IfSG 20a. §-a közvetett ténybeli hatályában egyenértékű a közvetlen beavatkozással.⁸¹ Az ilyen beavatkozásnak viszont alkotmányosan indokolhatónak kell lennie. A testi épséghez való jog ugyanakkor nem abszolút, hiszen – amint arra a GG is kifejezetten utal – törvény által korlátozható.⁸²

A határozat azt is tisztázta, hogy a támadott törvény formai szempontból nem alkotmányellenes, és mindenben megfelel a törvényalkotással szemben támasztott alkotmányos kritériumoknak.⁸³ Az indokolás ezt követően számba vette, hogy az IfSG vitatott rendelkezései miért igazolhatóak. A vizsgálatok a következő három pillérre támaszkodtak:⁸⁴

⁷⁷ Német Abh. [109]–[110].

⁷⁸ Német Abh. [111].

⁷⁹ Német Abh. [112].

⁸⁰ Német Abh. [113]. A határozat ehelyütt utal a Vavříčka-ítélet 263. pontjára. Az EJEB az ún. Vavříčka-ügyben [*Vavříčka v Czech Republic App no 47621/13 (ECtHR, 8 April 2021* – a továbbiakban: Vavříčka-ítélet)] 2021. áprilisban kimondta, hogy a védőoltások kötelezővé tétele nem sérti az emberi jogokat – sőt, szükségesnek tekinthető egy demokratikus társadalomban. (Megjegyzendő, hogy az ügyben nem a Covid-19 elleni oltásokról volt szó, hanem a gyermekek számára előírt vakcinákról.)

⁸¹ Német Abh. [114].

⁸² Német Abh. [115]; GG 2. cikk (2) 3. mondat.

⁸³ Német Abh. [116]–[122] (az indokolás ezen részének ismertetésétől eltekintünk).

⁸⁴ Német Abh. [123].

3.3.1. A SZABÁLYOZÁSI SZINT MEGFELELŐSÉGE

Az alapjog korlátozása törvényi szinten valósul meg. Az IfSG ugyan több szabályozási kérdésben (pl. a teljes védettséghez szükséges oltások száma; oltások között eltelt idő) felhatalmazást adott a szövetségi kormánynak, azonban a testület szerint a felhatalmazás terjedelme kellő pontossággal lett meghatározva, így az igazolható. A BVerfG – alátámasztva a felhatalmazás jogosságát – arra is rámutatott, hogy a merev törvényi szabályozás esetenként gátolhatja a járvány elleni küzdelmet (és ezzel az alapjogok védelmét), hiszen a tudományos kutatások nyomán hétről hétre változnak a vírusról rendelkezésre álló ismeretek, amely a jogi szabályozás folyamatos felülvizsgálatára kényszeríti a jogalkotót.⁸⁵

3.3.2. A NORMAVILÁGOSSÁG KÖVETELMÉNYE

A támadott rendelkezések kellően konkrétak és világosak, és ezzel a jogalanyok számára egyértelmű, hogy miként tudják a magatartásukat hozzáigazítani a jogi normákhoz.⁸⁶ Az IfSG. 20a. § (1) bekezdésében szereplő „azon személyek, akik a következő intézetekben és szolgáltatóknál végzik tevékenységüket” fordulat ugyan jogilag nem teljesen meghatározott, azonban egyrészt értelmezhető és alkalmazható, másrészt pedig a jogalkalmazó szervek feladata lesz az értelmezés kimunkálása.⁸⁷ A testület azt sem találta aggályosnak, hogy az IfSG az oltás alóli mentesülés feltételeként az „orvosi ellenjavallat miatt nem oltható” fordulatot használja – az indítványozók szerint túl homályos ez a megfogalmazás, azonban az alkotmánybírók nem osztották ezt a véleményt.⁸⁸ Az indokolás azt sem kifogásolta, hogy az IfSG nem nevezi meg konkrétan az oltásra használható vakcinákat, ugyanis a jogszabály szövegezése alapján egyértelműen beazonosíthatók az elfogadható oltástípusok.⁸⁹

3.3.3. A BEAVATKOZÁS IGAZOLHATÓSÁGÁNAK VIZSGÁLATA

Az indokolás legterjedelmesebb részét a beavatkozás igazolhatóságának vizsgálata teszi ki. Az alkotmánybírók a teszt során négy szempontot vett figyelembe:

- a) Jogszerű célt szolgál-e a beavatkozás?
- b) Alkalmas-e a kívánt cél elérésére a beavatkozás?
- c) Szükséges-e a kívánt cél eléréséhez a beavatkozás?
- d) Nem ró-e aránytalan terhet az alapjogok jogosultjaira a beavatkozás, azaz „szűkebb értelemben” is arányos-e (figyelemmel a kiszolgáltatott személyek különleges védelmi szükségletére)?

⁸⁵ Német Abh. [124]–[140].

⁸⁶ Német Abh. [141]–[148].

⁸⁷ Német Abh. [144].

⁸⁸ Német Abh. [145].

⁸⁹ Német Abh. [146].

Ad a) Az alapjogok csorbitása csak akkor igazolható, ha a jogalkotó ezzel alkotmányosan legitím célt követ. Jelen esetben az alkotmányossági felülvizsgálat tárgya egyrészt a veszélyhelyzet jogalkotó általi értékelése, másrészt pedig azon okok valódisága, amelyekből a jogalkotó a veszélyhelyzetet levezette.⁹⁰ A BVerfG azonban arra is rámutatott, hogy felülvizsgálati jogosultsága ebből a szempontból korlátozott, hiszen a demokratikus legitimációval rendelkező jogalkotónak kell döntenie az olyan – akár bizonytalanságokkal terhelt – helyzetekben, amikor alapvető érdekek ütköznek egymással.⁹¹

Amint a határozat kifejti, a jogalkotó által kitűzött legitím cél a Covid-19 által különösen veszélyeztetett csoportokat erőteljes védelemben részesítse a fertőzés-szel szemben.⁹² A BVerfG ehelyütt emelte be az indokolásba az állam pozitív védelmi kötelezettségét: az IfSG módosításával a jogalkotó a GG 2. cikk (2) bekezdés első mondatában rögzített védelmi kötelezettségének („Mindenkinek joga van az életre és a testi épségre”) kívánt eleget tenni. Az élet és a testi épség (egészség) védelme önmagában is rendkívül fontos közérdek, ezért a jogalkotó kétségtelenül alkotmányosan legitím célt követ.⁹³ A testület azt is megállapította, hogy a jogalkotó azon álláspontja, miszerint a különösen veszélyeztetett csoportok élete és egészsége jelentős veszélynek van kitéve, megfelelően igazolt tényeken alapul.⁹⁴ A támadott törvény elfogadásakor a jogalkotó egyrészt a szakmai-tudományos intézeteknek a járvány súlyosbodására irányuló előrejelzéseiből,⁹⁵ másrészt pedig abból indult ki, hogy a védendő csoportokra különös veszélyt jelent a fertőzés.⁹⁶

Ad b) Az IfSG módosítása alkotmányos értelemben is alkalmas a jogalkotó céljának elérésére.⁹⁷ A BVerfG elvi élel leszögezte, hogy alkotmányjogi szempontból az alkalmassághoz már elegendő a törvényi cél elérésének *lehetősége* is, illetve arra is utalt, hogy a szabályozás alkalmasságának megítélésekor a jogalkotót megilleti bizonyos mozgáster.⁹⁸ A határozat azt is kimondta, hogy „amennyiben egy prognózis utólag tévesnek bizonyul, az nem kérdőjelezi meg a törvény eredeti alkalmasságát. Az alkalmasság tehát nem követeli meg, hogy az intézkedések hatásáról vagy hatékonyságáról egyértelmű empirikus bizonyíték álljon rendelkezésre”.⁹⁹ A testület ismét önkorlátozásról tett tanúbizonyságot, amikor kimondta, hogy a felülvizsgálat pusztán a jogalkotói prognózis megbízhatóságára terjed ki, de ennél kiterjedtebb revízióra nincs lehetőség.¹⁰⁰

⁹⁰ Német Abh. [150]–[151].

⁹¹ Német Abh. [152].

⁹² Német Abh. [153]–[154].

⁹³ Német Abh. [155].

⁹⁴ Német Abh. [156], vö. Vavříčka-ítélet 272.

⁹⁵ Német Abh. [157]–[160].

⁹⁶ Német Abh. [161]–[163].

⁹⁷ Német Abh. [165].

⁹⁸ Német Abh. [166].

⁹⁹ Német Abh. [167].

¹⁰⁰ Német Abh. [168]–[170].

Azt, hogy az egészségügyi és a szociális intézményekben elrendelt kötelező oltás alkalmas lehet a veszélyeztetett csoportok védelmére, a jogalkotó a következő okokból megalapozottan feltételezte:¹⁰¹

- az oltási kötelezettség azon intézményeket érinti, ahol a veszélyeztetett csoportok különösen gyakran tartózkodnak;¹⁰²

- az oltásnak (vagy a fertőzésből való felgyógyulás által szerzett immunitásnak) köszönhetően jóval kisebb a megfertőződés, illetve a fertőzés továbbadásának valószínűsége;¹⁰³

- a törvény által érintett intézményekben nem volt kielégítő az átoltottsági ráta;¹⁰⁴

- szükséges az emlékeztető oltás, illetve a fertőzésből való felgyógyulás által szerzett immunitás is csökken idővel;¹⁰⁵

- az oltási kötelezettségnek ki kell terjedni azokra is, akik nem kerülnek közvetlen kapcsolatba a veszélyeztetett személyekkel (pl. takarítószemélyzet), ugyanis a vírus nem csak közvetlen érintkezés útján terjed;¹⁰⁶

- nem feltételezhető, hogy a kötelező oltás hatására tömeges kilépés kezdődik az egészségügyi és a szociális intézmények alkalmazottjai körében.¹⁰⁷

Végezetül a testület azt is hangsúlyozta, hogy a jogalkotó feltételezései a támasztott törvény felülvizsgálatának időpontjában is érvényesek.¹⁰⁸

Ad c) A szükségességgel kapcsolatban a BVerfG úgy foglalt állást, hogy a jogalkotói célkitűzések eléréséhez nem állt rendelkezésre más olyan eszköz, amely a hatékonyság szempontjából egyenértékű az oltási kötelezettséggel, azonban az alapjogokat kevésbé korlátozza.¹⁰⁹ Mindez a következőkkel igazolható:

- a szabályozás jelentősen veszítene a hatékonyságából, ha a kötelező oltás kizárólag a veszélyeztetett személyekkel közvetlen kapcsolatba kerülő személyzetre korlátozódna (hiszen a vírus – amint fentebb utaltunk rá – egyéb módon is terjedhet);¹¹⁰

- a jogalkotó nem volt köteles az IfSG módosítás által érintett egészségügyi és szociális intézmények, illetve az ezekben dolgozó személyzetet aszerint differenciálni (azaz lényegében kockázatértékelést végezni), hogy hol és kik milyen valószínűséggel léphetnek kapcsolatba veszélyeztetett személyekkel;¹¹¹

¹⁰¹ Német Abh. [171].

¹⁰² Német Abh. [172].

¹⁰³ Német Abh. [173]–[174].

¹⁰⁴ Német Abh. [176].

¹⁰⁵ Német Abh. [177]–[178].

¹⁰⁶ Német Abh. [179]–[181].

¹⁰⁷ Német Abh. [182]–[183]. A testület itt arra is utalt, hogy ugyan az IfSG módosítása továbbra sem garantálja, hogy a veszélyeztetett csoportok nem kerülnek kapcsolatba fertőző személlyel, azonban „[a]z alkotmányossági szempontú értékelés során nem az a kérdés, hogy a jogalkotó a lehető legjobb szabályozási koncepciót választotta-e, hanem az, hogy a szabályozás elősegíti-e a kitűzött cél elérését”.

¹⁰⁸ Német Abh. [184]–[185].

¹⁰⁹ Német Abh. [186]–[188].

¹¹⁰ Német Abh. [189].

¹¹¹ Német Abh. [190]–[191].

– a kötelező oltás nem váltható ki sem tesztelessel,¹¹² sem távolságtartással vagy maszkkal,¹¹³ mint ahogyan a gyógyszeres kezelésben sem lehet teljes mértékben megbízni;¹¹⁴

– az sem jelentene megnyugtató megoldást, ha az oltás csak a veszélyeztetett csoportokat célozná, ugyanis esetükben gyengébb az oltás által kiváltott immunreakció, valamint az immunitásuk is rövidebb ideig tart – ezért különösen függnek attól, hogy az őket kezelő és ápoló dolgozók védettek-e a vírussal szemben;¹¹⁵

– a harmadik oltásra vonatkozó előírás elhagyása, illetve a fertőzésből való felgyógyulás korlátlan időre szóló elismerése – a tudomány álláspontja szerint – szintén rontaná a törvény hatékonyságát.¹¹⁶

Ad d) Az IfSG módosítása nyomán bekövetkező alapjog-korlátozás – a törvény megalkotásakor „szűkebb értelemben” (*im engeren Sinne*) is arányos. A testület kiemelte, hogy az arányosság elve megköveteli, hogy a jogalkotói intézkedéssel elérni kívánt cél ne legyen aránytalan a beavatkozás súlyosságához képest. A jogalkotó feladata, hogy az egymással ütköző, alkotmányosan védett jogi érdekek között egyensúlyt teremtsen; általánosságban elmondható, hogy a védendő jogi érdekeknek annál fontosabbnak kell lenniük, minél súlyosabban csorbul az egyén szabadsága. Vagyis a jogalkotónak is van mérlegelési lehetősége az arányosság vizsgálatakor. Az alkotmányossági felülvizsgálat ezzel kapcsolatban arra irányulhat, hogy a jogalkotó ezzel a mozgástérrel igazolható módon élt-e.¹¹⁷ A BVerfG a szűkebb értelemben vett arányosságot a következő szempontok szerint találta igazolhatónak.¹¹⁸

– A testület az arányosság vizsgálatát azzal kezdte, hogy ismételten leszögezte, hogy az IfSG módosítása jelentősen érinti a testi épséghez való jogot.¹¹⁹ Egyrészt az oltás beadása maga is fizikai beavatkozással jár, másrészt az oltásnak lehetnek hosszabb-rövidebb ideig tartó mellékhatásai, amelyek nagyon ritkán súlyosak vagy akár halálosak is lehetnek.¹²⁰ Az alapjog-korlátozás mélységét valamelyest csökkenti, hogy az oltás fizikai erővel nem kényszeríthető ki, azaz az érintetteknek *de facto* megmarad a döntési szabadsága. Ugyanakkor az oltás elutasítása súlyos következményekkel (elsősorban az állás elvesztésével) járhat.¹²¹ Szintén a beavatkozás intenzitását mérséklő körülményként értékelendő, hogy orvosi ellenjavallat esetén lehet mentesülni az oltás alól, illetve a tudományos-szakmai intézetek folyamatosan vizsgálják a vakcinák biztonságosságát.¹²² Azt is figyelembe kell venni, hogy

¹¹² Német Abh. [192]–[196].

¹¹³ Német Abh. [197].

¹¹⁴ Német Abh. [198].

¹¹⁵ Német Abh. [199].

¹¹⁶ Német Abh. [200]–[201].

¹¹⁷ Német Abh. [202]–[204].

¹¹⁸ Német Abh. [205].

¹¹⁹ Német Abh. [206].

¹²⁰ Német Abh. [207]–[208].

¹²¹ Német Abh. [209]–[211].

¹²² Német Abh. [212]–[213].

az IfSG módosítása nem ír elő mindenkire kiterjedő oltási kötelezettséget, hanem csak egy jóval szűkebb körre vonatkozik.¹²³ További „enyhítő” körülményt jelent, hogy a törvény nem zárja ki teljesen az oltatlan személyek továbbfoglalkoztatását – ennek megfelelően néhány esetben szóba jöhet például az otthoni munkavégzés.¹²⁴ Végezetül a testület arra is rámutatott, hogy a jogalkotó megfelelő „felkészülési” időt biztosított az érintettek részére, hiszen a Covid-19 elleni immunitást elegendő volt 2022. március 15-ig igazolni.¹²⁵

– Ezt követően az indokolás ismét kitért az államnak a veszélyeztetett csoportokkal szemben jelentkező védelmi kötelezettségére, figyelemmel arra is, hogy az IfSG módosításának elfogadásakor romlóban volt a járványhelyzet, ami a jogalkotót arra sarkallta, hogy erőteljesebben lépjen fel a kiszolgáltatott csoportok védelme érdekében.¹²⁶

– Ezzel elérkeztünk a határozat legneuralgikusabb pontjához: igazolható-e az, hogy a jogalkotó a veszélyeztetett csoportok érdekét előbbre helyezte, mint az oltásról való szabad döntés jogát? Az alkotmánybírók erre is igenlő választ adtak, amelyet a következőkkel indokoltak:¹²⁷

– Az, hogy a jogalkotó a veszélyeztetett csoportok érdekét előbbre helyezte, nem tekinthető teljesen egyoldalú, kizárólag ezen személyi kör érdekét szem előtt tartó döntésnek, hiszen – amint arra fentebb utaltunk – az alapjog-korlátozás mélységét több tényező is csökkentette.¹²⁸

– Az IfSG módosítása által érintettek egészségügyi önrendelkezési joga végső soron megmaradt, hiszen az oltás felvételéről vagy elutasításáról szóló döntést maguk hozhatják meg (azaz nem állnak fenn a kényszergyógykezeléshez hasonló körülmények), noha az elutasító döntés komoly hátrányokkal jár.¹²⁹

– Az oltás kellően alacsony kockázatokkal jár ahhoz, hogy az oltás felvételét alapos indokkal lehessen megtagadni. A mellékhatásokra vonatkozó statisztikákat hivatkozva a BVerfG arra is rámutatott, hogy a tudományos közösség folyamatosan vizsgálja és értékeli a mellékhatásokat és a vakcinák biztonságosságát.¹³⁰

– A testület ismét nyomatékosította, hogy a jogalkotó által védeni kívánt személyek nem tehetnek megfelelő óvintézkedéseket életük és egészségük védelme érdekében, ugyanis esetükben gyengébb az oltás által kiváltott immunreakció, valamint az immunitásuk is rövidebb ideig tart, ráadásul többségük rászorul a különböző egészségügyi és szociális intézmények szolgáltatásaira. Következésképp, ők elsősorban a velük kapcsolatba kerülő személyek védettségére vannak utalva – a jogalkotó azonban tartózkodott attól, hogy a veszélyeztetett csoportokat a lehető legteljesebb védelemben részesítse, hiszen utóbbi lényegében azt jelentette volna, hogy

¹²³ Német Abh. [214].

¹²⁴ Német Abh. [215].

¹²⁵ Német Abh. [216].

¹²⁶ Német Abh. [217]–[218].

¹²⁷ Német Abh. [219].

¹²⁸ Német Abh. [220].

¹²⁹ Német Abh. [221].

¹³⁰ Német Abh. [222]–[227].

mindenkinek be kellene oltatnia magát, aki kapcsolatba kerülhet a jogalkotó által védeni kívánt személyekkel.¹³¹

– A kockázatokat összevetve a határozat megállapítja, hogy „[a]z oltás súlyos mellékhatásainak nagyon alacsony valószínűségét ellensúlyozza az, hogy megfertőződés esetén a veszélyeztetett személyek életében és egészségében bekövetkező károsodásoknak lényegesen nagyobb a valószínűsége”.¹³² A jogalkotó a járvány felívelő szakaszában a védőoltásban látta a leghatékonyabb eszközt a veszélyeztetett személyek védelmére, és ezen cél elérése érdekében meghozott intézkedések arányosnak tekinthetők.¹³³

– Az arányosságra irányuló felülvizsgálat utolsó szempontjaként a testület azt is áttekintette, hogy törvény elfogadása óta történtek-e olyan változások, amelyek nyomán a jogszabályt másként kell megítélni, ugyanis egy eredetileg alkotmánykonform szabályozás a későbbiekben alkotmányellenessé válhat, ha a jogalkotó eredeti kiindulópontjai már nem érvényesek.¹³⁴ A BVerfG szerint azonban időközben sem merültek fel olyan új körülmények, illetve nem születtek olyan tudományos álláspontok, amelyek érdemben megingathatták a jogalkotó feltételezéseit.¹³⁵ Egyrészt az oltás továbbra is hatékony eszköznek tekinthető a járvány elleni küzdelemben, másrészt a pandémiás helyzet nem enyhült, harmadrészt pedig az oltás kockázatai továbbra is alacsonyak.¹³⁶

3.4. A FOGLALKOZÁS SZABAD MEGVÁLASZTÁSA

A BVerfG álláspontja szerint a foglalkozás szabad megválasztásához való jog nem sérült.¹³⁷ A testület az oltás (vagy a fertőzésből való felgyógyulás által szerzett immunitás) igazolására vonatkozó törvényi előírásokat szakmai tevékenységi követelményként értékelte, és ebben az esetben a GG 12. cikk (1) bekezdése nem biztosíthat erősebb védelmet az oltásra kötelezettek számára, mint az életet és testi épséget védő 2. cikk (2) bekezdése. Más a helyzet azonban az IfSG belépési tilalmat előíró rendelkezésével, ugyanis ez már valóban beavatkozás jelent a foglalkozás szabad megválasztásába, azonban a beavatkozás alkotmányosan indokolt.¹³⁸

A GG foglalkozás szabad megválasztását biztosító 12. cikk (1) bekezdését értelmezve a BVerfG megállapította, hogy ez az alkotmányos rendelkezés a választott szakmában való konkrét foglalkoztatásra vonatkozó döntésen túlmenően az egyénnek a munkahely megtartására vagy feladására irányuló akaratát is védelemben részesíti, beleértve az olyan állami intézkedéssel szembeni védelmet, amely korlátozza

¹³¹ Német Abh. [228]–[229].

¹³² Német Abh. [230].

¹³³ Német Abh. [231]–[233].

¹³⁴ Német Abh. [234]–[235].

¹³⁵ Német Abh. [236]–[237].

¹³⁶ Német Abh. [238]–[242].

¹³⁷ Német Abh. [243].

¹³⁸ Német Abh. [244]–[245], [248].

ezt a választási szabadságot (pl. egy bizonyos állás feladására kényszerít). Ezek alapján a panaszosok munkavégzése is alkotmányos védelemben részesül.¹³⁹

A fentiek alapján megállapítható, hogy az IfSG belépési tilalmat előíró rendelkezése közvetlen munkavégzés-korlátozó hatással is rendelkezik, ráadásul a hivatásos állomány mellett az ezen intézményekben tevékenykedő önkéntesekre is vonatkozik.¹⁴⁰ A foglalkozás szabad megválasztásába történő jogalkotói beavatkozás azonban a veszélyeztetett csoportok védelmére tekintettel indokolt; mind formai, mind pedig tartalmi szempontból alkotmányos.¹⁴¹ A BVerfG ezúttal is elvégezte a szükségességi-arányossági tesztet, noha jóval egyszerűbben és rövidebben, mint a testi épséghez való jog vizsgálatakor tette.

Ami a beavatkozás célját illeti, természetesen ezúttal is a veszélyeztetett csoportok védelméről van szó. Az IfSG belépési tilalmat előíró rendelkezése garantálja, hogy a sérülékeny személyek az egészségügyi és a szociális intézményekben ne kerüljenek kapcsolatba olyan személyekkel, akik az oltás megtagadása ellenére is folytatni kívánják munkavégzésüket.¹⁴²

Az alkalmasság és szükségesség megítélése során az alkotmánybíróság azt hangsúlyozta, hogy a jogalkotó megalapozottan számolt azzal, hogy a belépési tilalom elrendelése fokozza a veszélyeztetett csoportok védelmét, és megalapozottan vélte úgy, hogy nincs enyhébb eszköz a kívánt cél azonos hatékonyságú előmozdítására.¹⁴³ A beavatkozás intenzitása a beavatkozás céljához képest összességében arányos.¹⁴⁴ A munkahelyre való belépési tilalom egy idő után értelemszerűen ellehetetleníti a munkaviszony fenntartását, bár kivételesen elképzelhető, hogy az alkalmazott foglalkoztatás ilyen körülmények között is folytatódhat (pl. otthoni munkavégzés).¹⁴⁵ További hátrányt jelent az oltás megtagadók részére, hogy a munkavégzésük nem csak az aktuális munkahelyükön válik lehetetlenné, hanem – legalábbis 2022. december 31-ig – lényegében az egészségügyi és a szociális ágazat egészében – azaz a pusztán munkahelyváltás nem jelent megoldást a részükre.¹⁴⁶ (Az adminisztratív, takarító stb. személyzet helyzete annyiban előnyösebb, hogy ők könnyebben el tudnak helyezkedni az az egészségügyi és a szociális ágazaton kívül.¹⁴⁷) Ugyanakkor az alapjog-korlátozást részben mérsékli, hogy a kitiltás nem automatikus, hanem az egészségügyi hatósági szerv hozza meg; továbbá az IfSG elegendő felkészülési időt biztosított az oltásra.¹⁴⁸ A teszt zárásaként a határozat arra is emlékeztet, hogy az egészségügyi és a szociális rendszerben dolgozóknak egyfajta speciális felelősségük van, hiszen nemcsak a saját egészségüket kell szem előtt tartaniuk, hanem az

¹³⁹ Német Abh. [246]–[247].

¹⁴⁰ Német Abh. [249]–[253].

¹⁴¹ Német Abh. [254]–[255].

¹⁴² Német Abh. [256].

¹⁴³ Német Abh. [257].

¹⁴⁴ Német Abh. [258].

¹⁴⁵ Német Abh. [259].

¹⁴⁶ Német Abh. [260].

¹⁴⁷ Német Abh. [261].

¹⁴⁸ Német Abh. [262].

általuk kezelt, ápolt, gondozott stb. személyek egészségét is. „A páciensek az egészségüket és nemritkán az életüket bízzák az orvosokra” – mutat rá az indokolás.¹⁴⁹

3.5. AZ ÁLTALÁNOS CSELEKVÉSI SZABADSÁG ÉS A *NULLUM CRIMEN SINE LEGE* ELVE

Az IfSG által előírányzott bírságok valóban beavatkozást jelentenek az általános cselekvési szabadságba, azonban mindezt alkotmányosan igazolható módon teszik.¹⁵⁰ Elsőként azt tisztázta a testület, hogy a szövetségi törvényhozás jogosult szabálysértési tényállásokat, illetve szankciós rendelkezéseket megállapítani.¹⁵¹ Ezt követően kimondta, hogy az általános cselekvési szabadság csorbitása azért van összhangban a GG-vel, mert a vitatott rendelkezések kellően konkrétak és világosak, valamint arányosnak minősíthetők.¹⁵²

A konkrétságot és a világosságot illetően az indokolás rámutatott, hogy a szabálysértési tényállások megfogalmazása megfelel a *nullum crimen* alkotmányos elvnek. Az utóbbi elvet nem sérti, ha a jogalkotó átfogó tényállásokat (generálklauzulákat) állapít meg, feltéve, hogy az adott norma értelmezhetőnek és alkalmazhatónak bizonyul a szokásos jogszabály-értelmezési módszerekkel, figyelemmel az ítélkezési gyakorlatra is. Az sem kifogásolható, hogy az IfSG szankcionáló rendelkezései nem teljes tényállásként lettek megfogalmazva, hanem visszautalnak a törvény egyes rendelkezéseire. A BVerfG úgy vélte, hogy az IfSG szankciórendszere kellően konkrét és világos ahhoz, hogy a jogalkotó által elvárt magatartás, illetve a szabálysértés következményei egyértelműen értelmezhetőek legyenek a jogalanyok részére.¹⁵³

Az arányosságot illetően a testület pusztán azt szögezte le, hogy a IfSG szankciói arányosak, és a törvény rendelkezéseinek betartását szolgálják.¹⁵⁴

4. AZ OSZTRÁK ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG HATÁROZATA AZ ÁLTALÁNOSAN KÖTELEZŐ VÉDŐOLTÁSRÓL

4.1. AZ ELŐZMÉNYEK

A Vatikánt nem számítva Ausztria volt az első és egyetlen olyan uniós ország, amelyik a felnőtt lakosság körében általánosan kötelezővé tette a Covid-19 elleni oltást. Mindez annak fényében meglepőnek tűnhet, hogy az országban egyáltalán nincse-

¹⁴⁹ Német Abh. [265].

¹⁵⁰ Német Abh. [267]–[268].

¹⁵¹ Német Abh. [269].

¹⁵² Német Abh. [270].

¹⁵³ Német Abh. [271]–[280].

¹⁵⁴ Német Abh. [281].

nek nagy hagyományai a kötelező oltásoknak.¹⁵⁵ A szövetségi kormány tanácsadó testületekén működő bioetikai bizottság (*Bioethikkommission*) 2020 novemberében nem tartotta időszerűnek az általánosan kötelező oltást (már csak a vakcinahiány miatt sem),¹⁵⁶ majd a 2021. májusi állásfoglalásában is csak az egészségügyben dolgozók vonatkozásában tartotta megfontolandónak a vakcina kötelezővé tételét.¹⁵⁷ A kormány eleinte kitartott az oltások önkéntessége mellett, azonban 2021. novemberben – részben egyes tartományi kormányzók nyomására, valamint a családost keltő átoltottsági ráta hatására – viszonylag hirtelen módosult a politikai vezetés álláspontja, és a parlamenti pártok többsége hitet tett az általánosan kötelező oltás mellett.¹⁵⁸

A hosszas politikai vitát követően 2022. januárban elfogadott, majd február elején hatályba lépő törvény¹⁵⁹ csak a várandós nőknek, valamint azoknak adott felmentést, akiknél az oltás felvétele egészségügyi okokból ellenjavallt, vagy nem várható megfelelő immunreakció, illetve akik korábban átestek a fertőzésen (a mintavételtől számított 180 napig).¹⁶⁰ Az oltást 2022. március 15-ig kellett felvenni; aki ezt elmulasztotta, az ún. közigazgatási szabálysértést (*Verwaltungsübertretung*) követett el, és – évente akár négy alkalommal is!¹⁶¹ – 3600 euróig terjedő bírsággal volt sújtható.¹⁶² A törvény speciális büntetőeljárású rendelkezéseket is tartalmazott, amelyek lehetővé tették az eljárás gyorsabb lefolytatását, azonban mindez komoly alkotmányosági aggályokat vetett fel.¹⁶³ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy a jogszabály kifejezetten kimondta, hogy az oltási kötelezettség közvetlen kényszer alkalmazásával nem érvényesíthető.¹⁶⁴

A jogalkotó – felismerve, hogy az oltásokról rendelkezésre álló tudományos álláspontok lényegében hétről hétre változnak – igyekezett minél rugalmasabbá tenni a szabályozást, és számos szabályozási kérdésben (pl. az elismert oltóanyagok köre

¹⁵⁵ 1980 óta egyetlen oltás sem kötelező Ausztriában. Christiane DRUML – Herwig CZECH: „A pandemic is no private matter: the COVID-19 vaccine mandate in Austria” *The Lancet Respiratory Medicine* 2022. 322., [https://doi.org/10.1016/s2213-2600\(22\)00063-7](https://doi.org/10.1016/s2213-2600(22)00063-7).

¹⁵⁶ BIOETHIKKOMMISSION: *Ethische Fragen einer Impfung gegen COVID-19*. 22. www.bundestkanzleramt.gv.at/dam/jcr:d92558b8-c664-46a5-af86-d4f6994a9ec8/201127_StN_COVID_Impfstoff.pdf.

¹⁵⁷ BIOETHIKKOMMISSION: *Impfung gegen COVID-19 als Berufsausübungserfordernis für die Gruppe der Pflege- und Gesundheitsberufe*. www.bundestkanzleramt.gv.at/dam/jcr:b777e891-d79e-4a9a-9cf0-943995263e06/Stellungnahme_Impfung_Gesundheitsberufe_052021.pdf.

¹⁵⁸ DRUML – CZECH (155. l.) 323.; Katharina LEITNER – Michael FÜRMAN: „Impfpflicht gegen COVID-19 – ein Überblick” *Zeitschrift für Gesundheitsrecht* 2022. 3.

¹⁵⁹ *Bundesgesetz über die Pflicht zur Impfung gegen COVID-19* (NR: GP XXVII IA 2173/A AB 1312 S. 139. BR: 10863 AB 10871 S. 937.) – a továbbiakban: COVID-19-IG.

¹⁶⁰ COVID-19-IG 3. § (1).

¹⁶¹ COVID-19-IG 11. § (1).

¹⁶² COVID-19-IG 10. § (1). Egyes elemzések az ismétlődő bírság lehetőségét alkotmányellenesnek tartják: Christian SCHWEIGHOFER – Vincent NORDMEYER: „Reflexionen zum COVID-19-Impfpflichtgesetz” *Neue@Hochschulzeitung* 2022. 66., <https://doi.org/10.37942/nhz202202006301>.

¹⁶³ Katharina PABEL – Paul KERSCHBAUMMAYR: „Verfassungsrechtliche Fragen zur Impfstrafverfügung” *Zeitschrift der Verwaltungsgerichtsbarkeit* 2022. 7–15., <https://doi.org/10.33196/zvg202201000701>; vö. Fabian GAMPER – Elisabeth HANSEMANN: „Ausgewählte Probleme zum Impfpflichtgesetz” *Das Recht der Arbeit* 2022. 118–119.

¹⁶⁴ COVID-19-IG 1. § (2).

vagy az oltás alóli mentességi okok) a szövetségi kormánynak, illetve az egészségügyért felelős miniszternek adott felhatalmazást.¹⁶⁵

A törvény 2024. január 31-gyel határozta meg a saját hatályvesztésének dátumát,¹⁶⁶ és az oltások számának és a járvány alakulásának nyomon követésére külön bizottságot (*Kommission zum begleitenden Monitoring der Impfpflicht*) állított fel.¹⁶⁷ Némileg abszurd módon a bizottság már az első, 2022. március 8-i jelentésében úgy foglalt állást, hogy „figyelemmel a az alapjogok korlátozásának arányosságára, az egészségügyi ellátórendszer túlterheltségének megelőzése érdekében bevezetett oltási kötelezettség azonnali végrehajtása jelenleg nem szükséges és nem is célszerű”.¹⁶⁸ (Megjegyzendő, hogy a bizottság természetesen nem általában a Covid-19 elleni oltásokkal kapcsolatban volt szkeptikus, hanem az időzítéssel szemben voltak fenntartásai: a bizottság álláspontja szerint ha az emberek túl korán kapják meg az oltást, akkor az újonnan megszerzett immunitás jelentős része elvész, mire valóban szükség lenne rá.) A bizottság véleménye nyomán az egészségügyért felelős miniszter 2022. március 12-től ideiglenesen (első körben május 31-ig, majd augusztus 31-ig) felfüggesztette az általános oltási kötelezettséget.¹⁶⁹

4.2. AZ INDÍTVÁNY

Ahogy az várható volt, a COVID-19-IG rövidesen az osztrák alkotmánybíróság (VfGH) elé került. Az indítványozó, egy oltásra kötelezett bécsi magánszemély általánosságban azzal érvelt, hogy a járvány során a hozzá hasonló negyven év alatti, normál testsúlyú, egészséges emberek nem terhelték meg az egészségügyi ellátórendszert, ráadásul egyik vakcina sem biztosít teljes védeltséget, ugyanakkor a fiatal férfiak nagyobb arányban szenvednek a szívizomgyulladásától, mint az oltás egyik mellékhatásától.¹⁷⁰ Ami az indítvány konkrét jogalapját illeti, a kérelmező egyrészt az Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEE) 8. cikkére (Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) utalt,¹⁷¹ amely az álláspontja szerint az egészség-

¹⁶⁵ LEITNER-FÜRMAN (158. lj.) 3–4. A részletszabályok többsége az egészségügyért felelős miniszter következő rendeletében lett megállapítva: *die Verordnung des Bundesministers für Soziales, Gesundheit, Pflege und Konsumenten-schutz über die Pflicht zur Impfung gegen COVID-19 (COVID-19-Impfpflicht-verordnung – COVID-19-IV)*, BGBl. II Nr. 52/2022. Megjegyzendő, hogy egyes álláspontok szerint nem igazolható, hogy a kötelező oltás alóli mentességi okokat is rendeletben lehet szabályozni [GAMPER-HANSEMANN (163. lj.) 116.].

¹⁶⁶ COVID-19-IG 20. § (1).

¹⁶⁷ COVID-19-IG 19. § (1).

¹⁶⁸ A jelentés elérhető: www.bundeskanzleramt.gv.at/dam/jcr:fe92b07a-19a3-402d-91f6-fbfe37e4ac5a/bericht_monitoringkommission_080322.pdf.

¹⁶⁹ *Verordnung des Bundesministers für Soziales, Gesundheit, Pflege und Konsumentenschutz betreffend die vorübergehende Nichtanwendung des COVID-19-Impfpflichtgesetzes und der COVID-19-Impfpflichtverordnung*, BGBl. II 2022/103.; *Änderung der Verordnung betreffend die vorübergehende Nichtanwendung des COVID-19-Impfpflichtgesetzes und der COVID-19-Impfpflichtverordnung*, BGBl. II 2022/198.

¹⁷⁰ Osztrák Abh. [8].

¹⁷¹ Itt kell megjegyezni, hogy az osztrák szövetségi alkotmánytörvény (B-VG) nem tartalmaz egy részletes alapjogi katalógust, így az alapjogok egyik fő forrása az EJEE, amely ezáltal jelentős szerepet tölt

ügyi önrendelkezés szabadságát és a testi épséget is védi, másrészt pedig a B-VG törvény előtti egyenlőséget kimondó rendelkezésére¹⁷² hivatkozott.¹⁷³ A kérelmező rámutatott, hogy a COVID-19-IG indokolása a mások jogainak védelmét és az egészségügyi ellátórendszer működőképességének megőrzését jelöli meg célként, azonban a Covid-19 elleni vakcinák alkalmatlanok a teljes immunitás megteremtésére. Álláspontja szerint ezen utóbbi tény miatt jelen ügy eltér az Vavříčka-ügy tényállásától.¹⁷⁴

Az indítványozó szerint maszkokkal és tesztekkel eredményesebben és jóval kisebb beavatkozással lehetne védekezni a járvány ellen,¹⁷⁵ és elegendő lenne, ha csak a veszélyeztetett személyek részesülnének oltásban.¹⁷⁶ A panaszos azt is nehezményezte, hogy – ellentétben az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) által rögzített kritériumokkal – a vakcinákat csak feltételesen engedélyezték, és hiányoznak a vakcinák hosszú távú hatásaira vonatkozó ismeretek – ezáltal pedig az oltás kockázata nem mérhető fel teljes körűen.¹⁷⁷ Mindezek alapján az általános oltási kötelezettség aránytalanul sérti a magán- és családi élethez való jogot.¹⁷⁸

Az egyenlőség sérelmére abban a kontextusban hivatkozik az indítványozó, hogy álláspontja szerint pontosan azzal valósul meg a sérelem, hogy a COVID-19-IG minden felnőttet ugyanolyan módon kezel, függetlenül attól, hogy ő maga milyen kockázatot jelent az egészségügyi rendszerre, illetve hogy számára milyen kockázatot jelent az oltás. Az indítvány arra is kitért, hogy a 18. életév mint az oltási kötelezettség alsó határa szintén tarthatatlan, ugyanis a lakosság aránytalanul széles körét érinti.¹⁷⁹

4.3. A KORMÁNY ÁLLÁSPONTJA

Az alkotmánybíróság az eljárása során beszerezte a szövetségi kormány álláspontját is. Utóbbi rámutatott arra, hogy az EJEE 8. cikk (2) bekezdése kifejezetten lehetővé teszi a magánéletbe történő beavatkozást, amennyiben egy demokratikus társadalomban – többek között – a közegészség védelme avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges¹⁸⁰ – márpedig a COVID-19-IG pontosan ebből a célból született. A kormány azt is hangsúlyozta, hogy a törvény mások jogainak védelmét szolgálja, különösen azokét, akik egészségügyi okokból nem

be az osztrák alkotmánybíróság ítélezési gyakorlatában (Claudia FUCHS: „Verfassungsvergleichung durch den Verfassungsgerichtshof” *Journal für Rechtspolitik* 2010. 176–187.)

¹⁷² B-VG 7. cikk (1).

¹⁷³ Osztrák Abh. [13].

¹⁷⁴ Osztrák Abh. [14].

¹⁷⁵ Osztrák Abh. [15].

¹⁷⁶ Osztrák Abh. [16].

¹⁷⁷ Osztrák Abh. [17].

¹⁷⁸ Osztrák Abh. [18].

¹⁷⁹ Osztrák Abh. [19].

¹⁸⁰ Osztrák Abh. [35].

kaphatnak oltást. Az oltás elrendelése a (köz)egészség védelmét is szolgálja, ugyanis a beoltott személyek lényegesen kisebb kockázatnak vannak kitéve. A kormány arra is emlékeztetett, hogy az alkotmánybíróság az egészségügyi ellátórendszer védelmét egy korábbi döntésében¹⁸¹ legitím célként ismert el.¹⁸²

A kötelező Covid-oltás az egyéb okból intenzív kezelést igénylő betegek védelmét is elősegíti, hiszen hozzájárul az intenzív terápiás kapacitások kimerülésének megelőzéséhez.¹⁸³ Vagyis a kormány szerint a kötelező oltás célja elsősorban nem a vírus felszámolása vagy a fertőzés teljes megfékezése, hanem az egészségügyi ellátórendszer tehermentesítése, közvetve megvédve ezzel mások egészséghez való jogát.¹⁸⁴ A kabinet értelemszerűen nem osztotta az indítványozó álláspontját a vakcinának vélt kockázataival és vélt hatástalanságával kapcsolatban sem,¹⁸⁵ mint ahogyan azzal sem értett egyet, hogy a maszkviselés¹⁸⁶ vagy a tesztelés alkalmas lenne az oltás kiváltására.¹⁸⁷ Ugyancsak elégtelen megoldás lenne az is, ha csupán a veszélyeztetett személyekre terjedne ki az oltás, ugyanis a tervezett kilencvenszázalékos immunitás eléréséhez minden korcsoportot oltani kell.¹⁸⁸

A kormány ezt követően hosszasan elemezte a beadványában, hogy az oltás esetleges mellékhatásai eltörpülnek annak előnyei mellett,¹⁸⁹ és igyekezett cáfolni az indítványozó azon meggyőződését, hogy egészségügyi ellátórendszer nincs veszélyben.¹⁹⁰ Azt is kifejtette, hogy a COVID-19-IG által előírányzott szankció nem tekinthető eltúlzottnak, hiszen a büntetés megítélésének alapja a büntetőjog által védett jogos érdek fontossága és a bűncselekménnyel okozott sérelem kell hogy legyen.¹⁹¹ Az indítványozó azon érvére, hogy Ausztrián kívül sehol nincs Európában általános oltási kötelezettség, a kormány – hivatkozva a Vavrička-ítéletre is – azzal reflektált, hogy a nemzeti kormányoknak mérlegelési joga van az oltási stratégiával kapcsolatban.¹⁹² A kormány a beadványában vitatta az egyenlőség indítványozó által vizionált megsértését, ugyanis álláspontja szerint minden korcsoportban magas átoltottságra van szükség, és ez a törekvés objektív igazolást jelent a veszélyeztetett és nem veszélyeztetett csoportokkal szembeni egyenlő bánásmódra. Ráadásul – érvelt a kormány – az egészségügyi ellátórendszerre nézve még nagyobb adminisztratív terhekkel járna, ha az oltási kötelezettséget különböző tényezők alapján kellene differenciálni.¹⁹³

¹⁸¹ Verfassungsgerichtshof V 411/2020-17 (14. Juli 2020) (különösen a [70]).

¹⁸² Osztrák Abh. [38].

¹⁸³ Osztrák Abh. [41].

¹⁸⁴ Osztrák Abh. [53]–[54]. Vö. a COVID-19-IG-hez fűzött jogalkotói indokolás 15. oldalával.

¹⁸⁵ Osztrák Abh. [55]–[77].

¹⁸⁶ Osztrák Abh. [78]–[81].

¹⁸⁷ Osztrák Abh. [82]–[87].

¹⁸⁸ Osztrák Abh. [95].

¹⁸⁹ Osztrák Abh. [97]–[110].

¹⁹⁰ Osztrák Abh. [111]–[116].

¹⁹¹ Osztrák Abh. [117]–[123].

¹⁹² Osztrák Abh. [124]–[138]. Vö. KRASSER (4. lj.) 137.

¹⁹³ Osztrák Abh. [139]–[144].

A kormány tehát tagadta a szabályozás alkotmányellenességét, és az indítvány elutasítását kérte az alkotmánybírószágtól.¹⁹⁴ Az egészségügyért felelős miniszter hasonló álláspontot képviselt a beadványában.¹⁹⁵

4.4. AZ INDOKOLÁS

A VfGH ezt követően az indítvány befogadhatóságát vizsgálta. A testület egyrészt elfogadta, hogy ebben az esetben a vélt alapjogsérelem bírói ítélet, illetve közigazgatási határozat meghozatala nélkül, közvetlenül következett be,¹⁹⁶ másrészt azt is belátta, hogy a vélt alapjogsérelem önmagában nem teszi semmissé azt, hogy az általános kötelező oltást a kormány felfüggesztette.¹⁹⁷ A COVID–19-IG előzményeinek és elfogadási körülményeinek taglalását¹⁹⁸ követően az alkotmánybírók érdemben is nyilatkoztak a támadott jogszabályról.

A testület mindenekelőtt leszögezte, hogy a kötelező védőoltás valóban beavatkozást jelent az egyén alapjogi helyzetébe, ugyanis a testi épség olyan megsértését jelenti, amelyhez – az önrendelkezési jog alapján – az érintett hozzájárulása szükséges. A kötelező oltás még úgy is különösen súlyos beavatkozásnak minősül, hogy az oltási kötelezettség közvetlen kényszer alkalmazásával nem érvényesíthető, ugyanis az oltásra kötelezett személynek nincs más választása, mint az országból való elköltözés vagy a büntetés kockázatának vállalása. Amint a határozat rámutat, a jogalkotó az egészségügyi infrastruktúra működési képességének megóvása mellett azt is figyelembe vette, hogy a súlyosabb fertőzéssel veszélyeztetett személyek jellemzően csak korlátozott óvintézkedéseket tehetnek saját egészségük védelmében, ugyanis az oltás által nyújtott védetség az esetükben gyengébb az átlagnál. Azonban nem szabad kizárólag a kiszolgáltatott személyekre összpontosítani úgy, hogy ne vesszünk figyelembe a harmadik felek – akár ellentétes – érdekeit. A testület megjegyezte, hogy a beavatkozás intenzitását egyrészt az a jogszabályi rendelkezés mérsékli, hogy egészségügyi ellenjavallat alapján mentesülni lehet az oltás alól, másrészt az egészségügyért felelős miniszternek folyamatosan figyelemmel kell kísérnie az orvostudomány állását, és e szerint kell meghatározni az oltási kötelezettséget.¹⁹⁹

Az VfGH szerint az alkotmányosan biztosított testi épséghez való jog súlyos csorbításának igazolható okai vannak. A határozat ehelyütt a Vavříčka-ügyre hivatkozik, aláhúзва, hogy a társadalmi szolidaritás jegyében minden egyéntől megkövetelhető, hogy vállalja az oltással összefüggő kisebb egészségügyi kockázatot.²⁰⁰ Az alkotmánybírók arra mutattak rá, hogy jelen ügyet is a társadalmi szolidaritás felől

¹⁹⁴ Osztrák Abh. [145]–[146].

¹⁹⁵ Osztrák Abh. [147]–[153].

¹⁹⁶ B-VG 139. cikk (1) 3. pont; 140. cikk (1) 1. pont c) alpont.

¹⁹⁷ Osztrák Abh. [155]–[191].

¹⁹⁸ Osztrák Abh. [193]–[205].

¹⁹⁹ Osztrák Abh. [207]–[209].

²⁰⁰ Osztrák Abh. [210]–[211].

kell megközelíteni, ugyanis a veszélyeztetett – azaz a nem oltható vagy az oltás nyomán csak gyenge védelemmel rendelkező – csoportok élete és életminősége lényegében a társadalmi szolidaritástól függ. A testület elfogadta a jogalkotó azon – a tudomány álláspontján nyugvó – érvelését, miszerint a COVID-19-IG a (köz)egészség védelmét szolgálja, ugyanis a beoltott személyek esetén lényegesen kisebb a súlyos lefolyású megbetegedés kockázata, és ezáltal jóval kisebb annak az esélye, hogy kórházi kezelésre szorulnak.²⁰¹

Ami a COVID-19-IG-ben található felhatalmazó rendelkezéseket illeti, a VfGH ezeket sem találta alkotmányellenesnek, ugyanis elfogadta a jogalkotó azon érvét, hogy a járványhelyzethez való gyors és rugalmas alkalmazkodás megköveteli, hogy számos szabályozási kérdést (így pl. az elfogadott oltóanyagokat) törvény alatti szinten rögzítsenek.²⁰²

Az indokolás ezt követően visszakanyarodik az EJEE 8. cikk (1) bekezdéséhez és a Vavrička-ügyhöz. Amint az utóbbi ítéletében az EJEB kimondta, az Egyezményben részes államok között nincs konszenzus egyetlen oltási modellről; e helyett különböző stratégiákról beszélhetünk, amelyek a pusztá ajánlásoktól kezdve a kötelező oltásokig terjednek.²⁰³ A strasbourgi bíróság azt is leszögezte, hogy amennyiben a védőoltás önkéntes jellege nem elegendő a nyájimmunitás létrehozása vagy fenntartására, illetve ha a nyájimmunitás a betegség természete miatt (pl. tetanusz) nem releváns, a nemzeti hatóságok észszerű módon bevezethetik a kötelező védőoltást a súlyos betegségek elleni megfelelő szintű védelem elérése érdekében.²⁰⁴ A VfGH ismét hangsúlyozta, hogy a kötelező oltás valóban ütközik az EJEE 8. cikke által garantált magánélet tiszteletben tartásával, beleértve a testi épséghez való jogot és az önrendelkezési jogot is. Utóbbi kapcsán a testület rámutatott, hogy „a jogalkotó az egyén önrendelkezési jogának a gyógykezelés területén is központi szerepet szán, függetlenül attól, hogy az egyén döntése orvosi szempontból megfelelő-e”.²⁰⁵ Ehelyütt a határozat ismét emlékeztet arra, hogy az oltásra kötelezett számára az egyetlen alternatíva a külföldi lakhely létesítése vagy a szankció vállalása, vagyis a beavatkozás kétségtelenül súlyosnak tekinthető.²⁰⁶ Azonban a 8. cikk (2) bekezdése értelmében a beavatkozás elfogadható, amennyiben az egy demokratikus társadalomban – többek között – a közegészség védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges. Az ilyen beavatkozás tehát alkotmányosan indokolt, ha az az említett legitím célok valamelyikének eléréséhez alkalmas és szükséges, valamint arányos is.²⁰⁷ De vajon jelen esetben megvalósulnak-e ezek a követelmények? Ami a legitím célt illeti, a VfGH ebből a szempontból is elfogadta a kormány érveit, és a jogalkotó kettős célkitűzését (a veszélyeztetett csoportok

²⁰¹ Osztrák Abh. [212].

²⁰² Osztrák Abh. [213]–[220].

²⁰³ Vavrička-ítélet 278. pont; osztrák Abh. [221]–[222].

²⁰⁴ Vavrička-ítélet 288. pont; osztrák Abh. [223].

²⁰⁵ Vö. *Verfassungsgerichtshof (VfGH) G139/2019-71*, 3. oldal.

²⁰⁶ Osztrák Abh. [224]–[225].

²⁰⁷ Osztrák Abh. [226].

védelme, illetve az egészségügyi ellátórendszer működőképességének megőrzése) olyanak tekintette, amely eleget tesz az iménti kritériumoknak. A testület a kormány azon álláspontját is magáévá tette, hogy a vírus jövője és a fertőzések alakulása megjósolhatatlan, ugyanakkor „valószínűsíthető, hogy 2022 őszén egy új, esetleg hatalmas fertőzési hullám fenyeget”. Még ha ezen új variánsok patogénitása nem haladja is meg az omikron variánsokét, óvintézkedések hiányában különös veszélynek van kitéve a populáció azon része, amely immunitása jelentősen lecsökkent.²⁰⁸

A szükségesség vizsgálatok a VfGH reflektált az indítványozó azon felvetéseire is, miszerint gyakoribb teszteléssel, maszkviseléssel, valamint célzott (a veszélyeztetett csoportokra irányuló) oltással hatékonyabban lehetne felvenni a küzdelmet a vírussal. A testület – hangsúlyozva ezen eszközök elégtelenségét – lényegében itt is teljes egészében átvette a kormány álláspontját.²⁰⁹

Az indokolás végén az alkotmánybírók kiemelték, hogy egyetértenek az indítványozóval abban, hogy a kötelező védőoltás súlyosan érinti a testi épséghez való jogot, és éppen ezért szigorú mércét kell alkalmazni a szükségesség megítélésénél. Ennek megfelelően amennyiben az oltási kötelezettség indoka pusztán a „saját magunk védelme” lenne, úgy az alapjogba való beavatkozás semmi esetben sem lehetne indokolható.²¹⁰ A testi épségre vonatkozó önrendelkezési jog különösen súlyos csorbitásaként minősítendő védőoltási kötelezettség tehát csak akkor igazolható, ha az a jogalkotó legitím céljának eléréséhez feltétlenül szükséges (nélkülözhetetlen), azaz nem áll rendelkezésre az oltással azonos hatékonyságú, de az egyének alapjogi helyzetét kevésbé jelentősen érinti. A VfGH nyomatékosan figyelembe vette, hogy az COVID–19-IG 19. § (2) bekezdése feljogosította az egészségügyért felelős minisztert, hogy a járványra vonatkozó új ismeretek birtokában (pl. új variánsok) a törvény vagy egyes rendelkezéseinek alkalmazását felfüggeszse.²¹¹ Ez egyfajta garanciát jelent arra, hogy a kötelező oltás alkalmazási köre nem lépi túl az elengedhetetlenül szükséges kereteket, és pontosan ezen törvényi rendelkezésnek köszönhető, hogy az általánosan kötelező oltás rövidesen fel lett függesztve.²¹²

A határozat végezetül röviden reflektált az indítványozó azon felvetésére, miszerint az COVID–19-IG az állampolgárok egyenlőséget is sérti. A testület nem osztotta a panaszos álláspontját, azonban nem indokolta meg bővebben, hogy miért alaptalan az egyenlőség sérelmére hivatkozni.²¹³

²⁰⁸ Osztrák Abh. [227].

²⁰⁹ Osztrák Abh. [228]–[230].

²¹⁰ Osztrák Abh. [231]. Ehelyütt a határozat visszautal a VfGH egy 1988-as döntésére, amelyben a biztonsági öv becsatolását előíró, illetve ennek elmulasztását szankcionáló jogszabályi rendelkezést azért nem találta alkotmányellenesnek a testület, mert a biztonsági öv nem kizárólag az érintett vezető vagy utas védelmét szolgálja, hanem pl. a mellette vagy előtte ülőket is [*Verfassungsgerichtshof (VfGH) B176/87* (különösen 4. pont)].

²¹¹ Ennek kritikájára lásd: GAMPER–HANSEMANN (163. lj.) 117.

²¹² Osztrák Abh. [232]–[235].

²¹³ Osztrák Abh. [236]–[237].

5. AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI HATÁROZATOK ÖSSZEVETÉSE

A következőkben a három ország határozatait – a tanulmány elején megfogalmazott kutatási kérdésekkel összhangban – három szempontból hasonlítjuk össze. Egyrészt röviden felvázoljuk a támadott jogszabályok közti különbségeket, majd számba vesszük, hogy melyik határozat melyik alapjogok sérelmét vizsgálta érdemben. Végezetül a határozatokban elvégzett szükségességi-arányossági teszteket vetjük össze, rámutatva a tesztelési folyamat párhuzamosságaira és eltéréseire. Fontosnak tartjuk leszögezni, hogy a határozatok összevetése nem jár a határozatok „rangsorolásával”, azaz egyáltalán nem törekszünk arra, hogy megállapítsuk, hogy melyik a „legjobb” határozat.

5.1. A TÁMADOTT JOGSZABÁLYOK

Amint a tanulmány bevezetőjében utaltunk rá, a három ország négy alkotmánybíró-sági határozata csak korlátozott mértékben vethető össze. Ennek egyrészt az a nyilvánvaló oka, hogy a támadott jogi szabályozás eleve különbözött a három országban: míg Ausztriában egy általánosan kötelező, főszabályként valamennyi felnőttre kiterjedő oltási kötelezettséget vezettek be, addig Magyarországon „csak” az egészségügyi ágazatban, valamint – mintegy három hónappal később – az állami szerveknél és intézményeknél dolgozóknak kellett felvenniük az oltást. A kötelező oltás Németországban az egészségügyi és a szociális ellátórendszerben alkalmazásban állókat terhelte. A magyar és a német szabályozás között fontos különbséget jelentett, hogy az utóbbi országban a fertőzéstől való felépülés igazolása „kiváltotta” az oltás felvételét, míg hazánkban erre nem volt lehetőség.

5.2. A VIZSGÁLT ALAPJOGOK

Ami a benyújtott alkotmányjogi panaszokat illeti, az indítványozók számos alkotmányos és egyéb kifogást emeltek a támadott jogszabályokkal szemben. Németországban az ötvennégy panaszos összesen tizennyolc rendelkezését hivatá fel a GG-nek;²¹⁴ hazánkban a magyar ABh. 1. esetén a két indítványozó összesen hat,²¹⁵ a magyar ABh. 2.-nél a tizenkét indítványozó összesen húsz szempontból találta alaptörvény-ellenesnek a kormány rendeleteit.²¹⁶ Az osztrák ABh. ebből a szempontból „egyszerűbb” volt, hiszen az egyetlen indítványozó a B-VG, illetve az EJEE egy-egy rendelkezésére hivatkozott. A német és a magyar alkotmánybíró-ságnál azonban jóval kevesebb indítványelem jutott el az érdemi vizsgálatig: az előb-

²¹⁴ Német Abh. [29].

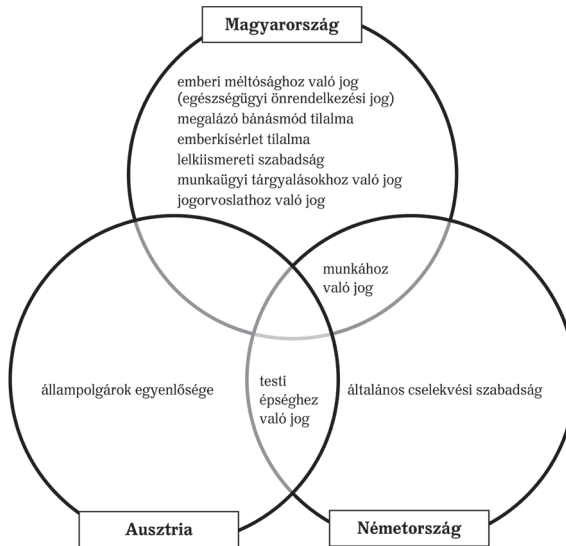
²¹⁵ Magyar Abh. 1. [9]–[15].

²¹⁶ Magyar Abh. 2. [12]–[77].

bi testület mindössze három,²¹⁷ az utóbbi pedig két (magyar ABh. 1.)²¹⁸, illetve hét (magyar ABh. 2.) szempontból²¹⁹ vizsgálta felül a támadott jogszabályokat (*1. ábra*).

1. ábra

A vizsgálati szempontok a négy alkotmánybíróági határozatban

Amint az *1. ábrán* látható, a munkához (foglalkozás szabad megválasztásához) való jog sérelmét a magyar és a német alkotmánybíróság is vizsgálta, a testi épséghez való jog pedig az osztrák és a német alkotmánybíróság „metszetében” található (előbbi esetben a magánélet tiszteltetéshez való jog részjogosultságaként).

A többi, a panaszosok által hivatkozott alkotmányos rendelkezés a legkülönbözőbb okok miatt „hullott ki” az érdemi vizsgálat alá vont szempontokból. Így pl. a magyar ABh. 1. esetén egyes indítványelemeket azért nem vizsgált érdemben a testület, mert a hivatkozott alaptörvényi rendelkezések államszervezeti szabályokat tartalmaztak;²²⁰ más indítványelemek a magyar ABh. 2.-ben pedig azért voltak érdemi elbírálásra alkalmatlanok, mert a felhívott alaptörvényi rendelkezések nem hordoztak az indítványozók Alaptörvényben biztosított jogának minősülő tartalmat.²²¹ A magyar határozatok – némileg talán meglepő módon – az egészséghez való jog sérelmével sem foglalkoztak érdemben, ugyanis a testület álláspontja szerint

²¹⁷ Német Abh. [108].

²¹⁸ Magyar Abh. 1. [40].

²¹⁹ Magyar Abh. 2. [113].

²²⁰ Magyar Abh. 1. [33].

²²¹ Magyar Abh. 2. [97].

azzal, hogy „az alkotmányozó a méltóság- és egészségvédelem alaptörvényi szintű védelmét biztosító rendelkezések közül a hozzájárulás nélküli emberkísérlet tilalmát kiemelte, az Alaptörvény XVII. cikk (3) bekezdéséhez [*egészséget, biztonságot és méltóságot tiszteletben tartó munkafeltételekhez való jog – a Szerző*] és a XX. cikk (1) bekezdéséhez [*testi és lelki egészséghez való jog – a Szerző*] viszonyítottan egy speciális szabályt hozott létre”.²²² Ez az érvelés álláspontunk szerint vitatható, ugyanis *in abstracto* elképzelhető, hogy egy jogalkotói intézkedés nem sérti a hozzájárulás nélküli emberkísérlet tilalmát, azonban az egészséghez való jogot igen (ráadásul az indítványozók kifejezetten utaltak arra, hogy mivel az oltóanyag mellékhatásai nem teljeskörűen ismertek, ezért az oltás az azt felvevők életét és egészségét is veszélyezteti).²²³

A német ABh.-ban az oltási törvénynek a GG gondolat- és lelkiismereti szabadságot biztosító rendelkezésével való ütközését azért nem vizsgálta a BVerfG, mert az indítványozók pusztán annyit jeleztek, hogy elutasítják az abortált emberi magzatokból származó sejtek felhasználásával előállított vakcinákat, azonban azt nem fejtették ki, hogy ez milyen módon sérti a világnézeti vagy vallásos meggyőződésüket.²²⁴ A közhivatal viseléséhez való jogra történő hivatkozás szintén hiányos, így a támadott jogszabályt ebből a szempontból sem vizsgálta a BVerfG.²²⁵

5.3. A SZÜKSÉGESSÉGI-ARÁNYOSSÁGI TESZTEK ALKALMAZÁSA

Az osztrák ABh. a másik három vizsgált határozattól élesen elüt abból a szempontból, hogy a határozat terjedelmének több mint 40 százalékát a szövetségi kormány álláspontjának ismertetése teszi ki, és az érdemi indokolás csak a határozat kb. negyötödénél kezdődik, azonban eleinte itt is „csak” a COVID–19-IG előzményeit és elfogadási körülményeit taglalják az alkotmánybírók. A szükségességi(-arányossági) vizsgálatok terjedelme a határozat alig egytizedét teszi ki,²²⁶ de a tényleges teszt ennél is jóval rövidebb,²²⁷ és mind a magyar, mind a német határozatokhoz képest elnagyoltnak, kevésbé módszeresnek tekinthető. Hangsúlyozandó, hogy a B-VG-ben nem találhatóak az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdéséhez vagy a GG 18–19. cikkéhez hasonló általános alapjog-korlátozási rendelkezések, így a VfGH alapvetően az EJEE 8. cikke alapján ítélte meg a COVID–19-IG-t. Ugyanakkor a testület adós maradt annak részletes magyarázatával, hogy az indítványozó által hivatkozott testi épséghez való jog milyen módon vonható az EJEE 8. cikkének (Magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog) védelmi körébe; e helyett az EJEB néhány

²²² Magyar Abh. 1. [38]; magyar Abh. 2. [98].

²²³ Magyar Abh. 1. [15].

²²⁴ Német Abh. [94].

²²⁵ Német Abh. [95].

²²⁶ Osztrák Abh. [206]–[235].

²²⁷ Osztrák Abh. [226]–[233].

döntésére hivatkozott.²²⁸ Az indokolásból kiolvasható, hogy az alkotmánybírók a védőoltást a testi épség jelentős sérelmének tekintették, amely utóbbihoz viszont az érintett beleegyezése szükséges az önrendelkezési jog alapján, azaz első „lépcsőben” a testi épséghez való jogot kötötték össze az önrendelkezési joggal,²²⁹ majd – szem előtt tartva az EJEB gyakorlatát – az önrendelkezési jog és a magánélet tiszteletben tartásához való jog között teremtették meg a kapcsolatot.²³⁰

Alkotmányos szintre emelt alapjog-korlátozási klauzula híján a beavatkozás igazolhatóságának vizsgálat alapját az EJEE 8. cikk (2) bekezdése képezte. Utóbbi szerint „[e] jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a [...] a közegészség [...] védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges”. Az alkotmánybíróság mindezt kiegészítette azzal, hogy „[a]z ilyen beavatkozás tehát alkotmányosan indokolt, ha az az említett jogos célok valamelyikének eléréséhez alkalmas és szükséges (*geeignet und erforderlich*), valamint arányos (*verhältnismäßig*) is”.²³¹ A testület tehát az EJEE 8. cikk (2) bekezdésére alapítva kreált egy mércét,²³² de az itt felvázolt szempontok közül lényegében csak a jogalkotói célt²³³ és a szükségességet²³⁴ értékelte. Érdekes módon az arányosság vizsgálatát olyan mértékben mellőzte a VfGH, hogy az *arányos (verhältnismäßig)* kifejezés a fenti említésen kívül mindössze kétszer fordul elő a szűkebb értelemben vett indokolásban, de ekkor is más kontextusban.

Az osztrákhhoz képest a német ABh. a másik „végletet” képviseli, ugyanis a szükségességi-arányossági tesztet rendkívül precíz módon, részletesen, az egyes vizsgálati szempontokat világosan elhatárolva végezte el. A testi épséghez való jog szempontjából lefolytatott felülvizsgálat önmagában mintegy negyven oldalt tesz ki: az alkotmánybírók előbb megállapították, hogy a testi épséghez való jog valóban korlátozásra került,²³⁵ majd kimondták, hogy a támadott jogszabály formailag alkotmányos,²³⁶ végül pedig megindokolták, hogy miért igazolható az alapjogba történő beavatkozás.²³⁷ Ezen utóbbi rész szerkezetét a 2. ábra foglalja össze.

²²⁸ Osztrák Abh. [224]–[225]. Az EJEE mértékadó kommentárja szerint egyébként a fizikai integritás, valamint az orvosi és egészségügyi beavatkozásokról való döntés is a magánélet részét képezi – lásd: William Anthony SCHABAS: *The European Convention on Human Rights. A Commentary* (Oxford: Oxford University Press 2015) 370–374.

²²⁹ Osztrák Abh. [208].

²³⁰ Osztrák Abh. [224]–[225].

²³¹ Osztrák Abh. [226].

²³² Mindez egyáltalán nem előzmények nélküli az osztrák alkotmánybíróság gyakorlatában – lásd pl. az anya kizárólagos felügyeleti jogát alkotmányellenesnek nyilvánító határozatot [*Verfassungsgerichtshof (VfGH) G114/11*].

²³³ Osztrák Abh. [227].

²³⁴ Osztrák Abh. [228]–[232].

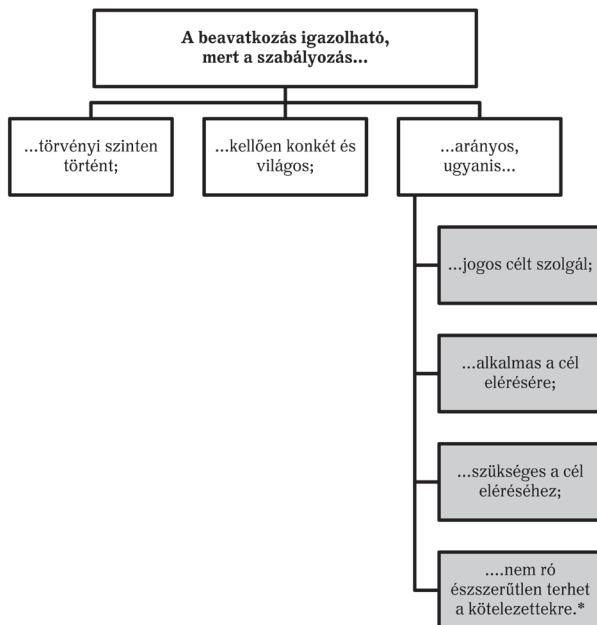
²³⁵ Német Abh. [110]–[115].

²³⁶ Német Abh. [116]–[122].

²³⁷ Német Abh. [123]–[242].

2. ábra

A testi épséghez való jog csorbításának igazolása a német ABh.-ban

* Az alkotmánybíróság ezt a szempontot nevezte „szűkebb értelemben vett” arányosságnak.

Amint látható, a szürke mezőkkel jelölt szükségességi-arányossági teszt felépítését tekintve egyértelműen hasonlít a hazai alkotmánybírói gyakorlatban kikristályosodott módszerre, noha a két magyar határozatban az alkalmasság vizsgálata explicit módon nem történt meg.²³⁸ Amint fentebb bemutatjuk, a német ABh. számos érvelést sorakoztatott fel emellett, hogy az egészségügyi és a szociális intézményekben elrendelt kötelező oltás alkalmas lehet a veszélyeztetett csoportok védelmére.²³⁹ Ehhez hasonló szempontok mindkét magyar határozatban megtalálhatók, azonban jobbára a szükségesség vizsgálatába ágyazva, és mintegy csak utalás-szerűen.²⁴⁰ A hazai testület – a „meghatározó tudományos világképre” hivatkozva – leszögezte, hogy „az oltások alkalmasságát a koronavírus-járvány leküzdésére elfogadja”,²⁴¹ azonban ennek okait nem részletezte. Figyelemre méltó, hogy a német

²³⁸ Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy az Alaptörvény I. cikk (3) ében nem is jelenik meg az alkalmassági próba, viszont az alkotmánybírói gyakorlatban igen [Érdős Csaba: „Az alapjogok korlátozása” in Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): *Alapjogok. Az emberi jogok alkotmányos védelme Magyarországon* (Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó 2021) 84.].

²³⁹ Német Abh. [165]–[185].

²⁴⁰ Pl. Magyar Abh. 1. [53]–[54]; magyar Abh. 2. [128]–[129].

²⁴¹ Magyar Abh. 1. [54]; magyar Abh. 2. [129].

ABh. viszont közel tíz oldalon át, számos kutatási eredményt és statisztikát hivatkozva érvelt a szabályozás alkalmassága mellett.²⁴²

Ami a szükségességet illeti, a magyar ABh. 1. afelől közelített, hogy „a foglalkoztatottak védőoltás felvételére való kötelezése és elmulasztása esetére hátrányos jogkövetkezmény kilátásba helyezése nélkül a foglalkoztatottak, az egészségügyi szolgáltatásokat igénybe vevők, valamint az egészségügyi ellátásra szoruló fertőzéssel szembeni védelme reálisan elérhető-e”.²⁴³ A testület ezt követően utalt az oltások alkalmasságára, majd megállapította, hogy a jogalkotói cél eléréséhez szükség van egyrészt az egészségügyi ellátás biztonságára (egészségügyi tevékenységet oltatlan személy ne végezzen), másrészt az egészségügyi ellátás folyamatosságára (ami az oltatlan foglalkoztatottak izolációjával kevésbé valósítható meg). A szükségesség vizsgálata az Egészségügyi Világszervezet álláspontjának felidézésével zárult, miszerint egy súlyos járvány megfékezése akár a kényszerítő erejű jogi eszközök alkalmazását is indokolhatja.²⁴⁴

A német ABh. szükségességi része – amint fentebb láttuk – azzal a kijelentéssel indult, hogy a jogalkotói célkitűzések eléréséhez nem állt rendelkezésre más olyan eszköz, amely a hatékonyság szempontjából egyenértékű az oltási kötelezettséggel, azonban az alapjogokat kevésbé korlátozza (tehát enyhébb beavatkozást jelent).²⁴⁵ Mindez azért érdekes, mert a magyar ABh. 1. ezt a szempontot az arányosság vizsgálatánál tárgyalja, leszögezve, hogy „A törvényhozó a korlátozás során köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt alkalmazni, azaz a korlátozás nem haladhatja meg azt a szintet, mint amit az alkotmányosan igazolható cél elérése feltétlenül megkíván”.²⁴⁶ A német ABh. ez követően pontról pontra végigvette, hogy az egészségügyi és a szociális ágazat kötelező oltásának kiváltására szóba jöhető eszközök (pl. az oltás korlátozása a betegekkel közvetlen kapcsolatban állókra, tesztelés, maszkviselés stb.) miért tekinthetőek alacsonyabb hatékonyságú megoldásnak.²⁴⁷ A magyar határozatokból ez az érvelési vonal lényegében teljes egészében hiányzik, amit részben megmagyaráz az, hogy „[A]z indítványozók sem hivatkoztak a járvány leküzdésének más olyan formájának létezésére, amely az oltási programhoz mérhető hatékonysággal bírna és a betegekkel való személyes kapcsolatot igénylő egészségügyi tevékenységek körében alkalmazható lenne”.²⁴⁸ A német ABh. másik különösen figyelemreméltó érve – amely a magyar határozatokban nem jelenik meg – az volt, hogy a jogalkotó nem volt köteles az oltásra kötelezett dolgozókat a szerint differenciálni (azaz lényegében kockázatértékelést végezni), hogy hol és kik milyen valószínűséggel léphetnek kapcsolatba veszélyeztetett személyekkel.²⁴⁹

²⁴² Ezzel ugyanakkor nem kívánjuk azt sugallni, hogy a német Abh. „jobb” lenne a magyar határozatoknál.

²⁴³ Magyar Abh. 1. [52].

²⁴⁴ Magyar Abh. 1. [52]–[56]; ehhez hasonlóan: magyar Abh. 2. [127]–[131].

²⁴⁵ Német Abh. [186]–[188].

²⁴⁶ Magyar Abh. 1. [57]; ehhez hasonlóan: magyar Abh. 2. [132].

²⁴⁷ Német Abh. [188]–[201].

²⁴⁸ Magyar Abh. 1. [54].

²⁴⁹ Német Abh. [190]–[191].

Rátérve az arányosság kérdésére, a BVerfG ezt a szempontot egyrészt az alapján vizsgálta, hogy a támadott jogszabály nem ró-e indokolatlan (ésszerűtlen) terhet a címzettekre, figyelemmel a kiszolgáltató személyek különleges védelmi szükségletére,²⁵⁰ másrészt pedig az alapján, hogy az intézkedéssel elérni kívánt cél és a cél elérésének módja ne legyen aránytalan a beavatkozás súlyához képest.²⁵¹ Az utóbbi elemzési aspektus a két magyar határozatban is megjelenik: „az vizsgálandó, hogy az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjogsérelem súlya megfelelő arányban állnak-e egymással”.²⁵² De vajon konkrétan milyen kérdésekre fókuszált a két alkotmánybíróság az arányosság vizsgálatakor? A kérdés azért is érdekes, mert a magyar ABh. 1-gyel szemben felmerült a kritika, miszerint a határozat ugyan „elismeri a jogkorlátozás súlyosságát, olyan érveket sorakoztat fel a joghátrány alkotmányosságára, amelyek *nem a korlátozás arányosságával függenek össze*”,²⁵³ hanem – teszi hozzá később a szerző – a korlátozás *szükségességét* támasztották alá.²⁵⁴

Először is megállapítható, hogy alapvetően mindkét testület a kötelező oltással járó előnyök és hátrányok (kockázatok) összevetése mentén végezte el az arányosság vizsgálatát, azonban a német ABh.-ban jóval erősebb a „társadalmi dimenzió”, érte ez alatt azt, hogy a BVerfG az indokolás során a magyarénál sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a járványnak leginkább kiszolgáltató csoportok védelmére. A testület rámutatott arra, hogy az erősödő járvány közepette az államnak fokoznia kellett a GG 2. cikk (2) bekezdés első mondatából (élethez és testi épséghez való jog) fakadó védelmi kötelezettségét, hiszen a veszélyeztetett társadalmi csoportok „túlélése” nagyban függ az általuk gyakran látogatott egészségügyi és szociális intézmények dolgozóinak áttoltottságától.²⁵⁵ Ebből adódóan a német alkotmánybírók a beavatkozás arányosságának megítélése során szinte folyamatosan a veszélyeztetett csoportok érdekeire hivatkoztak. A veszélyeztetett csoportok védelme a magyar határozatokban is megjelenik, hiszen a magyar ABh. 1. leszögezi, hogy „az alapjogkorlátozás arányosságának körében az *élethez és az egészséghez való jog* érvényesülése jelentette előnyöket kell összevetnie az egészségügyi önrendelkezéshez való jogot ért korlátozásban megtestesülő hátrányokkal”,²⁵⁶ azonban ez a szempontrendszer kevésbé bizonyult hangsúlyosnak a hazai döntések indokolásában.

A német ABh., miután rögzítette a veszélyeztetett csoportok védelmének elsődlegességét, igyekezett összeszedni az „enyhítő körülményeket”, alátámasztva, hogy nem állítható, hogy az IfSG teljes egészében figyelmen kívül hagyta volna az oltásra kötelezettek érdekeit. A testület szerint a következő szempontok ellensúlyozzák valamelyest a jogalkotói beavatkozást:

²⁵⁰Német Abh. [149].

²⁵¹Német Abh. [202]–[204].

²⁵²Magyar Abh. 1. [57]; ehhez hasonlóan: magyar Abh. 2. [132].

²⁵³CSINK Lóránt: „Az Alkotmánybíróság határozata az egészségügyi dolgozók kötelező védőoltásáról. Cél vagy eszköz-e az áttoltottság?” *Jogesetek Magyarázata 2022/1.* 17. (kiemelés az eredetiben).

²⁵⁴Uo. (kiemelés tőlem – a szerző).

²⁵⁵Német Abh. [217]–[218].

²⁵⁶Magyar Abh. 1. [58] (kiemelés tőlem – a szerző); ehhez hasonlóan: magyar Abh. 2. [133].

- a) az oltás alól egészségügyi okokból lehet mentesülni,²⁵⁷
- b) a vakcinák biztonságosságát folyamatosan ellenőrzik,²⁵⁸
- c) az oltási kötelezettség csak az egészségügyi és a szociális ágazatra terjed ki,²⁵⁹
- d) az oltás megtagadása nem jelenti automatikusan a jogviszony megszüntetését (kivételes esetben pl. az otthoni munkavégzés is elképzelhető),²⁶⁰
- e) a törvény megfelelő felkészülési időt biztosít a címzeteknek,²⁶¹
- f) a címzetek önrendelkezési joga végső soron megmarad (hiszen az oltás felvétele erőszakkal nem kényszeríthető ki),²⁶²
- g) a súlyosabb mellékhatásoknak nagyon alacsony a kockázata.²⁶³

A fenti szempontok egy része a magyar határozatokban is megjelenik.

Ad a): mindkét magyar ABh. kifejezetten utal az oltás alóli mentesülés lehetőségére.²⁶⁴

Ad c): a magyar ABh. 1. az arányosság vizsgálatakor megállapította, hogy „[a] támadott szabályozás – így az abban foglalt, kilátásba helyezett joghátrány – hatálya nem a teljes egészségügyi ágazatra terjed ki, csupán azokra, akik a betegekkel közvetlenül érintkeznek”.²⁶⁵ Ez az érvelés a magyar ABh. 2.-nél is előjön: „A jelen ügyben az alapjogkorlátozás érintettjei – akiknek az oldalán az egészségügyi önrendelkezési jog felmerül – csak az R. hatálya alá tartozó foglalkoztatottak”.²⁶⁶

Ad d) a magyar ABh. 2. is utal arra, hogy a jogviszony megszüntetése nem automatikus, hanem a munkáltató mérlegelésétől függ.²⁶⁷

Ad e) mindkét magyar ABh. hivatkozik erre a körülményre.²⁶⁸

Ad f) mindkét magyar ABh. hivatkozik erre a körülményre.²⁶⁹

Ad g) a német ABh.-hoz képest sokkal rövidebben, de a magyar ABh.ok is érintik ezt a körülményt.²⁷⁰

Összességében tehát elmondható, hogy a két alkotmánybíróság nagyon hasonló szempontokkal igazolta az oltás arányosságát, noha a német testület érvelésében

²⁵⁷ Német Abh. [212].

²⁵⁸ Német Abh. [213].

²⁵⁹ Német Abh. [214].

²⁶⁰ Német Abh. [215].

²⁶¹ Német Abh. [216].

²⁶² Német Abh. [221].

²⁶³ Német Abh. [222]–[227].

²⁶⁴ Magyar Abh. 1. [64]; magyar Abh. 2. [139].

²⁶⁵ Magyar Abh. 1. [67]. Álláspontunk szerint viszont ez az érv gyenge lábakon áll, hiszen az Eü. védőoltás r. személyi hatálya az egészségügyi dolgozókra (azaz a szakmai tevékenységet végzőkre), az egészségügyben dolgozókra (azaz az adminisztratív-technikai állományra), valamint a rezidensekre is kiterjed. Ráadásul az Eü. védőoltás r. 1. § (1) a) pontjában felsorolt ellátási formák lényegében a teljes egészében lefedik a jogszabály által felsorolt ellátási formákat (az „önálló megelőző egészségügyi ellátások” és az „az előzőekbe be nem sorolható ellátások” kivételével).

²⁶⁶ Magyar Abh. 2. [143].

²⁶⁷ Magyar Abh. 2. [139].

²⁶⁸ Magyar Abh. 1. [64]; magyar Abh. 2. [139].

²⁶⁹ Magyar Abh. 1. [62]; magyar Abh. 2. [137].

²⁷⁰ Magyar Abh. 1. [59]; magyar Abh. 2. [134].

jóval erősebb volt a fentebb hivatkozott „társadalmi dimenzió”, vagyis a veszélyeztetett csoportok védelme.

6. ÖSSZEGZÉS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

A tanulmány legfontosabb megállapítása természetesen az, hogy – a magyar testülethez hasonlóan – mindkét külföldi alkotmánybíróság alkotmányosan igazolhatónak találta a kötelező védőoltást. Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy míg a magyar és a német szabályozás csak szektorálisan tette kötelezővé a védőoltást, addig Ausztria egy általánosan kötelező, valamennyi felnőtt lakosra kiterjedő oltási kötelezettséget vezetett be. Az osztrák ABh. mindenképpen mérőföldkőnek tekinthető abból a szempontból, hogy a VfGH – lényegében az EJEE-t használva mérceként – megállapította, hogy még a teljes felnőtt lakosságot érintő oltási kötelezettség is igazolható, ugyanis a veszélyeztetett – azaz a nem oltható vagy az oltás nyomán csak gyenge védelemmel rendelkező – csoportok élete és életminősége lényegében a társadalmi szolidaritástól, azaz az átoltottsági aránytól függ. Ugyanakkor kimondottan érdekesnek találjuk, hogy a leginkább alapjog-korlátozó, az oltás megtagadását bírósággal szankcionáló jogszabály esetén volt a legrövidebb és a legkevésbé cizellált a szükségességi-arányossági teszt.

Theoretikusan természetesen felvethető a kérdés, hogy a magyar – és a német – alkotmánybíróság miként ítélte volna meg egy, az osztrákhhoz hasonló általánosan kötelező védőoltást, figyelemmel arra is, hogy mindkét testület érvelésben fontos szerepet játszott a támadott jogszabályok címzetti körének behatároltsága, azaz hogy az oltási kötelezettség „csak” egy meghatározott ágazatra (egészségügyi/szociális alkalmazottakra, illetve a közsféra dolgozóira) terjedt ki. A „mi lett volna, ha” gondolatkísérleteknél maradván a német ABh.-val kapcsolatban ismét érdemes megjegyezni, hogy a testület – az indítványok kidolgozatlansága miatt – érdemben nem vizsgálta az IfSG és a gondolat- és lelkiismereti szabadság esetleges ütközését, így az nem derült ki, hogy ezen utóbbi alapjogra lehetett volna-e sikeres alkotmányjogi panaszt alapítani (amint láttuk, hazánkban erre nemleges válasz született). A hazai alkotmánybírósági határozatok vonatkozásában pedig arra kell rámutatni, hogy a testület az egészséghez való jog alapján nem vizsgálta a támadott kormányrendeleteket.

Ami a szükségességi-arányossági teszteket illeti, írásunk arra világított rá, hogy a három alkotmánybíróság gyökeresen eltérő alapoossággal, és részben eltérő elvek mentén végezte el a vizsgálatokat. Az osztrák ABh. meglepően röviden és elnagyolt módon, „tudta le” a tesztet – ráadásul úgy, hogy lényegében csak a jogalkotói célt és a szükségességet értékelte, miközben a szűk értelemben vett arányosság kérdését nem is elemezte a testület. Ezzel szemben a német ABh. a szükségességi-arányossági tesztet rendkívül precíz módon, módszeresen és részletesen, az egyes vizsgálati szempontokat világosan elhatárolva végezte el. A magyar határozatok ebből a szempontból egyértelműen a két külföldi határozat között helyezkednek

el, ám terjedelmüket tekintve lényegesen elmaradnak az előbbi két dokumentumtól.²⁷¹

Zárásként érdemes ismét felidézni a Vavříčka-ügyben született ítéletet, amely megállapította, hogy az Egyezményben részes államok között nincs egy egyetlen, konszenzus oltási modell; e helyett különböző oltási politikákról (stratégiákról) beszélhetünk.²⁷² A három ország vizsgált alkotmánybírószági határozatai kétségtelenül alátámasztják az EJEB ezen meglátását; és bár a döntések kontextusa és az indokolások felépítése esetenként jelentős különbséget mutat, mindhárom alkotmánybírószágról elmondható, hogy a „mások élete” többet nyomott a latban, mint a kötelező oltással járó alapjogi korlátozások.

²⁷¹ Ennek részben az az oka, hogy a két külföldi határozat viszonylag nagy terjedelemben ismertette a kormány álláspontját, míg a magyar határozatok ezt mellőzték.

²⁷² Vavříčka-ítélet 278. pont.

KÁRTYÁS GÁBOR*

AZ ÉRVÉNYTELENSÉG SZABÁLYOZÁSA A KÖZSZOLGÁLATBAN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.02>

A tanulmány célja, hogy megvizsgálja, hogyan jelenik meg hatályos közszolgálati jogunkban az érvénytelenség mint magánjogi jogintézmény. Az elemzés fő szempontja a munkajogi és a közszolgálati szabályozás összehasonlítása, abból a kiindulópontból, hogy a munkajogtól való eltérés csak abban az esetben indokolt, ha ezt a közszolgálati jogviszony sajátosságai szükségessé teszik. Az elemzés két fő részre tagolódik. Elsőként – noha a közszolgálati szabályozás szinte teljesen átveszi a munkajog érvénytelenségi szabályait – a lényegi különbségeket vizsgálom, kimutatva, hogy álláspontom szerint az elérő rendezés nem minden esetben indokolt. Ezt követően olyan érvénytelenségi problémákat vizsgálom, amelyeknél maga a közszolgálati szabályozás sajátos jellege okoz jelentős eltéréseket a munkajoghoz képest. A tanulmány zárásaként összefoglalom a közszolgálati érvénytelenség szabályozásának felülvizsgálatára tett javaslataimat, megállapítva, hogy a hatályos közszolgálati és munkajogi szabályozásban fellelhető különbségek nagyobb része nem indokolt vagy nem következetes.

1. BEVEZETÉS

A közszolgálati jogviszony a köz szolgálata és munkavégzés céljából létesített különleges jogviszony.¹ Számos sajátossága mellett is szerződéses alapozású jogviszonyról van szó, amelynek szabályozásában kifejezetten polgári jogi, illetve munkajogi intézményeket is találunk. Ilyen az érvénytelenség is. A polgári jogi dogmatika szerint az érvénytelenség azt jelenti, hogy az ügylet valamely, törvényben meghatározott fogyatékosága folytán a célzott joghatás kiváltására alkalmatlan.² Érvénytelenség esetén az állam nem biztosítja a szervei útján történő igényérvénye-

* PhD, habilitált egyetemi docens, PPKE JÁK, 1088 Budapest, Szentkirály utca 28–30. E-mail: kartyas.gabor@jak.ppke.hu.

¹ A közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban: Kttv.) 36. § (1) bek., a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvény (a továbbiakban: Kit.) 79. §, a különleges jogállású szervekről és az általuk foglalkoztatottak jogállásáról szóló 2019. évi CVII. törvény (a továbbiakban: Küt.) 21. § (1) bek.

² VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész* (Budapest: ELTE Eötvös 2022) 107.; Kiss Gábor – SÁNDOR István: *A szerződések érvénytelensége*. (Budapest: HVG-Orac 2014) 15., 28.; WELLMANN György: „A szerződés érvénytelenségének szabályozása az új Polgári Törvénykönyvben” *Jogtudományi Közlöny* 2014/2. 62.

sítést, illetve egyfajta szankcióként is felfogható, mert az érvénytelen megállapodáshoz, vagy egyoldalú aktushoz nem fűződik kötelelem-keletkeztető hatály.³

A jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja, hogyan jelenik meg hatályos közszolgálati jogunkban az érvénytelenség, mint magánjogi jogintézmény.⁴ Az elemzés fő szempontja a munkajogi és a közszolgálati szabályozás összehasonlítása és az egyes eltérések indokoltságának felülvizsgálata. Nem célja az elemzésnek, hogy állást foglaljon a munkajog és a közszolgálati jog egymáshoz való viszonyáról, amely kérdés régóta foglalkoztatja a szakirodalmat.⁵ Ugyanakkor azt tekintem kiindulópontnak, hogy a munkajogtól való eltérés csak abban az esetben indokolt, ha ezt a közszolgálati jogviszony sajátosságai szükségessé teszik.

A magyar munkajogi érvénytelenségi rendszer a polgári jogra épül, azonban figyelembe veszi a munkajog, mint speciális jogág sajátosságait.⁶ A szakirodalom azonban arra is rámutatott, hogy a munkajogi érvénytelenség nincs teljes összhangban a polgári jogi érvénytelenséggel, valamint a rendszer nem zár „légmentesen”, a szabályozás hézagos, illetve nem konzekvens.⁷ A szabályozás eltérései csak részben indokolhatóak a munkaviszony sajátosságaival (például, hogy a munkaszerződés érvénytelensége esetén nincs lehetőség az eredeti állapot helyreállítására), ám nem minden különbség magyarázható a jogági jellegzetességekkel.⁸ Ezért a közszolgálati és a munkajogi érvénytelenség egybevetésénél azt is szem előtt kell tartanunk, hogy már a munkajogi és polgári jogi szabályok viszonya sem teljesen konzekvens.

A részletes elemzés előtt, a közszolgálat érvénytelenségi rendszere kapcsán az alábbi általános észrevételeket tehetjük.

Egyrészt a közszolgálati törvények teljesen azonosan szabályozzák az érvénytelenséget, a három kódex között nincs érdemi eltérés.⁹

Másrészt a közszolgálati szabályozás szinte teljesen átveszi az Mt. érvénytelenségi szabályait, lényegi különbség csak néhány ponton van. Ezeket az alábbiakban részletesen is elemzem, előre bocsátva, hogy álláspontom szerint az elért szabályozás nem minden esetben indokolt.

³ RÁCZ Zoltán. „A jogalkotás és jogalkalmazás ellentmondásai a munkajogi érvénytelenség körében” in STEFÁN Ibolya (szerk.): *Emlékkönyv Novotni Zoltán professzor halálának 25. évfordulója alkalmából* (Miskolc: Novotni Alapítvány 2021) 166.

⁴ A közszolgálati jogot szűk értelemben véve, a tanulmány a civil közszolgálat három nagy kódexét (Kttv., Kit., Küt.) vizsgálja.

⁵ A legutóbbi álláspontok és az új jogalkotási fejlemények értékeléséhez lásd: HORVÁTH István – KUN Attila – PETROVICS Zoltán: „Adalékok a közszolgálati jog jogágiságának kérdéséhez” *Pro Futuro* 2021/2., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2021/2/10250>.

⁶ BANKÓ Zoltán et al.: *Nagykommentár a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvényhez* (Wolters Kluwer, uj.jogtar.hu 2022) 27. §-hoz fűzött magyarázat.

⁷ PETROVICS Zoltán: „A munkajogi jognyilatkozatok” in Kiss György (szerk.): *Munkajog* (Budapest, Dialóg Campus 2020) 118.

⁸ A munkajogi és polgári jogi érvénytelenség összehasonlító elemzéséhez lásd különösen: KULISITY Mária: *Az érvénytelenség szabályozása a munkaviszonyban és a polgári jogi jogviszonyban (összehasonlító elemzés)*. A Kúria „Érvénytelenség a munkaviszonyban” joggyakorlat elemző csoportjának összefoglaló véleményéhez mellékelt tanulmány, 2020, 84., 102., 105–106., 108.

⁹ A szövegszerű eltérések a jogviszonyok, illetve felek elnevezéséből fakadnak (pl. köztisztviselő, kormánytisztviselő), illetve a Kit. szerint a semmisséget nem csak a bíróság, hanem a Közszolgálati Döntőbizottság is köteles hivatalból észlelni, Kit. 74. § (3) bek.

Végül az érvénytelenség általános szabályozásának lényegi azonossága mellett is, maga a közszolgálati szabályozás sajátos jellege jelentős eltéréseket okoz bizonyos érvénytelenségi problémák megítélésében. Ebben a tanulmányban három ilyen tényezőt vizsgálok meg: a közszolgálati törvények kógens jellegét, a jogviszony létrejöttét követően bekövetkező érvénytelenségi okok megítélését és a munkáltató egyoldalú jognyilatkozatainak jogszabályba ütközését.

Az elemzés zárásaként összefoglalom a közszolgálati érvénytelenség szabályozásának felülvizsgálatára tett javaslataimat.

2. ELTÉRÉSEK A MUNKAJOGI ÉS A KÖZSZOLGÁLATI JOGI ÉRVÉNYTELENSÉG KÖZÖTT

2.1. A SEMMISSÉGI OKOK MEGHATÁROZÁSA

A semmisségi okok meghatározása körében két eltérést találunk a munkajog és a közszolgálati jog között.

Egyrészt a munkaviszonyban is alkalmazandó polgári jogi szabályok szerint semmis a lehetetlen szolgáltatásra irányuló szerződés, illetve az érthetetlen kikötés vagy az egymásnak ellentmondó kikötések.¹⁰ Ilyen rendelkezést egyik közszolgálati kódex sem tartalmaz,¹¹ noha a gyakorlatban mindhárom eset felmerülhet.¹² Álláspontom szerint feleslegesen nehezíti a jogalkalmazást, hogy ilyen esetben a felek nem hivatkozhatnak egy kifejezett semmisségi okra, hanem más rendelkezések (pl. az általános magatartási követelmények) segítségével hívásával lehet csak feloldani a helyzetet. Ezért – az Mt.-hez hasonlóan – ezeket a semmisségi okokat célszerű lenne a közszolgálati jogban is nevesíteni.

Másrészt a közszolgálati törvények az Mt.-től és a Ptk.-tól eltérő szabályt tartalmaznak a jóerkölcsbe ütköző megállapodás tekintetében. Míg ugyanis az előbbi két törvényben a nyilvánvalóan jóerkölcsbe ütköző megállapodás semmis,¹³ addig a közszolgálati szabályozás nem tartalmaz olyan megszorítást, hogy a jóerkölcsbe ütközésnek nyilvánvalónak kell lennie.¹⁴ Álláspontom szerint ez a határozó a jogintézmény szerves részét jelenti, így elhagyása a közszolgálati törvényekben indokolatlan.

A jóerkölcsbe ütközés, mint semmisségi ok alapvető jellegzetessége ugyanis, hogy a jóerkölcs tartalmát törvény pontosan nem határozza meg. Az Alkotmánybíróság

¹⁰ *A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény* (a továbbiakban: Ptk.) 6:107. §, *a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény* (a továbbiakban: Mt.) 31. §.

¹¹ Az a rendelkezés viszont mindhárom törvényben szerepel, miszerint az ellentmondó, lehetetlen vagy értelmezhetetlen feltétel érvénytelen. A megállapodást ilyen esetben úgy kell elbírálni, mint-ha a felek az adott feltételt nem kötötték volna ki. Kttv. 16. § (2) bek., Kit. 69. § (2) bek., Küt. 14. § (2) bek.

¹² Pár példa: a tanulmányi szerződés nem létező tanfolyam elvégzésére kötelezi a tisztviselőt; a kinevezés a munkaidő mértékét egy nem fellelhető szabályzatra utalva állapítja meg; a kinevezés szerint a jogviszony határozatlan időre létesül, mégis tartalmaz megszűnési időpontot.

¹³ Mt. 27. § (1) bek., Ptk. 6:96. §.

¹⁴ Kttv. 23. § (1) bek., Kit. 74. § (1) bek., Küt. 19. § (1) bek.

szerint, a jóerkölcsbe ütközés tilalma olyan nyitott, az absztrakció magas szintjén megfogalmazott generálklauzulának tekinthető, amely nem bizonyos, meghatározott magatartásokat tilt vagy tesz kötelezővé. Természete szerint a magánjogi szabadság (privátautonómia) morális határát jelöli ki, és azon belül a jogalanyok magatartását, döntéseik irányát és tartalmát kívánja befolyásolni.¹⁵ A jóerkölcsbe ütközés tilalma a korlátozza a szerződési akaratot, meghatározza, kijelöli annak határait.¹⁶ Így a bíróságok feladata a jóerkölcsbe ütköző szerződés semmisségére vonatkozó szabály értelmezése. Ez rendkívül rugalmas jogalkalmazást tesz lehetővé, de egyben szükségszerűen együtt jár egy adott fokú bizonytalansággal is.¹⁷ A jóerkölcsbe ütközés megállapítását valamennyire megkönnyíti, hogy csak az erkölcsi normák nyilvánvaló sérelme alapoz meg semmisséget. Ez a megkötés „észszerű önkorlátozásra” szólítja fel a jogalkalmazót, és némileg enyhíti a generálklauzula képlékenységet.¹⁸ Menyhárd Attila szerint a „nyilvánvalóan” szó szerepeltetése nem mennyiségi korlátot jelent, nincs ugyanis jobban vagy kevésbé jóerkölcsbe ütköző megállapodás: a szerződés vagy sérti a jóerkölcsöt, vagy nem. A nyilvánvalóan jóerkölcsbe ütközésnek ehhez képest annyiban van jelentősége, hogy a semmisség jogkövetkezményét csak ehhez kapcsolja a jogrend, azaz nem minden jóerkölcsbe ütköző szerződés minősül egyben semmisnek.¹⁹

A kifejtettekhez képest a közszolgálati szabályozás szigorúbbnak tűnik, hiszen a törvényszöveg alapján a jóerkölcsbe ütköző megállapodás akkor is semmis, ha a morális elvekkel való ütközés nem nyilvánvaló. Feltehetőleg az a szándék vezette a jogalkotót, hogy ezzel is hangsúlyozza a közszolgálatban a versenyszféra munkajogához képest érvényesülő fokozott elvárásokat. A köz érdekében működő, közpénzből finanszírozott közigazgatás személyi állományát illetően a legkisebb erkölcsi aggályt felvető megállapodás is semmis. Álláspontom szerint azonban ezeket a magasabb erkölcsi elvárásokat nem egy generálklauzulával, hanem a közszolgálat tételes szabályaival kell biztosítani. Például a törvényben előírt részletes összeférhetlenségi szabályok, a kógens – de legalábbis a felek megállapodásának, illetve a munkáltató egyoldalú döntéseinek korlátokat állít – díjazási rendszer, a vezetőkkal szembeni kinevezési feltételek, vagy a fegyelmi felelősség szigorú szabályai számos olyan tényállásban szükségtelemmé teszik a jóerkölcsbe ütközésre hivatkozást, amely az Mt. hatálya alatt csak ennek az elvnek az alapján lenne támadható.²⁰ Ezzel a megoldással a jogalkotó szilárdabb és a jogalkalmazás szempontjából sokkal világosabb erkölcsi kereteket adhat a közszolgálatnak, mint a jóerkölcsbe ütközés –

¹⁵ 801/B/2002. AB határozat, ABH 2008, 1899, 3.2. pont.

¹⁶ LESZKOVEN László: „Érvénytelenségi határkérdések” – úszó határok az érvénytelenség és hatálytalanság problémakörében. *Miskolci Jogi Szemle* 2021/3. 36., <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.3.1016>.

¹⁷ MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések* (Budapest: Gondolat 2004) 86., 92.

¹⁸ DELI Gergely: *A jó erkölcsökről* (Budapest: Medium 2013) 160., 239.

¹⁹ MENYHÁRD (17. l.) 254–255.

²⁰ Az Mt. hatálya alatt a megállapodás jóerkölcsbe ütközését tipikusan vezetőket érintő ügyekben, valamilyen juttatás kapcsán állapították meg a bíróságok. MIHALICS Klaudia: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. A Kúria „Érvénytelenség a munkaviszonyban” joggyakorlat elemző csoportjának összefoglaló véleményéhez mellékelt tanulmány, 2020, 153.

ami eleve egy absztrakt generálklauzula – parttalanná tételeével. Ezért véleményem szerint e tekintetben a közszolgálat érvénytelenségi rendszere indokolatlanul tér el a munkajogi (és polgári jogi) szabályoktól. Helyesebb volna az eredeti magánjogi szabályt átvenni, a közszolgálatban érvényesülő fokozott elvárásokat pedig a tételes szabályok kidolgozásával biztosítani.

2.2. A MEGTÁMADÁSI OKOK MEGHATÁROZÁSA

Míg a megtámadási okok rendszere alapvetően megegyezik a munkajogi (és polgári jogi) szabályokkal, pár eltéréssel itt is találkozunk.

Egyrészt, a Ptk. és az Mt. szerint, nem támadhatja meg a szerződést az, aki a tévedését felismerhette vagy a tévedés kockázatát vállalta.²¹ Ez a kizáró szabály a közszolgálati jogból indokolatlanul hiányzik.

A szabály első fordulatát illetően, a közszolgálatban sem indokolt megtámadási jogot biztosítani olyan esetre, amikor a fél tévedését kellő gondosság mellett felismerhette volna. Az Mt. alkalmazásában a bírói gyakorlat figyelembe veszi, hogy a tévedő fél számára mennyiben menthető, illetve róható fel a tévedés. E tekintetben a két fél tudomását, illetve azt az elvárhatóságot kell figyelembe venni, hogy meddig kellett volna terjednie kellő gondosság mellett a tévedést előidéző körülményekről való megbizonyosodásnak.²² Így például, aligha lenne indokolt a fél kérelmére érvényteleníteni a kinevezés részmunkaidőre történő módosítását azon az alapon, hogy a tisztviselő nem volt tisztában a részmunkaidővel járó díjazási szabályokkal. Tételes rendelkezés hiányában azonban ezt a bíróságok csak valamilyen általános magatartási követelményre (leginkább a jóhiszeműség és tisztesség elvére) hivatkozással tehetnék meg. Ugyanakkor, a munkavállaló tévedése esetén nem mellőzhető annak alapos vizsgálata, hogy a tévedés a munkáltatót terhelő tájékoztatási kötelezettség körébe eső lényeges tényre, illetve körülményre vonatkozik-e.²³ Az ugyanis a közszolgálatban is alapos megtámadási ok, ha a munkáltató ad megtévesztő tájékoztatást a jogviszony megszűnése és az azzal járó járandóságok tekintetében.²⁴

A szabály második fordulatát tekintve, a közszolgálatban is előfordulhatnak olyan megállapodások, amelyek tartalmazhatnak bizonyos kockázatvállalást, és ezért felmerülhet a tévedésre alapozott megtámadás kifejezett kizárása. Például, egy tanulmányi szerződésben a tisztviselő nyilatkozik, hogy a megállapodást annak tudatában is érdekében állónak fogadja el, hogy a munkáltató által vállalt anyagi támogatás nem növekszik, ha a képzést nyújtó intézmény felemeli a tandíjat. Ezért nem indokolt kihagyni a tévedéssel kapcsolatos két korlátozó szabályt, már csak abból a

²¹ Mt. 28. § (2) bek., Ptk. 6:90. § (3) bek.

²² A Kúria „Érvénytelenség a munkaviszonyban” joggyakorlat elemző csoportjának összefoglaló véleménye (a továbbiakban: Összefoglaló vélemény), 42–43.

²³ CsÉFFÁN József: *Az érvénytelenség munkajogi szabályozása (áttekintés)*. A Kúria „Érvénytelenség a munkaviszonyban” joggyakorlat elemző csoportjának összefoglaló véleményéhez mellékelt tanulmány, 2020, 77.

²⁴ Kf.VII.39.051/2020/4.

rendszer-tani összefüggésből eredően sem, hogy egyébként a megtámadással kapcsolatos minden további szabály – az alábbi kivétellel – megegyezik a munkajogi rendelkezésekkel.

A megtámadási okok körében kimutatható, második eltérés már indokolható a közszolgálat sajátosságaival. Az Mt. hatálya alatt alkalmazandó ugyanis a Ptk. azon rendelkezése, miszerint az általános szerződési feltételként a szerződés részévé vált tisztességtelen szerződési feltételt a sérelmet szenvedett fél megtámadhatja. Tisztességtelen az az általános szerződési feltétel, amely a szerződésből eredő jogokat és kötelezettségeket a jóhiszeműség és tisztesség követelményének megsértésével egyoldalúan és indokolatlanul a szerződési feltétel alkalmazójával szerződő fél hátrányára állapítja meg.²⁵ A közszolgálati szabályozás részletes és kógens jellegéből következően (lásd még a 3.1. pontban) a közszolgálati jogviszony tartalmát jóval kevésbé alakíthatják a felek megállapodásai, mint a munkaviszony esetén. Éppen ezért a közszolgálatban ilyen megtámadási ok nincs, hiszen nem is lenne gyakorlati jelentősége.

2.3. AZ ÉRVÉNYTELEN MEGÁLLAPODÁSON ALAPULÓ JOGVISZONY FENNTARTÁSA

Az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében kimutatható alábbi eltérés indokolható a közszolgálat sajátosságaival.

Ahogy az a munkaviszonyra is jellemző, a közszolgálati jogviszonyban sem lehetséges érvénytelenség esetén az eredeti állapot helyreállítása. A foglalkoztatásra irányuló jogviszonyok tipikusan ugyanis olyan tartós jogviszonyok, amelyben a már elvégzett munkát követően az eredeti állapot helyreállítása elméletileg és gyakorlatilag is kizárt.²⁶ Ezért az érvénytelen megállapodás alapján létrejött jogviszonyból származó jogokat és kötelezettségeket úgy kell tekinteni, mintha azok érvényes megállapodás alapján állnának fenn.²⁷ Ugyanakkor az érvénytelen megállapodás alapján létrejött jogviszonyt – főszabály szerint – a munkáltató köteles haladéktalanul, azonnali hatállyal megszüntetni feltéve, hogy az érvénytelenség okát a felek nem hárítják el.²⁸ Ez utóbbi rendelkezéshez a közszolgálati törvények további követelményt fűznek: az érvénytelen megállapodás még rövid ideig (az érvénytelenségi ok kiküszöböléséig) is csak akkor tartható fenn, ha ez nem jár a közérdek sérelmével.²⁹

²⁵ Ptk. 102. §, Mt. 31. §.

²⁶ FÜLÖP Tímea – KUN Attila: „A jognyilatkozatok” in HAZAFI Zoltán – LUDÁNYI Dávid (szerk.): *Kommentár a kormányzati igazgatásról szóló 2018. évi CXXV. törvényhez* (Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem 2021) 219.

²⁷ Amint Szmodis Jenő megjegyzi, itt nem arról van szó, hogy az érvénytelen megállapodás érvényessé válna, hanem hogy az érvénytelen megállapodásból a törvény erejénél fogva származnak jogok és kötelezettségek. SZMODIS Jenő: „Az érvénytelenségi fajták egyes jogági sajátosságairól” *Jogtudományi Közlöny* 1997/4. 175.

²⁸ Mt. 29. § (1) bek.

²⁹ Kttv. 25. § (1) bek., Kit. 75. § (1) bek., Küt. 20. § (1) bek.

A feleknek tehát lehetőségük van az érvénytelenség okát „semlegesítve” az érvénytelenséget akként orvosolni, hogy a megállapodásuk az érvénytelenséget eredményező hibát kiküszöbölje.³⁰ Ám míg a munkaviszonyban ehhez csak a felek akarategysége kell, a közzolgálati jogban – tekintettel a köz érdekének elsődlegességére – arra is figyelemmel kell lenni, hogy még a rövid ideig fennálló érvénytelenségi ok se sértse a közérdeket. Például, ha a közigazgatási szerv nem magyar állampolgárt nevezett ki, de a kinevezett tisztviselő honosítási eljárása folyamatban van, s remény van arra, hogy az állampolgárságot rövid időn belül megszerzi, az érvénytelenségi okot orvosolni lehet a közérdek sérelme nélkül is. Ugyanakkor ha a tisztviselő nem rendelkezik a jogszabályban előírt végzettséggel, ez a hiányosság a közérdek sérelme nélkül rövid időn belül nem pótolható.³¹ További speciális előírás, miszerint a tisztviselőt az érvénytelenség orvoslásáig a munkavégzéstől el kell tiltani.³²

A közérdekre való hivatkozás a közzolgálati érvénytelenség orvoslása körében további szabályoknál is megjelenik, ugyanakkor nem teljesen konzekvensen. Így az alaki kötöttség megsértésével tett jognyilatkozat sem tekintendő érvénytelennek, ha a jognyilatkozat a felek egyező akaratából teljesebbé ment. A munkajogból is ismert rendelkezést³³ a közzolgálati szabályozás azzal a további feltétellel egészíti ki, hogy mindez nem járhat a közérdek sérelmével.³⁴

Következetlenségnek tűnik azonban, hogy az írásba nem foglalt kinevezés formai érvénytelenségére a közzolgálatban is csak a tisztviselő hivatkozhat és ő is csak a munkába lépést követő harminc napon belül.³⁵ A munkajog érvénytelenségi rendszerébe is nehezen illeszthető szabály kapcsán³⁶ a közzolgálatban további problémát jelent, hogy a szóbeli kinevezés határozatlan időre érvényessé válik akkor is, ha az sérti a közérdeket. További ellentmondás, hogy a Kttv. és a Küt. szerint ugyanakkor a – valóban formális – eskütétel elmaradására viszont határidő nélkül, bárki hivatkozhat.³⁷ Álláspontom szerint a közzolgálatban nincs ok a feleket mentesíteni a kinevezés formai követelményei megszegésének jogkövetkezményei alól, már csak azért sem, mert az érvénytelenség oka a kinevezés haladéktalan írásba foglalásával könnyen orvosolható. Márpedig a felek érdekeinek és a közérdeknek is az felel meg, ha a jogviszonyt létesítő szóbeli megállapodást minél előbb írásban is rögzítik.

³⁰ PETROVICS (7. lj.) 121.

³¹ HAZAFI Zoltán (szerk.): *A közzolgálati tisztviselői törvény magyarázata* (Budapest: ÁROP-2.2.5.-2008-0001 számú kiemelt projekt 2012) 87.

³² Ha pedig a kinevezés érvénytelenségét a munkába lépés előtt állapítják meg, akkor az érvénytelenséget előidéző ok megszüntetéséig a tisztviselő nem állítható munkába. Kttv. 43. § (6) bek., Küt. 86. § (6) bek., Küt. 25. § (6) bek.

³³ Mt. 22. § (4) bek.

³⁴ Kttv. 19. § (3) bek., Küt. 71. § (4) bek., Küt. 16. § (3) bek.

³⁵ Kttv. 38. § (1) bek., Küt. 85. § (1) bek., Küt. 23. § (1) bek.

³⁶ Részletes kritikai elemzésként lásd: PRUGBERGER Tamás – KENDERES György: „Az érvénytelenség egyes problémái a munkaszerződés esetében” in PUSZTAHELYI Réka (szerk.): *A magánjogi kodifikáció eredményei. POT XV. tanulmánykötet, Polgári jogot oktatók XV. Országos Találkozásán 2009. június 12-én elhangzott előadások szerkesztett anyaga* (Miskolc: Novotni Kiadó 2010).

³⁷ Kttv. 44. § (4) bek., Küt. 26. § (4) bek.

3. A KÖZSZOLGÁLATI JOG RENDSZERÉBŐL KÖVETKEZŐ SAJÁTOSSÁGOK

3.1. A KÓGENS SZABÁLYOZÁS

Semmis az a megállapodás, amely jogszabályba ütközik, valamint amely jogszabály megkerülésével jött létre.³⁸ Például, a jogszabályba ütközés miatt semmis, ha a kinevezés a törvényes előírásoknál alacsonyabban állapítja meg az illetményt. Ha ugyanazon felek között két munkavégzésre irányuló jogviszony létesítésére kerül sor párhuzamosan, annak érdekében, hogy a maximális munkaidőre vonatkozó szabályok megkerülhetők legyenek, szintén megállapítható a semmisség.³⁹

Természetesen nincs szó semmisségről, ha a megállapodás eltér a jogszabálytól, ám ezt maga a jogszabály lehetővé teszi. E ponton markánsan különbözik a munkajogi és a közszolgálati szabályozás rendszere. A munkajogban ugyanis a kollektív szerződés és az Mt. viszonyára – főszabály szerint – az abszolút diszpozitivitás a jellemző, és a munkaszerződés is eltérhet a törvénytől a munkavállaló javára.⁴⁰ Míg tehát a versenyszférában a felek jogviszony-alakítási lehetőségei a magánautonómia elve alapján széles körűek, a közszolgálatban a közjogias szabályozás elve érvényesül. Így a közszolgálatban kollektív szerződés nem köthető, a törvényi szabályozás pedig kógens, azaz rendelkezéseitől csak abban az esetben lehet eltérni, ha azt a törvény kifejezetten megengedi.⁴¹ Ezt egyfelől a köz szolgálatának elsődlegessége, másfelől a költségvetésből történő finanszírozás indokolja.⁴²

Amint a fenti példában jeleztem, a közszolgálatban magától értetődő, hogy semmis az a megállapodás, amely a tisztviselő hátrányára tér el a jogszabályban rögzített munkafeltételektől. De ugyanígy semmis a tisztviselő számára kedvezőbb kikötés is, ha ilyen megállapodásra a jogszabály nem adott felhatalmazást. Nem lehet a közszolgálati pályát azzal vonzóbbá tenni a jelentkező számára, hogy például a munkáltató a kinevezésben a törvényhez képest több pótszabadságot, vagy rész-munkaidős foglalkoztatásnál az időarányoshoz képest magasabb illetményt ajánl.

Hangsúlyozni kell, hogy mindez a jogviszony közös megegyezéssel történő megszüntetésére is igaz. Egy esetben a közös önkormányzati polgármesteri hivatal közös megegyezéssel megszüntette a köztisztviselő közszolgálati jogviszonyát. A felek két megállapodást kötöttek egymással, amelyekben „többletjuttatás” és „juttatás” kifizetésében egyeztek meg. A munkáltató ezeket az összesen tízhavi illetményt jelentő összegeket nem fizette meg, ennek elmaradása miatt indított pert a köztisztviselő. A munkáltató álláspontja szerint azonban a megállapodások semmisek, és ezért nem terhelte őt a kifizetés. A Kúria abból indult ki, hogy a Kttv. kógens jellegéből eredően a felek nem köthetnek megállapodást korlátlanul, csak olyan tartalommal,

³⁸ Kttv. 23. § (1) bek., Kit. 74. § (1) bek., Küt. 19. § (1) bek.

³⁹ BÉRCES Kamilla: *Kommentár a közszolgálati tisztviselőkről szóló 2011. évi CXCLIX. törvényhez, Jogtár-kommentár* (Wolters Kluwer 2022) 23. §-hoz fűzött magyarázat.

⁴⁰ Mt. 43. § és 277. § (2) bek.

⁴¹ Ugyanakkor ezt az elvet tételesen csak a Kttv. tartalmazza, lásd Kttv. 9. § (4) bek.

⁴² BÉRCES (39. lj.) 9. §-hoz fűzött magyarázat.

és abban a körben, amelyre a Kttv. lehetőséget teremt. Azt, hogy a közös megegyezéssel történő jogviszony-megszüntetés során a munkáltató milyen juttatást fizet a távozó köztisztviselőnek, a Kttv. kógens szabályai erősen bekorlátozzák, mivel a juttatások körét a törvény eltérést nem engedően szabályozza. Márpedig a felek megállapodásai szerinti juttatások egyetlen, a Kttv.-ben szabályozott díjazási forma szabályainak sem feleltek meg, ezért a kógens jogszabályba ütköző kikötések semmisségét kellett megállapítani.⁴³

Noha a munkáltató által ígért, tízhavi illetménynek megfelelő összegnek nyilván döntő szerepe volt abban, hogy a köztisztviselő elfogadta a közös megegyezést, követelését a megállapodás semmissége okán nem tudta bírói úton érvényesíteni.⁴⁴

3.2. A JOGVISZONY LÉTREJÖTTE UTÁN BEKÖVETKEZŐ ÉRVÉNYTELENSÉG KÉRDÉSE

A munkajogi irodalomban régóta ismert probléma, hogy miként kell eljárnia a munkáltatónak abban az esetben, ha a felek érvényes megállapodást kötöttek, azonban a munkavállaló utóbb, a jogviszony fennállása alatt veszíti el munkavállalói képességét.⁴⁵ Például, a büntetlen előlethez kötött munkakörre jelentkező munkavállaló a szerződés megkötésekor erkölcsi bizonyítványt mutat be, ám később büntetett előéletűvé válik. Ezt a kérdést a közszolgálati jog a felmentési indokok közé iktatott speciális szabállyal igyekszik rendezni, amely azonban összemosza a felmentés és az érvénytelenség intézményét.

A probléma elvi hátterét érintően, a szakirodalom és a bírói gyakorlat is⁴⁶ azt az álláspontot követi, hogy az érvénytelenség a szerződés keletkezési folyamatához kapcsolódó jogintézmény, a szerződés megkötésénél felmerülő hiba.⁴⁷ A Kúria szerint,

⁴³ Kfv. 37.538/2020/6. [42]–[44] bek. A köztisztviselő másodlagos kereseti kérelmében kérte a jogellenes jogviszony megszüntetésének szankcióinak alkalmazását is. Ennek lett volna alapja, hiszen a tízhavi juttatásra vonatkozó kikötés nélkül a köztisztviselő nem állapodott volna meg a munkáltatóval a jogviszony megszüntetéséről, így az egész nyilatkozat semmisnek minősül. E tekintetben viszont a 30 napos keresetindítási határidő [Kttv. 238. § (3) bek.] elmulasztása miatt a per megszüntetésének volt helye. Kfv. 37.538/2020/6. [45]–[46] bek.

⁴⁴ Hasonló döntésre jutott a Kúria (Legfelsőbb Bíróság) a fegyveres szerveknél fennálló szolgálati jogviszonyok kapcsán, ahol a kógens szabályozásból eredően szintén nem látott lehetőséget a hivatásos állomány tagja részére a jogszabályban foglaltnál kedvezőbb megállapodás megkötésére (EBH 2009. 2082., EBH 2010. 2169.).

⁴⁵ Wertner Andor érvénytelennek tekintette a munkaszerződést akkor is, ha már a munkába állást követően következett be az érvénytelenségi ok, de különbséget tett az alkalmazandó jogkövetkezményekben. WERTNER Andor: „Az érvénytelenség és orvoslása a munkajogban” in HÁGELMAYER Istvánné – KERTÉSZ István: *Wertner Andor Emlékkönyv* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1987) 26.

⁴⁶ Összefoglalásként lásd: HERDON István – ZACCARIA Márton Leó: „A Kúria munkaügyi határozatának megállapításai a munkaszerződés érvénytelensége és a foglalkoztatás jogellenessége közötti fogalmi eltérésről: érvénytelenségi okok bekövetkezése a szerződéses jognyilatkozatok megtételét követően” *Jogesetek Magyarázata* 2022/1. 43–44.

⁴⁷ Ezzel egyező a polgári jogi irodalom álláspontja, lásd pl. VÉKÁS (2. lj.) 108., WELLMANN (2. lj.) 62. Míg a Ptk. 6:88. § (1) bekezdése expressis verbis kimondja, hogy a semmis szerződés megkötésének időpontjától érvénytelen, ilyen kifejezett rendelkezést az Mt. nem tartalmaz. Amint Kulisy

a szerződés érvényessége (érvénytelensége) csak egy meghatározott időpontban, a kinevezés keletkezésének időpontjában vizsgálható és értelmezhető, illetve ítéltető meg. Ha az érvénytelenség oka ebben az időpontban fennállott, úgy az érvénytelenséget kell megállapítani és annak jogkövetkezményeit kell alkalmazni.⁴⁸ Amint arra a Kúria joggyakorlat-elemző csoportja rámutatott, „utóbb nem következhet be érvénytelenségi ok, még akkor sem, ha valójában az alanyi kellék hiányát (hibáját) a szerződéskötés körében érvénytelenségi okként kellene minősítenünk”, így ilyen esetben nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett „érvénytelenségről”.⁴⁹

A fő kérdés természetesen az, hogy mi a jogkövetkezménye az utólag bekövetkező érvénytelenségi oknak. A Kúria joggyakorlat-elemző csoportja szerint, a jogviszony fennmaradását kizáró körülmény bekövetkezése esetére a jogalkotónak kell meghatároznia, milyen jogcímen és milyen jogkövetkezményekkel érjen véget a jogviszony.⁵⁰ Erre azonban csak az esetek kisebb részét érintően van tételes szabály. Így például, az Mt. a tizennyolcadik életévét be nem töltött személyekkel kapcsolatos munkakörökben tiltja olyan személy foglalkoztatását, akit bizonyos bűncselekmények miatt elítéltek, vagy akivel szemben büntetőeljárás folyamatban van. Ha e kizáró ok a munkáltató tudomására jut, a munkáltató az érvénytelenség jogkövetkezményének megfelelő alkalmazásával köteles a munkaviszonyt haladéktalanul, azonnali hatállyal megszüntetni.⁵¹ Habár tehát ez az eset dogmatikailag nem minősül érvénytelenségnek, a jogkövetkezmények tekintetében nincs eltérés. A szakirodalom szerint lényegében akkor is ez a megoldás, ha az adott tényállásra a jogszabály nem írja elő kifejezetten az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazását. Abban az esetben, ha az érvénytelenségi ok az érvényes szerződés létrejöttét követő időpontban következik be, a szerződés érvénytelenségét nem lehet megállapítani, hanem az érvénytelenség jogkövetkezményeit lehet alkalmazni az adott helyzet rendezése érdekében.⁵²

A közszolgálati jog a problémát részben tételes szabállyal kezeli. A közszolgálati törvények szerint kötelező a jogviszonyt felmentéssel megszüntetni, ha a foglalkoztatást kizáró ok jut a munkáltató tudomására.⁵³ Ez a rendelkezés először 2015-ben a Kttv.-ben jelent meg.⁵⁴ Az indokolás szerint erre azért volt szükség, mert eddig a törvény nem tartalmazott világos jogkövetkezményt arra az esetre, ha a jogviszony fennállása alatt következik be az alkalmazási feltételek hiánya (például a közszolgálati tisztviselő büntetett előéletűvé válik). Az új kötelező felmentési eset beiktatá-

Mária rámutat, a megkötés időpontjára vonatkozó érvénytelenség ugyan természetesen adódik a szabályozásból, mindazonáltal célszerű lenne annak kifejezett kimondása is. KULISITY (8. lj.) 101.

⁴⁸ Mfv. 10.064/2018/7. [29] bek.

⁴⁹ Összefoglaló vélemény, 11–12.

⁵⁰ Összefoglaló vélemény, 12.

⁵¹ Mt. 44/A. § (5) bek.

⁵² TÁNCZOS Rita: „Alkalmazhatom, foglalkoztathatom – azután mégsem?” in BANKÓ Zoltán et al. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Lőrincz György 70. születésnapja tiszteletére* (Budapest: HVG-Orac 2019) 419.

⁵³ Kttv. 63. § (2) bek. g) pont, Ktt. 107. § (2) bek. c) pont, Küt. 39. § (3) bek. g) pont.

⁵⁴ *Egyes jogállási tárgyú törvények módosításáról szóló 2015. évi XXXII. törvény*, hatályos 2015. április 15-től.

sa tehát látszólag éppen az „utólagos érvénytelenség” kezelésére volt hivatott, ám a szabály meglehetősen ellentmondásos és zavaros.

Egyrészt jól láthatóan – és az indokolással is ellentétesen – ez a kötelező felmentési ok nem egyértelműen a kinevezéshez szükséges alkalmazási feltételekről szól,⁵⁵ hanem minden, a foglalkoztatást kizáró okról. Elvileg idesorolható az összeférhetetlen helyzet fennállása, a hivatalvesztés utáni alkalmazási tilalom, az alapvizsga letételének hiánya, vagy éppen a vagyonyilatkozat-tétellel kapcsolatos kötelezettségek elmulasztása is. Bár ezeket a törvény önálló megszűnési esetként kezeli, valamennyi egyben a foglalkoztatást kizáró ok is. A probléma nem csupán elméleti, hiszen a két eset jogkövetkezményei eltérők. Például, az összeférhetetlenséget határidőre nem megszüntető közzolgálati tisztviselő jogviszonya akkor is megszűnik, ha éppen várandós, ám ugyanebből az okból vele felmentés nem közölhető.

Másrészt a normaszöveg nem tartalmaz olyan megszorítást, hogy a kötelező felmentésre csak akkor kerülhet sor, ha a kizáró ok a kinevezéskor még nem állt fenn, hiszen csupán a munkáltató tudomásszerzéséről szól. Ezért azokra az esetekre is alkalmazandó, amikor a tisztviselő már a kinevezésekor sem rendelkezett valamely alkalmazási feltétellel, ám erről a munkáltató csak később szerzett tudomást. A jogszabály nem igazít el, hogy ilyen esetekben az érvénytelenség vagy a kötelező felmentés alkalmazásának van-e helye. A két jogszabályhely alkalmazási köre legfeljebb az indokolásból tűnik ki.

A dilemma jelentősége ismét az eltérő jogkövetkezményekben rejlik. Az érvénytelen megállapodás alapján létrejött jogviszony azonnali hatályú megszüntetése előtt ugyanis meg kell vizsgálni, hogy nincs-e mód az érvénytelenségi okot a közérdek sérelme nélkül és rövid időn belül elhárítani. Emellett annak is jelentősége van, hogy az érvénytelenség kinek az érdekkörében merült fel. Ha a munkáltatóban, akkor a tisztviselő felmentési időre járó illetményre és végkielégítésre is jogosult.⁵⁶ Ezzel szemben a kötelező felmentés esetén e körülményeket nem kell vizsgálni. Például: tételezzük fel, hogy egy tisztviselő hamis érettségi igazolvány bemutatásával, a munkáltatót megtévesztve jutott kinevezéshez, erről a munkáltató csak hónapokkal később értesült, amikor viszont már csak két nap volt hátra addig, amíg a tisztviselő valóban leteszi az érettségi vizsgát. Ebben az esetben vajon a foglalkoztatást kizáró okról való tudomásszerzés okán – mérlegelés nélkül – felmentést kell közölni a tisztviselővel, vagy a közérdeket nem sértő gyors orvoslásra tekintettel folytatható a jogviszony (esetleg a tájékoztatási kötelezettség megszegése okán indított fegyelmi eljárás mellett)? A normaszöveg megtévesztő, hiszen mindkét intézkedés jogszerűnek tűnik. Ugyanakkor az érvénytelenség fogalmából kiindulva, mivel a foglalkoztatást kizáró ok már a jogviszony létesítésekor fennállt, itt az érvénytelenség jogkövetkezményeit kell alkalmazni.

A két jogszabályhely értelmezésével kapcsolatos problémák abban az esetben csúszósodnak ki, ha a foglalkoztatást kizáró ok a büntetlen előélet igazolásának elmaradása. Erre az esetre ugyanis mindhárom törvény speciális szabályt tartalmaz.⁵⁷

⁵⁵ Kttv. 39. §, Kit. 82. §, Küt. 24. §.

⁵⁶ Kttv. 25. § (2) bek., Kit. 75. § (2) bek., Küt. 20. § (2) bek.

⁵⁷ Kttv. 63. § (2b) bek., Kit. 107. § (7) bek., Küt. 39. § (5) bek.

Eszerint, a munkáltató a foglalkoztatást kizáró okról való tudomásszerzés alapján a jogviszonyt azonnali hatállyal megszünteti és az érvénytelenség jogkövetkezményeit alkalmazza. Maga a jogalkotó mossa itt egybe a két eltérő jogintézményt, úgy rendelkezve, hogy rögtön két jogcímen szűnik meg a jogviszony: felmentés alapján, érvénytelenség miatt. Ebben az esetben is kétséges, vajon kell-e a felmentési védelmeket alkalmazni, illetve van-e helye az érvénytelenség orvoslásának.

A jogviszony létesítését követően bekövetkező érvénytelenségi okok kezelése tehát a hatályos közszolgálati törvényekben elhibázott. Ehelyett a kötelező felmentési ok megfogalmazásában világosan utalni kellett volna arra, hogy az az alkalmazási feltételek hiányára utal, abban az esetben, ha a kizáró feltétel a kinevezéskor még nem állt fenn. A büntetlen előélettel kapcsolatos eset pedig ehhez képest nem igényel külön szabályozást.

Hozzá kell tenni, hogy a jelzett értelmezési problémákat a bírói gyakorlat megoldani látszik azzal, hogy a foglalkoztatást kizáró okról való tudomásszerzést, mint felmentési okot szűken értelmezi. Egyrészt, csak azokra az esetekre alkalmazza, amikor az alanyi képesség elvesztése zárja ki a foglalkoztatást, másrészt, ezekre is csak akkor, ha azok a kinevezést követően következnek be.

A Kúria – még a korábbi köztisztviselői törvény⁵⁸ alkalmazásával – rámutatott, hogy valamely közszolgálati jogviszonyból származó kötelezettség teljesítésének elmulasztása nem a kinevezés érvénytelenségét vonja maga után, hanem egyéb, a jogszabályban meghatározott jogkövetkezményekkel jár. Az összeférhetlenségi szabályok megsértésének szankciója sem az érvénytelenség: ha a köztisztviselő elmulasztja bejelenteni a vele szemben felmerült összeférhetlenségi okot, ezért fegyelmi felelősséggel tartozik. Ha pedig a köztisztviselő az összeférhetlenséget a munkáltatói jogkör gyakorlójának erre irányuló felszólítása kézbesítésétől számított 30 napon belül nem szünteti meg, közszolgálati jogviszonya a törvény erejénél fogva megszűnik.⁵⁹

Egy másik, már a Kttv. alapján elbírált esetben a Kúria az alapvizsga letételének hiányát szintén nem sorolta az érvénytelenség körébe. A tényállás szerint a tisztviselő elmulasztotta letenni a közigazgatási alapvizsgát az előírt kétéves határidőn belül, ám ezt a munkáltató csak mintegy nyolc hónappal később észlelte. Ekkor egy okiratban arról tájékoztatta a tisztviselőt, hogy a személyi anyag felülvizsgálata során megállapították, hogy a közigazgatási alapvizsga teljesítésére vonatkozó, a kinevezésében előírt kötelezettségét az előírt határidőig nem teljesítette, ezért kormányzati szolgálati jogviszonya a törvény erejénél fogva megszűnik. A tisztviselő ennek az intézkedésének a jogszerűségét vitatta, és az érvénytelenséggel okozott kár jogcímén tízhavi illetménynek megfelelő kártérítés iránt terjesztett elő keresetet.

A Kúria megállapította, hogy a törvény rendelkezése értelmében a felek közötti szolgálati jogviszony az alapvizsga letételére előírt határidő utolsó napján automatikusan megszűnt.⁶⁰ Az ezt követő foglalkoztatás alapja nem a kinevezés, hanem a munkáltató adminisztrációs hibája volt, azonban ez a körülmény nem eredményezhe-

⁵⁸ *A köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvény.*

⁵⁹ Mfv. 10.032/2020/5. [20] bek.

⁶⁰ Kttv. 122. § (2) bek.

ti a tisztviselő közzolgálati jogviszony keretében foglalkoztatását. A Kúria – követve azt a gyakorlatot, hogy érvénytelenség csak a jogviszony létesítésekor fennálló ok esetén állapítható meg – úgy fogalt állást, hogy a tisztviselő foglalkoztatása kinevezés, illetve közigazgatási alapvizsga hiányában nem érvénytelen, hanem jogszabályba ütköző (jogellenes) volt. Ugyanakkor erre az esetre is az érvénytelenség jogkövetkezményeinek az alkalmazását tartotta irányadónak. Ebből következően pedig a munkáltató nem járt el jogellenesen, amikor a jogellenes foglalkoztatásnak a jogviszony azonnali hatályú megszüntetésével vetett véget.⁶¹

Az ügyben figyelmet érdemel az is, hogy a fentiek után milyen jogkövetkezményeket érvényesíthetett a tisztviselő. A jogellenes-jogviszony megszüntetés szankciónak alkalmazása kizárt, hiszen a kifejtettek alapján a jogviszony megszüntetése körében a munkáltató jogszerűen járt el. Mivel azonban az automatikus megszűnés utáni további foglalkoztatás a munkáltató adminisztrációs hibája miatt következett be, úgy kell tekinteni, hogy a foglalkoztatás a munkáltató érdekkörében felmerült okból volt jogellenes, így köteles a felmentési időre járó távolléti díjat és végkielégítést megfizetni.⁶² Ugyanakkor a konkrét esetben a felperes igényét kifejezetten és egyértelműen kártérítésben jelölte meg. Ez a fentiek alapján nem volt érvényesíthető, viszont a munkáltató a keresettől eltérő, más jogcímen nem volt marasztalható.⁶³

A másik kérdést – az ok bekövetkezésének időpontját – illetően, a Kúria szerint a foglalkoztatást kizáró okról való tudomásszerzés sajátossága az, hogy „a kinevezés érvényes létrejöttét követően következik be olyan ok, amely következtében elvész a kormánytisztviselő olyan alanyi képessége, amelyet egyébként a jogalkotó a jogviszony létrejötté körében határozott meg a jogviszony létesítésének feltételeként. Ebben az esetben az alanyi érvénytelenségi ok a jogviszony létrejöttét – a kinevezést – követően következik be. Ilyen esetben nem a kinevezés érvénytelenné válása következik be, hanem a törvény az alanyi képesség elvesztéséhez különös jogkövetkezményt fűz azzal, hogy ez esetben úgy kell eljárni, mintha a kinevezés érvénytelen lett volna. Ebben az esetben nyilvánvalóan az alanyi kellék megszűnése időpontjáig terjedő időszakra vonatkozóan minden tekintetben az érvényes kinevezésnek megfelelően kell eljárniuk a feleknek.”⁶⁴ Ez az értelmezés mindenképpen megfelel az érvénytelenség rendszertani helyének, más kérdés, hogy arra a Kúria már nem tért ki, hogy magából a normaszövegből a kifejtett – egyébként helyes – szűkítő értelmezés nem következik.

Bár a tételes szabályozás következtelenségeit a bírói gyakorlat a kifejtettek alapján helyesen hidalta át, álláspontom szerint indokolt volna a szabályozás módosítása. A kötelező felmentésre eszerint csak akkor kerülne sor, ha a kinevezést kizáró ok a kinevezést követően jut a munkáltató tudomására.

⁶¹ Kf. 40.100/2021/5. [37]–[39] bek.

⁶² A Kúria analógiaként hivatkozott arra a Kjt.-t érintő döntésre, amely szerint a munkáltató köteles gondoskodni arról, hogy az adott munkakörben olyan közalkalmazottat foglalkoztasson, aki rendelkezik az adott munkakör ellátásához szükséges végzettséggel. Ha ennek hiányában alkalmazza a közalkalmazottat és emiatt válik a jogviszony érvénytelenné, az ennek felszámolásával kapcsolatos juttatásokat köteles megfizetni. Mfv. II. 10.565/2014.

⁶³ Kf. 40.100/2021/5. [40]–[48] bek.

⁶⁴ Mfv. 10.064/2018/7. [30].

3.3. A MUNKÁLTATÓ EGYOLDALÚ NYILATKOZATAINAK ÉRVÉNYTELENSÉGE

A közszolgálati törvények a megállapodások érvénytelenségéről rendelkeznek, ám a megállapodásokra vonatkozó szabályokat megfelelően alkalmazni kell az egyoldalú jognyilatkozatokra is.⁶⁵ Az egyoldalú jognyilatkozat érvénytelensége esetén e jognyilatkozatból jogok és kötelezettségek nem származnak.⁶⁶ Ezek a rendelkezések szó szerint megegyeznek az Mt. szabályaival.⁶⁷ A munkáltatói jogkör alapvető korlátját jelenti, hogy egyoldalú jognyilatkozatával – kifejezett felhatalmazás hiányában – nem térhet el a jogszabályban foglaltaktól. Nem ronthatja le a jogszabályban garantált munkafeltételeket, és a törvény alapján a kinevezésben (megállapodásban) rendezendő kérdésektől sem térhet el egyoldalúan.

Markáns különbség ugyanakkor a versenyszférához képest, hogy a közszolgálati törvények tág mozgásteret adnak a munkáltatónak a jogviszony tartalmának egyoldalú alakítására. A kinevezés egyoldalú módosítására adott felhatalmazás révén a munkáltató a jogviszony olyan lényegei elemeit is meg tudja változtatni a tisztviselő beleegyezése nélkül, ami a munkaviszony keretei között semmis lenne. Míg a Kttv. és a Küt. hatálya alatt a munkáltató a munkakör és a munkahely vonatkozásában jogosult – bizonyos feltételek mellett – a kinevezés egyoldalú módosítására, addig a Kit. alapján erre a munkáltatónak általában, a kinevezés bármely eleme tekintetében lehetősége van.⁶⁸

A bírói gyakorlatból világos, hogy nem eredményez semmisséget önmagában az, hogy a kinevezés módosítása a munkáltató egyoldalú nyilatkozatával történt. Ez csak akkor állapítható meg, ha a munkáltató a törvényben foglalt valamely garanciális rendelkezést – például az aránytalan sérelemokozás tilalmát – megsértette.⁶⁹ E munkáltatói intézkedéshez a jogszabály a munkáltatótól indokolást sem vár el, ezért az azon az alapon sem támadható, hogy valós vagy okszerű volt-e.⁷⁰

Ennél is tágabb – korlátok nélküli – mozgásteret ad a szabályozás a Kit. és a Küt. esetében a tisztviselő álláshelyek közötti áthelyezésére. Az álláshely humánerőforrás szervezési fogalom, amely a munkáltató szervezetéhez kötődik. Az álláshely – szemben a munkakörrel – nem csak az ellátandó feladatokat adja meg, de a besorolást – azaz azt is, hogy az adott álláshelyet betöltő tisztviselő milyen illetményre jogosult – és a pótszabadság mértékét is.⁷¹ Ezért kiemelten fontos az a rendelkezés, miszerint nem érinti a jogviszony fennállását, ha a tisztviselőt ugyanazon szerv másik álláshelyére helyezik.⁷² Azaz, a tisztviselő az egyes álláshelyek között

⁶⁵ Kttv. 14. § (4) bek., Kit. 68. § (4) bek., Küt. 12. § (4) bek.

⁶⁶ Kttv. 25. § (4) bek., Kit. 75. § (4) bek., Küt. 20. § (4) bek.

⁶⁷ Mt. 15. § (3) bek., 29. § (4) bek.

⁶⁸ Kttv. 48. §, Kit. 89. §, Küt. 29. §.

⁶⁹ Kf. 40.463/2020/6., Mfv. 10.159/2020/6. [23]–[24] bek.

⁷⁰ Kf. 45.017/2021/4. [34] bek.

⁷¹ HAZAFI Zoltán – LUDÁNYI Dávid (szerk.): *Közszolgálati jog I.: A kormánytisztviselők kormányzati szolgálati jogviszonya* (Budapest: NKE Közigazgatási Továbbképzési Intézet 2019) 51–54.; Kit. 134. § (1) bek. és 128. § (3)–(5) bek.; Küt. 69. § (1)–(2) bek. és 63. § (3)–(5) bek.

⁷² Kit. 59. §, Küt. 8. §.

a közigazgatási szerven belül a munkáltató egyoldalú döntésével mozgatható, ami kihathat (akár negatívan is) az illetményére és a pótszabadságára. Így például nem szükségszerű, hogy a kormánytanácsosként dolgozó kormánytisztviselő idővel előreléphessen vezető-kormánytanácsos pozícióba, sőt, a fordított irányú mozgás is lehetséges, ha a munkáltató döntése révén alacsonyabb besorolású álláshelyre kerül. Ehhez még hozzá kell tennünk, hogy a Kit. és a Küt. illetményrendszerében az egyes előmeneteli fokozatokhoz nem törvényben meghatározott, pontos illetményösszeg társul, hanem csak egy alsó és felső határ, amelyek között az illetményt a munkáltató jogosult meghatározni.⁷³ A munkáltató e rendkívül tágan meghatározott határok között egyoldalúan módosíthatja is az illetményt. A jogalkotó csak rendkívül elnagyolt szempontokat adott ahhoz, hogy a munkáltató az adott sávon belül mi alapján állapítsa meg a pontos illetményt.⁷⁴ Így a tisztviselő pontos keresete lényegében a munkáltató egyoldalú döntésétől függ.

A szakirodalom részletesen foglalkozott már a bemutatott szabályok kritikájával, a szinte korlátlan munkáltatói túlhatalom aggályaival.⁷⁵ A közzszolgálat kontraktuális alapjait, a törvénynek alárendelt közigazgatás elvét feszegető szabályok az érvénytelenségi rendszeren túlmutató problémát jelentenek, de ellentmondásaik ebből a nézőpontból is jól láthatóak. A Kit. rendszerében a kinevezésnek lényegében nem marad szerepe a jogviszony tartalma meghatározásában, hiszen a tisztviselő beleegyezése csak a jogviszony létesítéséhez kell, de a kinevezés tartalmi elemeit a munkáltató – akár a létesítést követő pillanatban – egyoldalúan módosíthatja, ami az érvénytelenségre hivatkozva nem kifogásolható. Emellett számos garanciális törvényi rendelkezés is megkerülhető a kinevezés egyoldalú módosításával.⁷⁶ Álláspontom szerint a kinevezés egyoldalú módosítására vonatkozó munkáltatói jog-

⁷³ Kit. 1. melléklet, Küt. 1. melléklet.

⁷⁴ A szakmai képességek, a képzettség, a gyakorlat, valamint a teljesítmény alapján kell meghatározni az illetményt. Kit. 65. § (3) bek. A Küt.-ben még ilyen általános szempontokat sem találunk.

⁷⁵ TóTH Hilda – RÁCZ Zoltán: „A kinevezés egyoldalú módosítását követő indoklás nélküli felmentés kérdése eljárásjogi szempontból” *Miskolci Jogi Szemle* 2021/5., <https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.5.1500>; TóTH Hilda: „A közzszolgálati tisztviselői kinevezés egyoldalú módosítása a munkáltató által – indoklás nélküli felmentés 2.0?” in Boóc Ádám – HOMICSKÓ Árpád Olivér – SZUCHY Róbert (szerk.): *Studia in honorem József Szalma 70.* (Budapest: KRE Állam- és Jogtudományi Kar 2018); HORVÁTH–KUN–PETROVICS (5. lj.) 128–129.; KÁRTYÁS Gábor: „Sine systema chaos. A Kttv. módosításának rendszertani kritikája” *HR & Munkajog* 2015/7–8.

⁷⁶ Így különösen, megkerülhető a felmentésre vonatkozó garanciák rendszere, hiszen a munkáltató megszabadulhat bármely tisztviselőjétől a kinevezés olyan módosításával, amit a másik fél nyilvánvalóan nem fog elfogadni. Értelmetlennek tűnnek a munkaidő mértékével, beosztásával kapcsolatos garanciák, ha a munkáltató saját hatáskörében dönthet a munkaidő mértékéről. Az alanyi jogon járó és adható juttatások részletes jogszabályi rendezése sem jelent érdemi garanciát a tisztviselőnek az elérhető keresetre, ha az illetménye a munkáltató mérlegelésétől függ. Redundánsnak tűnik a fegyelmi eljárás szabályozása, ha a munkáltató kötelezettségszegés gyanúja esetén a fegyelmi szankciókkal egyező hatást a kinevezés módosításával is elérheti (pl. vezetői pozíció elvesztése, illetménycsökkentés vagy akár a jogviszony megszüntetése egy elfogadhatatlan módosítással). A szakszervezeti tagok és tisztségviselők védelme aggályosan érvényesíthető, hiszen a munkáltatóval szemben fellépő érdekvédőknek azzal kell számolniuk, hogy kinevezésük bármely eleme, bármikor a hátrányukra megváltoztatható. Végül, vajon van-e értelme jogvitát indítani a kinevezés egyoldalú módosításával szemben, ha arra a munkáltató bármikor, indoklás nélkül jogosult?

kör egyáltalán nem szükséges a közigazgatás hatékony működéséhez, ugyanakkor a közszolgálat egész rendszerét képes aláásni.

4. ÖSSZEGRZÉS

Megállapítható, hogy a közszolgálati jogi érvénytelenség a munkajogi szabályokon alapul. A hatályos szabályozásban fellelhető különbségek nagyobb része nem indokolt, dogmatikai és praktikus okokból is az egységesítés lenne kívánatos. Kivételt képez ez alól a tisztességtelen általános szerződési feltétel megtámadhatóságának elhagyása és az érvénytelen megállapodásból eredő jogviszony fenntartásának a közérdekkel összeegyeztethetőséghez kötése, amelyek a közszolgálat sajátosságával indokolt eltérések az Mt.-hez képest. Ugyanakkor a közérdekre való hivatkozás nem következetesen jelenik meg az érvénytelenség orvoslásával kapcsolatos szabályoknál. A kinevezés írásba foglalásának elmulasztása esetére is célszerű volna úgy rendelkezni, hogy az érvénytelenség általános szabályok szerinti jogkövetkezményei alkalmazandóak.

Miközben kívánatos, hogy az érvénytelenséget az egyes ágazati jogszabályok közös dogmatikai alapokon szabályozzák, indokoltak lehetnek jogáganként eltérő vonások.⁷⁷ A közszolgálati jog kógens jellege, vagy a kinevezés érvénytelenségét okozó körülmények létesítés utáni felmerülésének tételes szabályokkal való rendezése ilyen jogági sajátosságok a közszolgálat esetében. Ugyanakkor ezeket a jogági sajátosságokat is csak következetesen, az érvénytelenség alapvető dogmatikai vonásainak tiszteletben tartásával lehet rendezni,⁷⁸ amely követelményeknek álláspontom szerint a foglalkoztatást kizáró okon alapuló felmentés jogintézménye nem felel meg. Szintén tévút a kinevezés egyoldalú módosítására vonatkozó munkáltatói hatáskör parttalanná tétele, amely a közszolgálati jog egész rendszerét veszélyeztető probléma, és amelyre önmagában nem ad megoldást az érvénytelenség jogintézménye sem.

⁷⁷ SZMODIS (27. lj.) 180.

⁷⁸ Hasonló kívánalmakat fogalmaz meg Mélypataki Gábor, aki a munkajogi alapelvek jogi tételezésének különbségeit vizsgálta az Mt. és a közszolgálati kódexek vonatkozásában. MÉLYPATAKI Gábor: Azonosságok és különbségek a munkaviszony és a közszolgálati foglalkoztatási jogviszonyok alapelveinek rendszerében. *Opuscula Civilia* 2021/1.

LAKATOS ISTVÁN*

ÉRDEKEK KONTRA ÉRTÉKEK AVAGY AZ EMBERI JOGI DIPLOMÁCIA FEJLŐDÉSE AZ ENSZ ALAPÍTÁSA ÓTA: TÖBB SZEREPLŐ, NAGYOBB HATÉKONYSÁG?

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.03>

A tanulmány átfogó képet kíván adni az emberi jogi diplomácia fejlődéséről az ENSZ megalakulását követő időszakban, külön hangsúlyt helyezve azon dilemmák bemutatására, amelyekkel a kormányok szembenéznek az emberi jogi tárgyú döntéseik kapcsán. A cikk bemutatja azon változásokat, amelyek a hidegháborút követő időszakban történtek, mind ezen terület szereplői, mind az alkalmazott eszközök vonatkozásában. A szerző kiemelt figyelmet szentel írásában a nemzetközi szervezetek szerepének, különös tekintettel az Egyesült Nemzetek Szervezetére és az Európai Unióra. A tanulmány végén a szerző röviden számba veszi a 21. század új emberi jogi kihívásait, amelyekre a nemzetközi közösségnek mindenképpen választ kell találnia, amennyiben azt szeretné, hogy az emberi jogi diplomácia relevanciája a jövőben is fent maradjon.

Azon kormányok, amelyek rendszerszinten semmibe veszik a saját népük jogait, nem valószínű, hogy más nemzetek és népek jogaira tekintettel lennének, és valószínű, hogy céljaikat erővel és kényszerítéssel kívánják elérni a nemzetközi porondon.

George Marshall
egykori amerikai külügyminiszter¹

1. BEVEZETÉS, ELMÉLETI ALAPOK

Írásom arra a szakmai hipotézisre épül, mely értelmében a nemzetközi emberi jogi diplomácia egyre fontosabb szerepre tett szert jelen korunkra, annak ellenére, hogy a politikai érdekek és morális értékek harca mind a mai napig jellemző sajátossága a világpolitikának. Jelen tanulmány a címben feltett kérdésre is választ kíván találni, vagyis bizonyítani szeretné, hogy az emberi jogi diplomácia szereplőinek és eszközeinek növekvő száma a hatékonyság emelkedését is magával hozta.

* PhD, nagykövet, karrierdiplomata (jelenleg a montenegrói Emberi és Kisebbségi Jogi Minisztérium tanácsadója), Külgazdasági és Külügyminisztérium, 1027 Budapest, Bem rakpart 47. E-mail: lakatistvan@yahoo.com.

¹ Rein MÜLLERSON: *Human Rights Diplomacy* (Abingdon, UK: Routledge 1997) 21.

A hidegháború kezdetét megelőzően nem beszélhettünk aktív emberi jogi diplomáciáról. Annak eszközei és szereplőinek száma sokkal korlátozottabb volt az ENSZ alapításának idején, mint napjainkban, amikor az emberi jogi kérdések már életünk integráns részeivé váltak. Ahogy azt Kardos Gábor is megfogalmazta: az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának (UDHR) 1948-as elfogadása az emberi jogok ügyét a nemzetközi együttműködés legitim tárgyává tette. Ennek eredményeként az emberi jogok a külpolitikai célok egyik legitimáló tényezőjévé váltak.² Ez egy jelentős elmozdulást jelentett a nemzetközi jog konvencionális viszonyosságai alapelveitől, mivel az államoknak a nemzetközi emberi jogi standardokat nemcsak a többi állam, hanem a nemzetközi közösség és a területükön lakó egyének vonatkozásában is tiszteletben kell tartaniuk.³ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az emberi jogi kérdések annak ellenére váltak fontos tényezővé a nemzetközi kapcsolatokban, hogy adott esetben negatívan befolyásolhatják az államközi kapcsolatokat, de szükségesek, legalábbis hosszabb távon reálpolitikai nézőpontból is.⁴ Ahogy a példák jelzik az emberi jogokat támogató kormányok általában békésebbek, mint az elnyomó rezsimek.⁵ Következésképpen egy adott régió biztonságára és stabilitására nézve a jobb emberi jogi helyzet pozitív következményekkel is jár. Az emberi jogok gondolatának megjelenése az állami szuverenitás alapelve és az univerzális emberi jogi doktrína küzdelmét eredményezte.⁶ Jelenleg még nincs egyértelmű győztese ennek a harcnak, de az megállapítható, hogy az emberi jogok elfogadása sokkal jelentősebb napjainkban, mint volt a UDHR elfogadása idején.

Rein Müllerson az emberi jogi diplomáciát a következőképpen definiálta: „külpolitikai eszközök alkalmazása az emberi jogok előmozdítása érdekében, valamint emberi jogi kérdések felhasználása egyéb külpolitikai célok érdekében.”⁷ Más szerzők szerint „az emberi jogi diplomácia egyrészt a másik oldal meggyőzését szolgálja, hogy az olyan lépéseket tegyen, amelyek az emberi jogok végrehajtását szolgálják, másrészt pedig az a célja, hogy lebeszélje őket az emberi jogok sérelmét okozó intézkedések meghozataláról.”⁸ Ezzel kapcsolatban érdemes Jack Donnellyra hivatkoznunk, aki kiemelte, hogy a legtöbb emberi jogi kezdeményezés más célokat is szolgál, vagyis sikerességüket nem lehet kizárólag azon lemérni, hogy az adott célország emberi jogi gyakorlatát mennyiben változtatta meg.⁹

² KARDOS Gábor: „Diplomácia és emberi jogok” *Külggyi Szemle* 2002/3. 3.

³ George ULRICH: „Framework for the analysis of human rights diplomacy” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerkesztők), *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives* (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 21., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.8>.

⁴ MÜLLERSON (1. lj.) 5.

⁵ MÜLLERSON (1. lj.) 25.

⁶ Raymond John VINCENT: *Human Rights and International Relations* (Cambridge, UK: Cambridge University Press 1986) 131.

⁷ MÜLLERSON (1. lj.) 2.

⁸ Michael O’FLAHERTY et al.: „Introduction” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerkesztők) *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives*. (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 1., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.7>.

⁹ Jack DONNELLY: „An overview” in David P. FORSYTHE (szerkesztő). *Human Rights and Comparative Foreign Policy: Foundations of Peace* (Tokió: United Nations University 2000) 12.

Robert Archer számba véve a klasszikus emberi jogi diplomácia legfontosabb elemeit kiemelte, hogy „kettő vagy több résztvevő, általában államok találkoznak és cserélnek eszmét, vagy vitatnak meg emberi jogi kérdéseket.” Ezekre a megbeszélésekre önkéntes alapon kerül sor, és legalább a résztvevők egyike az emberi jogok ügyének előmozdításán dolgozik, míg „legalább egy másik fél kevésbé elkötelezettnek tekinthető (bizonyos) emberi jogi normák betartása kapcsán”. Tekintettel ezen megbeszélések jellegére nem lehet számítani egy bizonyos végkifejletre, mivel az emberi jogi diplomácia gyakran egy „nagyobb folyamat része, amely átfogóbb államérdekeket tartalmaz”.¹⁰ Fontos azonban kiemelnünk, hogy az emberi jogi diplomácia hatókörébe nemcsak kizárólag a jogsértő kormányok pellengérré állításának, leleplezésének kell beletartoznia, hanem a probléma megoldásának is, elsősorban a párbeszéd erőszakmentes mechanizmusai révén.¹¹

Az úgynevezett „rossz” emberi jogi diplomácia vagy „ellen” emberi jogi diplomácia kifejezéseket azokra a diplomáciai lépésekre használjuk, amelyeknek a nemzetközi emberi jogi standardok aláásása a célja, minimalizálva az adott ország emberi jogi helyzetével kapcsolatos kritikát, vagy az emberi jogok felhasználását olyan politikai célok elérése érdekében, amelyek nincsenek kapcsolatban az emberi jogok védelmével vagy előmozdításával.¹² Az 1970-es évek közepétől, majd az 1980-as években egyes nyugati országok egyre intenzívebben arra használták fel külpolitikájukat – különös tekintettel a multilaterális fórumokra – hogy elítéljék és nyomást gyakoroljanak emberijogsértő rezsimekre. Nem meglepő módon erre az időszakra a Nyugat felemelkedése és ezzel párhuzamosan a szovjet befolyás csökkenése volt jellemző.¹³

Az emberi jogok különböző kategóriáinak fontos szerepe van az emberi jogi diplomácia eltérő szereplőinek vonatkozásában. Az első generációs emberi jogok alatt a polgári és politikai jogokat értjük, amelyek a nyugati politikai gondolkodás liberális tradícióiból nőtték ki magukat.¹⁴ Ebbe a kategóriába tartozik többek között az élethez való jog, a kínzás vagy a rabszolgaság tilalma, a vélemény és vallásszabadság, végezetül például a gyülekezés és egyesülés joga. A második generációs jogok a gazdasági, szociális és kulturális kérdésekre koncentrálnak, és például idetartozik a munkához, az oktatáshoz vagy a megfelelő életminőséghez való jog. Ezeket szocialista értékeként is szokták nevezni. A harmadik generációs vagy más néven kollektív vagy szolidaritási jogok közé tartozik például az önrendelkezéshez való jog vagy a fejlődéshez való jog is.¹⁵ A fent említett három kategóriája a jogoknak Karel Vasak szerint a francia forradalom három fő jelszavát jelképezik, a „szabadság” a

¹⁰ Robert ARCHER: A short reflection on human rights diplomacy in Michael O'FLAHERTY et al. (szerkesztők) *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives* (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 44., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.14>.

¹¹ Anupama GHOSAL – Sreeja PAL: „The Politics of Human Rights Diplomacy” *Jadavpur Journal of International Relations* 2020/1. 108., <https://doi.org/10.1177/0973598420943437>.

¹² O'FLAHERTY (8. lj.) 1–2.

¹³ David PETRASEK: „New powers, new approaches? Human rights diplomacy in the 21st century” *SUR – International Journal on Human Rights*, 2013/19. 9.

¹⁴ Kelly-Kate PEASE: *Human Rights and Humanitarian Diplomacy* (Manchester UK: Manchester University Press 2016) 3.

¹⁵ PEASE (14. lj.) 3.

polgári és politikai jogokat, az „egyenlőség” a gazdasági, szociális és kulturális jogokat, míg a „testvériség” a kollektív jogokat.¹⁶

Fontos látnunk a polgári, politikai, gazdasági, szociális és kulturális jogok közötti összefüggéseket. Nyilvánvalóan a gazdasági jogok megsértése társadalmi nyugtalansághoz vezethet, amely a kormány részéről politikai elnyomást válthat ki.¹⁷ A Dél jól ismert érve, hogy a gazdasági és szociális jogok megvalósítása a polgári és politikai jogok érvényesítésének előfeltétele.¹⁸ Gyakran azonban azon fejlődő országok, amelyek a gazdasági, szociális és kulturális jogokat hangsúlyozzák a polgári és politikai jogokkal szemben; valamennyit semmibe veszik¹⁹ és a második és harmadik generációs jogokra történő hivatkozások csak szimpla politikai manipulációt jelentenek az általuk elkövetett emberijogsértések elfedése céljából.

Vannak olyan jogok a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 4. cikkelye értelmében, amelyekről még veszélyhelyzetben sem lehet eltérni. Ezen jogok közé tartozik például a rabszolgaság vagy a kínzás tilalma. Peter R. Baehr és Monique Castermans-Holleman munkájukban szintén megkülönböztetik az alapvető és egyéb jogokat. Az elsőbe tartozók nélkülözhetetlen a méltóságteljes emberi élethez, mint például a már korábban említett kínzás vagy rabszolgaság tilalma, de idetartozik az önkényes letartóztatás és fogva tartás tilalma vagy az élethez való jog, illetve a diszkrimináció tilalma. Ezek a jogok abszolút védelmet kell hogy élvezzenek.²⁰

2. EMBERI JOGI DIPLOMÁCIA A HIDEGHÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

A hidegháború időszakában a Kelet általában a gazdasági és szociális jogok, mint például a munkához való jog vonatkozásában hirdette a fölényét, míg a Nyugat azt hirdette, hogy sokkal hatékonyabban biztosítja az egyéni és polgári szabadságot, valamint az összes olyan jogot, amely az ún. „nyitott társadalom” fogalma alá tartozik.²¹ A kommunista blokk nem támogatta nagyon az emberi jogi kötelezettségek végrehajtásának nemzetközi ellenőrzését, míg a Nyugat komoly hangsúlyt helyezett az egyéni panaszok és a helyszíni ellenőrzések lehetőségére.²² Azonban, ahogy azt Müllerson is kiemelte a szovjet példa tankönyvi esetet jelentett arra nézve, hogy a

¹⁶ KÖRNYEI Ágnes: *Emberi jogok a nemzetközi kapcsolatokban* (Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, egyetemi jegyzet, Piliscsaba 2011) 19., <https://doi.org/10.1556/9789634542605>.

¹⁷ MÜLLERSON (1. lj.) 45.

¹⁸ VINCENT (6. lj.) 89.

¹⁹ MÜLLERSON (1. lj.) 46.

²⁰ Peter R. BAEHR – Monique CASTERMANS-HOLLEMAN: *The Role of Human Rights in Foreign Policy*, (3rd ed. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan 2004) 8–9., <https://doi.org/10.1057/9781403944030>.

²¹ VINCENT (6. lj.) 61.

²² KARDOS Gábor: „Az emberi jogok nemzetközivé válása” in HALMAI Gábor – TÓTH Gábor (szerk.): *Emberi jogok* (Budapest: Osiris 2008) 74.

polgári és politikai jogok hiánya hogyan vezethet gazdasági és szociális pangáshoz, és hogyan eredményezheti a gazdasági és szociális jogok sérelmét is.²³

A nagyon kemény politikai különbségek és a két tábor közötti ideológiai küzdelem komolyan behatárolta a nyugati államok lehetőségeit, amelyek így gyakran támogattak – biztonságpolitikai szempontok miatt – elnyomó rezsimeket is. Ez a támogatás, valamint a Szovjetunió által adott segítség más emberijogsértő fejlődő országok számára ellensúlyozta ezen kormányok legitimitásának hiányát.²⁴ Néhány hiteltelenítő emberi jogi intézkedés ellenére azonban a Nyugat emberi jogi diplomáciája pozitív szerepet játszott számos országban, az emberi jogokat védő erők támogatásán keresztül. Ezen kategóriába sorolhatjuk például a Szabad Európa vagy az Amerika Hangja rádióadásait, vagy olyan könyvek publikálását, amelyek a Keleten betiltott kérdésekkel foglalkoztak, mint például Szolzsenyicin *Gulag* című könyve, vagy a politikai disszidensek befogadása. Az ideológiai harc jegyében az Egyesült Államok elítélte a Szovjetuniót és a kommunista blokk többi országát az állampolgáraik polgári és politikai jogainak megsértése miatt, míg a Kelet az USA-t kritizálta a munkanélküliség vagy a faji szegregáció miatt.²⁵

Az 1970-es években a Nyugatnak sikerült a nemzetközi tárgyalások napirendjére vetetni az emberi jogok kérdését a Helsinki Záróokmány 1975-ös elfogadásával. A Záróokmány VII. Alapelve az emberi jogok és alapvető szabadságok tiszteletben tartásával foglalkozott, egyéb olyan elvek mellett, amelyek biztonsági kérdésekkel, mint például a határok sérthetlenségével vagy az államok területi integritásának kérdéseivel foglalkozott. A dekolonizációs folyamat szintén jelentős hatással volt az emberi jogi párbeszédre, az önrendelkezési jog és a faji megkülönböztetés tilalmának előmozdításán keresztül.²⁶ A fejlődéshez való jog fogalmát 1981-ben ismerték el először, amikor is szerepelt az Ember és Népek Jogainak Afrikai Egyezménye 22. cikkelyében és természetesen lelkes támogatásra talált a kommunista blokk részéről, mivel beleillett a kapitalista Nyugat elleni kollektív harc narratívájába.²⁷

Az 1980-as években új emberi jogi egyezményeket (kínzás, gyermek jogai) fogadott el az ENSZ. Az Emberi Jogok Bizottsága ekkor nevezte ki az első tematikus és országspecifikus különmegbízottakat is. Az EBEÉ által folytatott emberi dimenziós tevékenység szintén egyre intenzívebbé vált.²⁸

Nem volt valódi helye az emberi jogoknak a marxizmus-leninizmus keretei között, amely azt állította, hogy a proletariátusnak vannak jogai, míg a burzsoázia nem rendelkezett azokkal. Mindezek mellett, mivel a szocialista teória értelmében a jogok „az alapvető gazdasági kapcsolatokból erednek, az egyént a termelési láncban elfoglalt helye határozta meg”, a kommunista táboron belül a gazdasági és szociális jogok

²³ MÜLLERSON (1. lj.) 47.

²⁴ MÜLLERSON (1. lj.) 123.

²⁵ PEASE (14. lj.) 5.

²⁶ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 13–14.

²⁷ Miao-ling HASENKAMP: *Universalization of Human Rights? The Effectiveness of Western Human Rights Policies towards Developing Countries after the Cold War* (New York, NY, USA: Peter Lang GmbH. 2004) 149.

²⁸ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 14.

élveztek prioritást a polgári és politikai jogokkal szemben.²⁹ A Kelet és a Nyugat közötti érdemi emberi jogi megállapodás legfőbb akadályát az jelentette, hogy bármely komolyabb változás a Kelet emberi jogi helyzetében, érdemi változásokat igényelt volna a kommunista tábor országainak gazdasági és politikai rendszereiben is.³⁰

Hasonló viták zajlottak le Észak és Dél között is, az individualizmus és a kollektívizmus ellentéte vagy a polgári és politikai jogok és a gazdasági, szociális jogok dichotómiája kapcsán. Azonban, ahogy azt R. J. Vincent is megfogalmazta a Kelet–Nyugat vita olyan országok között zajlott le, amelyek rendelkeztek anyagi javakkal (*'have' countries*), míg az Észak–Dél vita során az egyik oldalon olyan országok voltak találhatóak, amelyek nem rendelkeztek komolyabb erőforrásokkal (*'have-nots'*).³¹ Mindezek eredményeként a második vitában az egyik fél anyagilag is szeretett volna profitálni a folyamatból a másik rovására. Ebben a vitában a Dél azt hangsúlyozta, hogy az önrendelkezés joga azt a kötelezettséget testálta a gyarmati hatalmakra, hogy biztosítsák a gyarmatosított országok függetlenségét, és ezzel párhuzamosan állítsák le a diszkrimináció és szegregáció gyakorlatát. Harmadik elemként az önrendelkezés gazdasági aspektusai kerültek előtérbe.³² A Nyugat válaszlai a Dél által elkövetett emberijogsértésekre sokkal kevésbé voltak koherensek, mint a Kelet jogsértései esetén. Nyilvánvaló különbség volt a bal- és a jobboldali kormányok által elkövetett emberijogsértésekre adott válaszok között. A Reagan-adminisztráció megkülönböztette az ún. totalitárius országokat az ún. autoriterekétől. Az egyetlen különbség a kettő között az volt, hogy míg az első esetében a gazdaság felett teljes állami kontroll volt megfigyelhető, addig a második kategória esetében bizonyos fajta piaci szabadságra lehetőség volt.³³

A hidegháború során, amelyet összegeyztetetlen ideológiai és politikai konfliktus jellemezett, a biztonsági és ideológiai megfontolásokon túl nem kaptak érdemi helyet az emberi jogok. Mindezek eredményeként az emberi jogokat gyakran használták fel propagandaeszközként, olyan politikai célok elérése érdekében, amelyeknek egyáltalán semmi közük nem volt az emberi jogokhoz.³⁴ Azt azonban szintén nem szabad elfelejtenünk, hogy a Nyugat azért megpróbálta támogatni a demokráciapárti erőket erkölcsi és pénzügyi eszközökkel.

3. EMBERI JOGI DIPLOMÁCIA A HIDEGHÁBORÚT KÖVETŐ IDŐSZAKBAN

A hidegháború végével az emberi jogi kérdések többé nem képezték a szovjet–amerikai rivalizálás tárgyát. A Második Emberi Jogi Világkonferencia (Bécs, 1993) már megerősítette, hogy az emberi jogok „legitim módon tarthatnak igényt a nemzet-

²⁹ VINCENT (6. lj.) 63.

³⁰ MÜLLERSON (1. lj.) 107–108.

³¹ VINCENT (6. lj.) 76.

³² VINCENT (6. lj.) 79.

³³ MÜLLERSON (1. lj.) 110.

³⁴ MÜLLERSON (1. lj.) 103.

közi közösség figyelmére”.³⁵ Közép- és Kelet-Európa, valamint Latin-Amerika számos országában volt megfigyelhető demokratizálódási folyamat, valamint a polgári és politikai jogok fokozottabb tisztelete. Azonban a világ más részein az újonnan jelentkezett szabadság belső etnikai feszültségek és vallási extrémizmus kialakulásához vezetett. Ebben az időben zajlott a kulturális relativizmus és univerzalizmus közötti vita, valamint az ázsiai értékekkel kapcsolatos polémia.³⁶

A hidegháború vége az emberi jogokkal kapcsolatos szocialista nézetek eltűnését jelentette, de ezzel párhuzamosan Európa és az Egyesült Államok, de különösen az Észak és a Dél közötti különbségeket még jobban felszínre hozta. Washington álláspontja a gazdasági és szociális jogokkal kapcsolatban sokkal kevésbé volt (és még most is) pozitív, mint az európai megközelítés, míg a szólásszabadságot az USA-ban sokkal szélesebb értelemben definiálták, mint Európában.³⁷ Egy másik jelentős különbséget jelentett az is, hogy az USA sokkal kevésbé volt hajlandó alávetni magát nemzetközi ellenőrzésnek, és ezért Washington még mindig nem ratifikált egyes fontos emberi jogi egyezményeket.³⁸

Az újonnan jött szabadság vegyes konzekvenciái ellenére a kommunista diktatúrák összeomlását, a gyarmatosítás befejeződését Afrikában vagy a Kelet és Nyugat közötti rivalizálás végét mindenképpen pozitív fejleményeknek tekinthetjük az emberiség szempontjából.³⁹ Ez az új korszak azt jelezte, hogy bár a katonai egységek száma számít, de azért vannak más fontos szempontok is, amelyek nem kapcsolódnak a nukleáris elrettentéshez, vagy a hatalmi egyensúlyhoz, azonban ennek ellenére fontos szerepet játszanak az államok külpolitikai megfontolásaiban. Az emberi jogok kérdése az egyike ezeknek.⁴⁰

4. AZ EMBERI JOGI DIPLOMÁCIA SZEREPLŐI

4.1. ÁLLAMOK

Az elmúlt évtizedekben bekövetkezett valamennyi változás és az emberi jogi diplomácia alakításában szerepet játszó szereplők számának növekedése ellenére még mindig az államok tekinthetők a legfontosabb aktornak ezen a területen.⁴¹ Az államok képviselői a legbefolyásosabb résztvevői azon multilaterális és egyéb találkozónak, ahol a legfontosabb emberi jogi tárgyú döntések születnek. Számos tényező határozza meg az emberi jogok pontos szerepét egy adott ország külpolitikáján belül.

³⁵ Vienna Declaration and Programme of Action, Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993, Operative Par. 4., <https://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>.

³⁶ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 16.

³⁷ KARDOS (2. lj.) 4.

³⁸ Jack DONNELLY: „An overview” in David P. FORSYTHE (főszerk.): *Human Rights and Comparative Foreign Policy: Foundations of Peace* (Tokió, Japán: United Nations University 2000) 6.

³⁹ MÜLLERSON (1. lj.) 71.

⁴⁰ MÜLLERSON (1. lj.) 2.

⁴¹ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 90.

Ezek között az önkép kérdését kell kiemelnünk,⁴² mivel az emberi jogi diplomácia az egyik legalkalmasabb eszköz egy kormány értékalapú identitásának kialakításához. Napjainkban még kis országok is fontos szerepet játszhatnak ezen a területen. A jól ismert hátrányok mellett ezen országok többsége olyan előnyökkel rendelkezik, mint például a semlegesség, vagy el nem kötelezettség, amelynek következtében a hitelességük általában jelentősebb, mint a nagyobb országoké. A méretük eredményeként a döntéshozatali és szervezési alkalmazkodási képességük nagyon jó, és korlátozott gazdasági és külpolitikai érdekeiknek köszönhetően külpolitikájukon belül jobban előtérbe tudják helyezni az emberi jogi megfontolásokat.⁴³ Számos alkalommal a kis államok sokat tesznek a nemzetközi emberi jogi rendszer hitelessége érdekében. 2011-ben Svájc volt az, aki kezdeményezett – sajnos sikertelenül – a békés tüntetés témájában egy rendkívüli ülészakot az ENSZ Emberi Jogi Tanács (EJT) keretei között, reflektálva az Arab Tavaszon történt eseményekre. Az elmúlt évek számos fontos kezdeményezése az EJT-ben szintén kis államokhoz kapcsolódott. Megemlíthetjük ebben a körben az újságírók biztonságával, vagy a kisebbségek védelmével kapcsolatos osztrák határozatokat, vagy a Norvégiához kapcsolódó az üzlet és emberi jogok összefüggéseivel, valamint az emberi jogvédők helyzetével foglalkozó kezdeményezéseket, a svájci kezdeményezést az átmeneti igazságszolgáltatás kérdésében vagy a magyar határozatot az ENSZ-szel együttműködőkkel szembeni megtorlások megelőzésével kapcsolatban.⁴⁴

A vesztfáliai béke (1648) óta az államok voltak a nemzetközi jog, benne később az emberi jogok szabályozásának legfőbb védelmezői és legfőbb megsértői is egyben.⁴⁵ Ők hozták létre a nemzetközi emberi jogi egyezményeket, és ők is sértik meg azokat. Mind bilaterális, mind multilaterális csatornákat igénybe vesznek emberi jogi diplomáciai céljaik elérése céljából. Bizonyos esetekben a bilaterális diplomáciát veszik igénybe, de más esetekben egy adott ország elkeserítő emberi jogi helyzetének nyilvános elítélését tartják a célravezető megoldásnak. A bilaterális megoldások fontos szerepe ellenére egyre több együttműködés figyelhető meg az országok között a multilaterális fórumokon, mint például az ENSZ vagy a regionális szervezetek, a súlyos emberijogsértések megfelelő kezelése céljából. A multilaterális emberi jogi diplomácia számos előnnyel rendelkezik a bilaterális lépésekkel szemben. A multilaterális fórumokon hozott döntések nagyobb legitimitációjúak, és pártatlanabbnak tűnnek, mint az egyoldalú intézkedések. Ezen döntések kevésbé roncsolják a bilaterális kapcsolatokat. Végezetül az emberijogsértések az egész nemzetközi közösség, és nem csak néhány állam számára, kell hogy ügyet jelentsenek.⁴⁶

⁴² KARDOS (22. l.) 77.

⁴³ Éamonn MAC AODHA: „Human rights diplomacy of small states” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerk.) *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives*. (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 71–75., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.30>.

⁴⁴ LAKATOS István: „The potential role of small states and their »niche diplomacy« at the UN and in the field of human rights, with special attention to Montenegro” *Pécs Journal of International and European Law* 2017/1. 64–65.

⁴⁵ PEASE (14. l.) 8.

⁴⁶ MÜLLERSON (1. l.) 133–137.

A hidegháborút követő időszak viszonylag új fejleményének tekinthető, hogy egyes országok emberi jogi nagyköveteket neveznek ki abból a célból, hogy emberi jogi diplomáciájuk arcai legyenek. Ez a gyakorlat különösen népszerű az EU-tagállamok (Ausztria, Dánia, Finnország, Franciaország, Németország, Magyarország, Hollandia, Spanyolország és Svédország) körében, de találhatunk emberi jogi nagyköveteket az EU-n kívül is (Japán, USA, Norvégia és néhány latin-amerikai ország).⁴⁷ Az EU emberi jogi nagykövetei között informális találkozókra kerül sor, és időről időre közös látogatásokat tesznek valamennyiük érdeklődésére számot tartó helyeken. Fontos szerepet játszottak az Ázsia–Európa Találkozó (Asia–Europe Meeting – ASEM) vagy a Demokráciák Közössége (Community of Democracies) kezdeményezés keretei között. Jogi helyzetük, feladataik, hatáskörük országonként nagyon eltérő, de általában fontos szerepet játszhatnak a civil társadalommal való együttműködésben vagy az emberi jogi kérdésekkel kapcsolatos politikai koordinációban, mint például egy adott ország felkészülése az Általános Emberi Jogi Felülvizsgálatra (UPR). A magyar gyakorlatban az emberi jogi nagykövet – amelynek azóta sajnos megszüntetett megtisztelő funkcióját jelen tanulmány szerzőjének volt szerencséje elsőként betölteni Magyarországon – fontos szerepet játszott az ország EJT-jelöltiségének támogatásában, de saját kezdeményezéseket is vitt, mint például a Budapesti Emberi Jogi Fórum vagy a Budapesti Tömeges Atrocitások Megelőzésével Foglalkozó Központ életre hívása.

Az emberi jogi diplomácia mint az adott ország külpolitikája különálló részének kialakulása sok helyen az emberi jogi diplomaták szervezett képzését eredményezte, amely általában tovább tart, mint a bilaterális kérdésekkel foglalkozó diplomaták kinevelése. A multilaterális emberi jogi diplomáciának ugyanis olyan szakértőkre van szüksége, akik nemcsak járatosak a nemzetközi szervezetek eljárási rendjében, de beható ismeretekkel rendelkeznek a nemzetközi közjogról és azon belül is különösen az emberi jogokkal kapcsolatos jogterületről. Egy hatékony emberi jogi diplomatának megfelelő kapcsolati hálóval is kell rendelkeznie. Ismernie kell a legfontosabb multilaterális tárgyalási technikákat, és tudnia kell a legfontosabb országok emberi jogi prioritásairól is.⁴⁸ Tekintettel az emberi jogi diplomatákkal kapcsolatos rendkívül speciális kívánalmakra sok országban őket nem rotálják olyan sűrűn, mint ahogy az a bilaterális diplomaták körében bevett gyakorlat.

A 21. század fontos változásokat hozott a nemzetközi emberi jogi diplomácia területén, és némileg szűkítette az „emberi jogokkal kapcsolatos liberális jogi keretek – amelyeket a legtöbb állam formálisan jóváhagyott – és a külpolitikát gyakran jellemző realista alapelvek közötti rést”.⁴⁹ Következésképpen az emberi jogok és a külpolitika között elkerülhetetlenül meglévő feszültségek ellenére, az országoknak figyelniük kell az emberi jogi kérdésekre, akár szeretik ezt, akár nem, mivel az

⁴⁷ Silvia ESCOBAR: „The role of human rights ambassadors in human rights diplomacy – perspectives from Spain” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerk.) *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives*. (London, UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers. 2011) 59., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.24>.

⁴⁸ LAKATOS István: „A magyar emberi jogi diplomácia az ENSZ-ben, avagy sikerek és kudarcok a magyar EU-elnökség és az EJT-tagság alatt *Külggyi Szemle* 2013/4. 48–49.

⁴⁹ David P. FORSYTHE: *Human Rights in International Relations* (Cambridge, UK: Cambridge University Press 2006) 152.

emberi jogok az államok egyik fontos legitimációs tényezőivé váltak.⁵⁰ Ahogy azt Bertrand G. Ramcharan tudós, a Guyana Institute of Public Policy elnöke, egykori megbízott emberi jogi főbiztos is megjegyzi, a kérdés lényege a „realizmus és idealizmus közötti örökös küzdelem az emberi jogok védelmében”.⁵¹

4.2. NEMZETKÖZI SZERVEZETEK

A II. világháborút megelőzően a nemzetközi közösség az emberi jogoknak csak két speciális kategóriájával foglalkozott, nevezetesen a munkavállalói jogokkal az 1919-ben alapított Nemzetközi Munkaügyi Szervezeten keresztül, valamint a kisebbségi jogokkal a Nemzetek Szövetsége keretein belül, amely védnökséget vállalt a békeszerződések kisebbségi rendelkezései felett.⁵² Sajnos azonban ahogy azt Balogh Arthúr kolozsvári nemzetközi jogász professzor is megállapította 1940-es írásában, ez a védelem a kisebbségek számára elégtelennek bizonyult.⁵³ Az emberi jogok ügye fontos szerepet játszott alapításától kezdve az ENSZ életében. Annak ellenére, hogy a II. világháború borzalmait követően világossá vált, hogy az abszolút szuverenitás fogalma nem folytatható tovább, de ennek ellenére az ENSZ Alapokmány hét emberi jogokra vonatkozó rendelkezése általános és inkább előmozdító és nem védelmi jellegű volt. A UDHR 1948-as elfogadása – annak ellenére, hogy nem rendelkezett jogilag kötelező érvénnyel – meghatározó lépést jelentett a nemzetközi emberi jogi védelem területén és ahogy az a preambulumban is szerepel, közös eszményt jelent, amelynek elérésére valamennyi népnek és nemzetnek törekednie kell.⁵⁴

Kelly-Kate Pease hasznos megközelítést javasolt az ENSZ-es multilaterális diplomácia elemzésére, a világszervezetet három interaktív entitásnak tekintve. Az első ENSZ, ahol a multilaterális diplomácia zajlik a tagállamok részvételével; a második ENSZ jelenti azt a platformot, ahol a világszervezet tisztviselőinek politikacsináló munkája zajlik – függetlenül a tagállamoktól –; és a harmadik ENSZ az, ahol a nem kormányzati szervezetek (NGO), független szakértők és más civil társadalmi szervezetek hálózata található. A hidegháború időszaka alatt az első ENSZ a szuperhatalmak vetélkedése miatt marginalizált és paralizált volt, amely kizárólagosan a biztonsági megfontolásokra koncentrált.⁵⁵

Az ENSZ emberi jogokkal kapcsolatos három funkciója közül a hidegháború időszakában a nemzetközi standardok kialakítása volt a meghatározó. A második és harmadik végrehajtással/ellenőrzéssel, valamint az oktatással kapcsolatos feladatok kapcsán komoly megszorítások és kényszerek léteztek. Az Emberi Jogok Bizottsága (EJB) az ENSZ fő emberi jogi testületévé vált és fennállásának hatvan éve alatt figyelemre méltó normaalkotó tevékenységet folytatott. Alapvetően politi-

⁵⁰ VINCENT (6. lj.) 129–130.

⁵¹ GHOSALAND–PAL (11. lj.) 109.

⁵² KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog* (Budapest, Osiris 2016) 387.

⁵³ BALOGH Arthúr: „A Nemzetközi Szervezetek húsz évi működésének mérlege” *Erdélyi Tudományos Füzetek* 1940/119. 8., <https://doi.org/10.36240/etf-119>.

⁵⁴ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 101.

⁵⁵ PEASE (14. lj.) 67.

kai munkáját az emberi jogi egyezmények végrehajtásáért felelős bizottságok inkább jogi tevékenysége egészítette ki.⁵⁶

Az ENSZ-főtitkárok, akiknek kinevezéséhez a BT állandó tagjainak (P5-ök – Kína, USA, Oroszország, Egyesült Királyság, Franciaország) egyetértésére volt szükség, nem aktív emberi jogi diplomáciájukról voltak híresek. Az egyetlen kivétel talán Kofi Annan volt, aki határozott elképzelésekkel rendelkezett az emberi jogokkal kapcsolatban. Ugyan Bertrand G. Ramcharan, korábbi megbízott ENSZ Emberi Jogi Főbiztos azon az állásponton volt, hogy Annan támogatása a humanitárius intervencióval kapcsolatosan az emberi jogi diplomácia antitézisének volt tekinthető, mivel az ENSZ tagállamok nem támogatták ezt a koncepciót, és ezért gyanakvóvá váltak a védelmi felelősség (R2P) gondolatával szemben, amelyet a humanitárius intervenció koncepciójának helyettesítésére szántak.⁵⁷ A jelenlegi ENSZ-főtitkárnak, António Guterresnek szintén komoly kritikával kellett szembenéznie korábbi ENSZ-vezetők részéről, mint például Zeid Ra'ad Al Hussein, egykori ENSZ Emberi Jogi Főbiztos vagy Andrew Gilmour, korábbi emberi jogokért felelős ENSZ Főtitkár helyettes (ASG), az ENSZ emberi jogi diplomáciájáért, mivel úgy vélték, hogy a szervezet sok esetben túl visszafogott volt súlyos emberjogsértések esetén. Guterres semmiképpen nem volt szerencsés terminusának időzítését illetően, mivel „a befolyásos tagállamok többsége elfordult az emberi jogok ügyétől”.⁵⁸

Az ENSZ legfontosabb politikai testülete a Biztonsági Tanács (BT) ritkán foglalkozott emberi jogi kérdésekkel fennállásának első néhány évtizede során, és bár történetileg a biztonsági és az emberi jogi kérdések közötti választóvonal nagyon éles volt, az emberi jogi témák nem teljesen hiányoztak a BT napirendjéről ebben az időszakban sem. Ebben a kontextusban elég a BT 1956-os, 120-as számú, a magyarországi helyzettel kapcsolatos határozatára utalnunk, amely egy rendkívüli ENSZ közgyűlési ülészak összehívására tett javaslatot.⁵⁹ Megemlíthetjük az ENSZ közgyűlési határozatokat Kongó (1961), a Dominikai Köztársaság (1965) vagy Dél-Afrika (1963-a késő 1980-as évekig) vonatkozásában, ahol emberi jogi megfontolások szintén jelen voltak.⁶⁰ A hidegháború lezárulta nemcsak teljesen megváltoztatta azt a politikai környezetet, amelyben a BT működött, de átalakította a Tanács napirendjén lévő fegyveres konfliktusok jellegét is. Néhány BT-tag erőteljes ellenkezése ellenére ezek a tények fokozatosan olyan megközelítés kialakulásához vezettek

⁵⁶ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 101.

⁵⁷ Bertrand G. RAMCHARAN: „The human rights diplomacy of the UN Secretary-General” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerk.) *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives*. (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 176., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.60>.

⁵⁸ Colum LYNCH: „U.N. Chief faces internal criticism over human rights. Guterres is said to back down in the face of pressure from powerful member states” *Foreign Policy*, 2020. február 4., <https://foreignpolicy.com/2020/02/04/un-chief-antonio-guterres-internal-criticism-human-rights/>.

⁵⁹ Security Council Resolution 120 (1956) [The situation in Hungary], <https://www.refworld.org/docid/3b00f1dd64.html>.

⁶⁰ Joanna WESCHLER: „Human rights diplomacy of the United Nations Security Council” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerk.), *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives* (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 191–192., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.73>.

el, amely értelmében az emberi jogi kérdések a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának integráns részét képezik. A Biztonsági Tanács 1992-ben hallgatta meg első alkalommal az EJB különmegbízottjait. A számok szintén nagyon beszédesek. 1994-ben a határozatok 5 százaléka, az elnöki nyilatkozatok 7 százaléka említette az emberi jogokat, míg 2000-re ezek a számok 30 százalék körül mozogtak, 2010-re pedig elérték az 51 és 53 százalékot.⁶¹ Ezek a folyamatok azt is jelzik, hogy a biztonság alatt már nemcsak az állam biztonságát értjük, hanem az az emberek biztonságát is jelentette. Hasonlóképpen a béke nemcsak az erőszak hiányát jelentette, hanem pozitív értelemben az emberek biztonságát is magában foglalta, amely az ő alapvető emberi jogaik tiszteletben tartását is jelentette.⁶²

Az ENSZ Közgyűlés a nemzetközi emberi jogi diplomácia másik fontos fóruma, amely lehetőséget ad a kisebb országoknak is emberi jogi fenntartásaik megfogalmazására. A testület szintén kezdeményezéseket tesz, tanulmányokat és ajánlásokat fogalmaz meg, amelyek hozzájárulnak a nemzetközi emberi jogi joganyag további fejlődéséhez.⁶³ Ebben az összefüggésben meg kell említenünk a Közgyűlés III. Bizottságát, amely a hat bizottság közül az emberi jogi kérdésekért felelős.

Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztos posztjának életre hívása 1993-ban – amely főként a bécsi Emberi Jogi Világkonferencián lezajlott emberi jogi lobbizás eredményeként történhetett meg⁶⁴ – új fejezetet nyitott az emberi jogok nemzetközi védelme és előmozdítása terén. Az első emberi jogi főbiztos, José Ayala Lasso (Ecuador) sokat tett a különböző szervezetek, intézmények közötti együttműködés fejlesztése érdekében, de gyakran kritizálták, hogy nem volt kellően konfrontatív. 1997-ben Mary Robinsont, egykori ír elnököt nevezték ki erre a pozícióra. Ő tovább növelte az ENSZ jelenlétét számos országban, de nagyon harcos kapcsolatot ápolt Washingtonnal az elfoglalt palesztin területeken történt emberijogsértésekkel kapcsolatos kritikái miatt, valamint az amerikai terror elleni háború ellenzése miatt. Moszkva és Peking szintén nem volt kibékülve a munkájával, mivel a főbiztos kritizálta Oroszország Csecsenföldön folytatott politikáját, valamint a kínai lépéseket a muszlim uigurokkal kapcsolatban Hszincsiang. Sérgio Vieira de Mello (Brazília) követte Mary Robinsont. Kiváló diplomáciai képességekkel rendelkezett és sikerült jó viszonyt fenntartania Washingtonnal, de 2003-ban tragikus körülmények között egy öngyilkos bombatámadás eredményeként meghalt Irakban. A kinevezett Főbiztos Bertrand Ramcharan (Guyana) rövid regnálása alatt sokat tett az erőszakos konfliktusok során a testület morális felemelése és az emberi jogi és humanitárius alapelvek érvényre juttatása érdekében. 2004-ben Louise Arbour (Kanada), a Jugoszláviai és Ruandai Nemzetközi Törvényszék korábbi ügyésze következett ezen a poszton. Ő mandátuma vége felé összetűzésekbe került Washingtonnal az önkényes fogva tartásokkal és kihallgatási technikákkal kapcsolatos amerikai politikára vonatkozó kritikái miatt. Navi Pillay (Dél-Afrika)

⁶¹ WESCHLER (60. l.) 193.

⁶² PEASE (14. l.) 75.

⁶³ PEASE (14. l.) 88.

⁶⁴ Navanathem PILLAY United Nations High Commissioner for Human Rights: *Human rights diplomacy: An oxymoron?* Cambridge, MA, 2009. október 28., <https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=9569&LangID=e>.

követte Arbourt 2008-ban. A Ruandai Nemzetközi Törvényszék egykori bírása rendkívül szókimondó volt az LMBT emberek jogai kapcsán, de más esetekben inkább a csendes diplomácia eszközeit használta, ha arra volt szükség, valamint nagyon támogató volt a civil társadalom kapcsán. A következő főbiztos Zeid Ra'ad Al Hussein herceg (Jordánia) volt, aki egykori diplomataként az emberi jogok hangos és szenvedélyes támogatója volt. Az utolsó teljes mandátumát kitöltő emberi jogi főbiztos Michelle Bachelet, egykori chilei elnök 2018. szeptember 1-jén követte Zeid Ra'ad Al Husseint.⁶⁵ Az ő kapcsolata Washingtonnal szintén rövid időn belül ellenségesé vált, mivel kiváltotta Michael Pompeo külügyminiszter személyes bírálatát azzal, hogy nyilvánosságra hozta azon cégek adatait, amelyek segítenek Izraelnek a zsidó telepek építésében az elfoglalt palesztin területeken.⁶⁶ Michelle Bachelet-t 2022 szeptemberében Volker Türk (Ausztria) követte a főbiztosi székben, aki hosszú évek óta tölt be vezető pozíciókat a világszervezetben belül.

Az Emberi Jogi Főbiztos Hivatalának (OHCHR) költségvetése a 2018–2019 időszakra 201,6 millió USD volt, ami az ENSZ rendes költségvetésének csak 3,7 százalékát jelentette; ennek eredményeként az önkéntes felajánlások jelentősége nagyon nagy volt. 2017-ben például összességében 142,8 millió USD gyűlt össze önkéntes hozzájárulások eredményeként.⁶⁷ A hivatal az ENSZ Titkárság része, 1300 körüli munkatárssal a genfi központban és a New York-i irodában. A genfi központban az OHCHR-en belül három fő egységet találhatunk:

1. A Tematikus Kérdésekkel, Különleges Eljárásokkal és a Fejlődéshez való Joggal foglalkozó Részleget (Thematic Engagement, Special Procedures and Right to Development Division – TESPRDD), amelyik tematikus kérdések kapcsán politikai javaslatokat és útmutatásokat fogalmaz meg, többek között az emberi jogi szempontok más területeken való figyelembevételét elősegítve, és segíti továbbá az Emberi Jogi Tanács különleges eljárásainak munkáját.

2. Az Emberi Jogi Tanács és az Egyezményi Mechanizmusokkal foglalkozó Részleg (Human Rights Council and Treaty Mechanisms Division – CTMD), amelyik érdemi és technikai segítséget nyújt az EJT-nek, valamint a Tanács UPR mechanizmusának és segíti az emberi jogi egyezmények végrehajtásáért felelős bizottságok munkáját.

3. A Helyszíni Műveletekkel és a Technikai Együttműködéssel foglalkozó Részleg (Field Operations and Technical Cooperation Division – FOTCD), amelyik felelős a hivatal helyszíni missziói munkájának felügyeletéért és a hivatal helyszíni munkájának végrehajtásáért.⁶⁸

2006-ban az EJT váltotta fel az EJB-t, amely gyakorlatilag egy állandó testületként működik,⁶⁹ és ezért elődjénél jobb helyzetben van arra, hogy azonnal tudjon rea-

⁶⁵ PEASE (14. lj.) 102–112.

⁶⁶ Barbara CROSSETTE: „New tensions sparking between Trump and UN rights leader, Michelle Bachelet” *Passblue*, 2020. március 9., <https://www.passblue.com/2020/03/09/new-tensions-sparking-between-trump-and-un-rights-leader-michelle-bachelet/>.

⁶⁷ OHCHR's Funding and Budget, <https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/FundingBudget.aspx>.

⁶⁸ Structure of the OHCHR, <https://www.ohchr.org/EN/AboutUs/Pages/WhoWeAre.aspx>.

⁶⁹ Ibrahim SALAMA: „Human rights diplomacy from a UN perspective: A complement to advocacy” in Michael O'FLAHERTY et al. (szerk.) *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives*. (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 138.

gálni emberi jogi válsághelyzetekre. Az EJT különböző mechanizmusai és legfőképp a speciális eljárások (országspecifikus és tematikus különmegbízottak, munkacsoportok), a vizsgálóbizottságok és az Általános Emberi Jogi Felülvizsgálati Mechanizmus (UPR) egy nagyon értékes adatbázist biztosítanak, amely nélkülözhetetlen a hatékony emberi jogi diplomáciához. Ez az adatbázis jelenti a legtöbb szereplő – ideértve az államokat, nemzetközi szervezeteket, NGO-kat és egyéb civil társadalmi és vállalati szervezeteket – számára az egyik legfontosabb információs forrást emberi jogi diplomáciájuk kialakítása érdekében.

Az ENSZ keretei között sorra kerülő emberi jogi konferenciák alkalmat jelentenek a különböző álláspontok megjelenítésére, és sokszor időigényes és rendkívül intenzív tárgyalások eredményeként politikai megállapodások születnek meg fontos emberi jogi kérdések kapcsán.⁷⁰ Például a Második Emberi Jogi Világkonferencián (Bécs, 1993) fogalmazódott meg az emberi jogok, a fejlődés és a demokrácia egymásra utaltsága, valamint ott született meg az Emberi Jogi Főbiztosi poszt létrehozatalára vonatkozó kezdeményezés is.⁷¹ Azonban egy konferencia sikere nem garantált. Ahogy azt Zdzislaw Kedzia is megfogalmazta, néhány fontos tényező vagy előfeltétel megléte – ideértve az elérendő célokkal kapcsolatos világos elképzeléseket, egy jól strukturált előkészítési folyamatot, egy célorientált napirendet, egy elkötelezett vezetést és egy hatékony utókövetési mechanizmust – szükséges egy sikeres végkifejlet elérése érdekében.⁷²

Ebben az összefüggésben meg kell említenünk a legidősebb európai és legszofisztikáltabb regionális emberi jogi szervezetet, az Európa Tanácsot (ET) is. Az Emberi Jogok Európai Bírósága (ECtHR) biztosítja az Emberi Jogok Európai Egyezményében szereplő kötelezettségek betartását. A politikai kontrollt a Miniszteri Bizottság gyakorolja, amely a szervezet legfontosabb döntéshozatali testülete. A szervezet Parlamenti Közgyűlése választja meg a főtitkárt, az emberi jogi biztost és az ECtHR bíráit; demokratikus fórumot biztosít a vitás kérdések megtárgyalására, és fontos választási megfigyelési tevékenységét is ki kell emelnünk többek között. Bizottságai fontos szerepet játszanak napjaink emberi jogi kérdéseinek vizsgálatában.

Végezetül röviden szólnunk kell a világ legnagyobb regionális biztonságpolitikai szervezetéről, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetről (EBESZ), amelyik napjainkra egyre fontosabb színterévé vált a nemzetközi politikai párbeszédnek. Az EBESZ nagyon szélesen értelmezett biztonsági definíciója az ún. három pillér megközelítésen alapul, és a harmadik pillér tartalmazza a biztonságpolitika humán dimenzióját a politikai – katonai és a gazdasági, környezetvédelmi mellett. A harmadik dimenzió keretei között az EBESZ fontos feladatokat hajt végre a média szabadsága, a kisebbségi jogok, a tolerancia, az antidiszkrimináció, a jogállamiság és az antiszemitizmus elleni harc területén. Két fontos posztot érdemes ebben

⁷⁰ Zdzislaw KĘDZIA: „Conference diplomacy and human rights” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerk.), *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives*. (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 202., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.83>.

⁷¹ KĘDZIA (70. l.) 207–210.

⁷² KĘDZIA (70. l.) 215.

a kontextusban megemlíteni; az első a kisebbségi főbiztosé (High Commissioner on National Minorities (HCNM), akinek többek között az a feladata, hogy korai előjelzéseket adjon ki, valamint azonnali lépéseket tegyen olyan kisebbségi problémák esetén, amelyek adott esetben országok közötti feszültségek kialakulásához vezethetnek. A második a Média Szabadságért felelős Képviselő (Representative on Freedom of the Media (RFoM)) posztja, aki a működési körülmények alakulását figyeli a média területén, valamint figyelemmel kíséri a médiaszabadság helyzetét az EBESZ területén.⁷³

4.2.1. EURÓPAI UNIÓ

Az EU-ról mint szupranacionális entitásról célszerű külön alfejezetben beszélnünk. Egy eredetileg gazdasági kormányközi szervezetből az EU az egyik legfontosabb emberi jogi szereplővé vált. Számos eszköz áll rendelkezésére a belső és külső emberi jogi problémák kezelése érdekében. Az Unió belső emberi jogi struktúrája rendkívül bonyolult. Egyrészlől hatással van rá az a folyamatos konfliktus a tagállamok és az EU intézmények között, amely az alapvető jogok érvényességi területe és tartalma kapcsán alakult ki. Másik oldalról viszont a rendszerre egyfajta kettősség jellemző, mivel az részben EU Alapjogi Charta, részben Emberi Jogok Európai Egyezménye (EJEÉ) központú.⁷⁴ Az alapvető jogok biztosítása az Unión belül megosztott felelősségű terület, jogi alapjai megoszlanak a különböző szakpolitikai területek között.⁷⁵ Mindezek után nem meglepő módon az alapvető jogok kérdését gyakran felhasználják az EU-ban stratégiai célok elérése érdekében, nevezetesen szövetségek építésére vagy befolyászerzésre.

A Maastrichti Szerződés (TEU) 2. cikkelye tartalmazza az EU értékeit: az emberi méltóság, szabadság, demokrácia, egyenlőség, jogállamiság és az emberi jogok tisztelete; ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait. A TEU 49. cikkelye értelmében azoknak az országoknak, amelyek az EU-hoz szeretnének csatlakozni, tisztelniük és előmozdítaniuk kell a 2. cikkelyben szereplő értékeket.

Az EU belső emberi jogi diplomáciájának főbb eszközei között csak felsorolás-szerűen szólnunk kell az Alapjogi Charta mellett a kötelezettségzegési eljárásról,⁷⁶ a 7-es cikk szerinti eljárásról,⁷⁷ az Igazságszolgáltatási Értékelési Keret-

⁷³ Lásd: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/aussenpolitik/internationale-organisationen/osze-node>.

⁷⁴ Mark DAWSON: *The Governance of EU Fundamental Rights* (Cambridge, UK: Cambridge University Press 2017) 2.

⁷⁵ DAWSON (74. l.), 84–86.

⁷⁶ Az Európai Unió Működéséről szóló szerződés (Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU)) 258-as cikkelye értelmében a Bizottság az Európai Unió Bíróságához fordulhat amennyiben úgy ítéli meg, hogy egy tagállam megsértette az EU-jogot.

⁷⁷ A Maastrichti Szerződés (TEU) 7. cikke értelmében, akár a Bizottság, akár a tagállamok 1/3-ának javaslata alapján, az Európai Parlament támogatásával az Európai Tanács egyhangúan megállapíthatja (természetesen az adott ország kivételével), hogy egy tagállamban a TEU 2. cikkében lefektetett alapértékek „súlyos és ismétlődő” megsértése következett be. Ebben az esetben a jogsértő ország szerződéses jogait fel lehet függeszteni. Ezt a rendelkezést sok megfigyelő a csatlakozásra vonatkozó kopenhági kritériumok belső alkalmazásának tekintette.

ről,⁷⁸ az Együttműködési és Ellenőrzési Mechanizmusról,⁷⁹ a Jogállamiság EU-n belüli megóvását szolgáló Keretről,⁸⁰ a jogállamiságról szóló jelentésről,⁸¹ valamint a nemrég elfogadott jogállamisági eljárásról.⁸² Az EU számos intézménye vesz részt a belső emberi jogi diplomácia alakításában, így az Európai Bizottság, az Európai Parlament és a Tanács mellett többek között az Európai Unió Bírósága, az Alapjogi Ügynökség, valamint az EU Ombudsman.

A Lisszaboni Szerződés azáltal, hogy az Alapjogi Chartát jogilag kötelezővé tette, és megteremtette az Európai Külügyi Szolgálat (EKSZ) felállításának alapjait, új minőséget hozott ebbe a fejlődési folyamatba. Az EU külügyi és biztonságpolitikai főképviseleti posztjának életre hívásával arcot adtak az EU külpolitikájának, míg az EU különleges emberi jogi képviselőjének kinevezésével vezetőt adtak az EU emberi jogi diplomáciájának élére. Az EU külső emberi jogi diplomáciájának fontosabb eszközei között meg kell említenünk az EU bővítési politikáját a koppenhágai politikai kritériumokra támaszkodva, a Demokrácia és az Emberi Jogok Európai Eszközét (European Instrument for Democracy and Human Rights – EIDHR),⁸³ az Európai Unió Emberi Jogokra és Demokráciára vonatkozó Cselekvési Tervét, az Európai Unió Éves Jelentését az Emberi Jogok és a Demokrácia helyzetéről Világszerte, az EU által folytatott emberi jogi párbeszédet, az emberi jogi klauzulákat az együttműködési és társulási megállapodásokban, az EU emberi jogi irányelveit, az EU nyilatkozatait és *demarche*-ait, az emberi jogokkal és a demokráciával kapcsolatos országstratégiákat és végezetül az egyéb kereskedelmi és pénzügyi intézkedéseket.

⁷⁸ Igazságszolgáltatási Értékelési Keret egy olyan mechanizmust jelent, amelynek segítségével értékelni és összehasonlítani lehet az EU-n belüli különböző igazságszolgáltatási rendszerek működését. Annak ellenére, hogy a rendszer nem kapcsolódik össze egyetlen formális végrehajtási mechanizmussal sem, az pozitív hatást gyakorol a nemzeti igazságszolgáltatás teljesítményének fejlesztését célzó kormányzati politikára.

⁷⁹ Amikor Románia és Bulgária 2007. január 1-jén csatlakozott az EU-hoz, még voltak kívánnivalók a bírósági reform, a korrupció és (Bulgária esetében) a szervezett bűnözés területén. A Bizottság felállított átmeneti intézkedésként egy Együttműködési és Ellenőrzési Mechanizmust (CVM) abból a célból, hogy segítse a két országot ezen problémák orvoslásában.

⁸⁰ A Jogállami Keret célja az olyan jogállamiságot veszélyeztető jelenségek megelőzése, amelyek egy bizonyos pont után azt eredményeznék, hogy a Bizottságnak meg kellene indítania a TEU 7-es cikke szerinti eljárást. A keret fő célja, hogy azon jogállamiságot veszélyeztető jelenségeket kezelje, amelyek rendszeresen jelentkeznek.

⁸¹ A jogállamiságról szóló jelentés keretében megvizsgálják az EU-n belüli legfontosabb – pozitív és negatív – fejleményeket, valamint az egyes tagállamok sajátos helyzetét. A jelentés fő célja a jogállamisággal kapcsolatos lehetséges problémák mielőbbi felismerése, valamint a bevált gyakorlatok bemutatása. Ez nem szankcionáló mechanizmus. A jelentés a következő területeket fedi le: igazságszolgáltatási rendszerek, a korrupcióellenes keret, a média pluralizmusa és szabadsága, valamint a fékek és ellensúlyok rendszeréhez kapcsolódó egyéb intézményi kérdések. A Jogállamisági Jelentés egy általános jelentésből és huszónhét országfejezetből áll, amelyek bemutatják a tagállamspecifikus értékeléseket.

⁸² A jogállamisági eljárás lehetővé teszi az EU számára, hogy csökkentse a tagállamok finanszírozását, ha azok megszegik a jogállamisággal kapcsolatos kötelezettségvállalásaikat az Unió pénzügyi érdekeit veszélyeztető módon.

⁸³ Az EIDHR tematikus finanszírozási eszközként 2006-ban indult el, és a 2014–2020 közötti időszakban 1332 752 eurós költségvetéssel rendelkezett. Az EIDHR finanszírozást nyújt harmadik országok civil társadalmi szervezeteinek az emberi jogok előmozdítását és védelmét célzó projektek végrehajtására.

Ahogy az a fentiekből is világossá vált, az EU emberi jogi diplomáciája nagyon bonyolult csapatmunka eredményeként jön létre, amelyben minden szereplőnek megvan a maga szerepe, és együttműködésük nélkülözhetetlen a sikerhez.

4.3. NEM KORMÁNYZATI SZERVEZETEK

Az emberi jogi NGO-knak kulcsfontosságú szerepük van a kormányok, nemzetközi szervezetek és egyre gyakrabban a vállalati szektor iránt megnyilvánuló lobbizás területén. Peggy Hicks hat különböző NGO-szerepet különböztetett meg ebben a kontextusban. Az első a fellépés katalizálásával kapcsolatos, a felelősségre vonás sürgetése által. A második szerep a jogvédelemre vonatkozik, amelyet információk, szakértelem biztosításával, a sajtón keresztül biztosítanak az NGO-k. A harmadik szerep a viták alakításában merül ki, míg a negyedik azt jelenti, hogy az NGO-k a kormányok partnereiként jelentkeznek a politika kialakításakor. Az ötödik szerep az emberi jogi diplomáciában részt vevő kormányok ellenőrzését jelenti, és amely során a nem kormányzati szervezetek arra törekednek, hogy a kormányok emberi jogi diplomáciájának konzisztenciája növekedjen. Az utolsó Hicks által említett feladat egyrészt legitimitációs jellegű, másrészt haszonélvezői. Egyrészt ugyanis azáltal, hogy bizonyos esetekben az NGO-k fellépésre sarkallnak, nagyobb legitimitást adnak a nemzetközi törekvéseknek, másrészt viszont ők helyezkednek el az emberi jogi diplomácia végpontján, például az emberi jogvédőkkel kapcsolatos védelem kapcsán.⁸⁴

Az emberi jogi NGO-k nagyon különböznek méretük, szakértelmük, valamint a kormányokhoz fűződő kapcsolataik tekintetében. Néhány NGO nem részesül kormányzati támogatásban, vagyis ezek meg tudják őrizni a függetlenségüket, míg mások teljes egészében kormányzati költségvetésből működnek; sok esetben kizárólag a finanszírozó kormányok érdekeit képviselve. Laurie Wiseberg definíciója értelmében egy emberi jogi NGO olyan „privát szervezet, amelyik jelentős erőforrásokat szán az emberi jogok előmozdítására és védelmére, amely független mind a kormányoktól, mind a politikai csoportoktól – amelyek közvetlen politikai befolyásra vágnak –, ugyanis ők nem kívánnak ilyen politikai hatalomra szert tenni”.⁸⁵ Ahogy azt a szakértők is kiemelik, a megbízhatóság és a hitelesség jelentik a legfontosabb értékeit egy NGO-nak. A megtámadott kormányok gyakran próbálják meg hitelteleníteni az emberi jogi NGO-kat, megkérdőjelezve az indítékaikat, és ezáltal diszkreditálva a felőlük érkező kritikát.⁸⁶ Az emberi jogi NGO-k tevékenysége még új emberi jogi standardok kialakulását is eredményezheti és ezáltal hozzájárulhat az emberi jogi joganyag fejlődéséhez. Az általuk gyűjtött megbízható információ nélkülözhetetlen a kormányzatok számára, hogy hiteles közpolitikát tudjanak kialakí-

⁸⁴ Peggy Hicks: „Human rights diplomacy: the NGO role” in Michael O’FLAHERTY et al. (szerk.), *Human Rights Diplomacy: Contemporary Perspectives*. (London UK, Boston, MA, USA: Martinus Nijhoff Publishers 2011) 217–221., <https://doi.org/10.1163/ej.9789004195165.i-301.88>.

⁸⁵ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 116–117.

⁸⁶ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 117.

tani. Az emberi jogi NGO-k képviselőinek emberi jogi szakértelmét gyakran elismerik a kormányok és a nemzetközi szervezetek, és egyre gyakrabban kéri fel őket fontos pozíciók betöltésére.⁸⁷

Az NGO-k munkájának azonban az emberi jogokra nézve vannak negatív aspektusai is. A civil szervezeteket gyakran kritizálják a tevékenységükkel kapcsolatos átláthatóság és felelősségvállalás hiánya miatt, amelyek mindenképpen aláássák a legitimitásukat. Néhány országban bizonyos szolgáltatások területén a kormányok helyére lépnek, amely negatív hatásokkal járhat a politikai koordinációra, vagy diszkriminatív gyakorlatokhoz vezethet, mivel nincs kötelezettségük arra vonatkozóan, hogy mindenki számára egyenlő alapon biztosítsanak jogokat.⁸⁸ Az NGO-knak adott esetben nem áll rendelkezésükre a megfelelő kapacitás ezen tevékenység végrehajtására, és ezért az emberi jogi kérdéseket csak rövid távon fogják kezelni – a problémák hatásaival és nem a gyökereivel foglalkozva. Sok NGO munkájára az adományozók komoly befolyással vannak. Gyakran a donorok határozzák meg ezen szervezetek napirendjét és ezek nem mindig vannak összhangban az emberi jogvédelem érdekeivel. Sok esetben az is problémát jelent, hogy északi NGO-k dominálják a Délen működő helyi civil szervezetek napirendjét, anélkül, hogy megértenék a helyi igényeket. Jami Nelson-Nuñez a téma kapcsán kiemelte, hogy „az érdekérvényesítő nem kormányzati szervezetekkel szemben, amelyek a mozgósításra és a politika megváltoztatására összpontosítanak, a szolgáltatásnyújtó nem kormányzati szervezeteket azzal vádolják, hogy nem képesek megváltoztatni a szegénységet erősítő politikai valóságot.” Sokan úgy vélik, hogy ezek a nem kormányzati szervezetek elkerülik a szegénnyel kudarcot valló politikai struktúrák kezelésének fontos feladatát, vagy ami még rosszabb, közvetlenül aláássák az érzékeny helyi kormányok fejlődését. A szerző úgy vélte, hogy „a nem kormányzati szervezeteknek egymással versengő hatásai lehetnek: a szegény közösségekbe juttatott források révén erősítik az elkötelezettséget, míg negatív helyettesítési hatásuk révén visszatartják az elkötelezettséget.” Az erőforrás-hatás elősegíti a közösségek és a kormányzat közötti nagyobb interakciót, míg a helyettesítési hatás visszatartja a kormányzati szolgáltatások iránti igényeket.⁸⁹

4.4. TÁRSADALMI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS A VÁLLALATOK RÉSZÉRŐL (CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY)

A multinacionális vállalatok egyre növekvő szerepet játszanak az emberi jogok nemzetközi előmozdításában és védelmében, mivel sok olyan országban, ahol rossz az emberi jogok helyzete, ők a legbefolyásosabb szereplők a helyszínen. Tekintettel

⁸⁷ PEASE (14. lj.) 135–136.

⁸⁸ Nicolas DAVID et al: „The positive and negative human rights impacts of non-state actors” Framework Package 2014. No. 7 – Deliverable no. 1, 87–88., <http://www.fp7-frame.eu/blog/2014/10/30/report-on-the-positive-and-negative-human-rights-impacts-of-non-state-actors/>.

⁸⁹ Jami NELSON-NUNEZ: „Substitution or Facilitation: Service-Delivery NGOs and Political Engagement in the Peruvian Amazon.” *Comparative Political Studies*, 2019, 52 (3), 445–477., <https://doi.org/10.1177/0010414018774376>.

befektetések méretére és fontosságára, nagyobb befolyással rendelkezhetnek az adott kormányokra, mint a többi szereplő. Korábban a multinacionális vállalatok általában nem voltak hajlandók részt venni a politikában, amikor egy problémás országban betöltött szerepükkel kapcsolatban kritizálták őket.⁹⁰ Ez a magatartás azonban határozottan megváltozott és ahogy egy közelmúltban készült kutatás is bemutatta, közvetlen kapcsolat áll fenn az EJB/EJT határozatok és a külföldi közvetlen befektetések (FDI) nagysága között. A kutatás alapján azon országok esetében, amelyeket az EJB/EJT elítélt, ez az FDI körülbelül 49 százalékos visszaeséssel járt néhány éven belül.⁹¹ Egyre több cég ismeri fel a felelősségét ezen a területen, és néhány még PR kampányba is kezdett ezzel kapcsolatban. A vállalati szektor gondolkodásmódjában bekövetkezett változás annak köszönhető, hogy felismerték, hogy az emberijogsértések gyakran vezetnek a befektetési környezetben instabilitáshoz és bizonytalansághoz. Mindezek ellenére még stabil politikai helyzetek esetében is pozitív hatással lehet a multinacionális vállalat megítélésére az emberijogsértések nyilvános elítélése.⁹²

5. AZ EMBERI JOGI POLITIKA ESZKÖZEI

5.1. DIPLOMÁCIAI ESZKÖZÖK

A diplomáciai lépések jelentik a tradicionális, csendes diplomáciai módját az emberi jogi problémák kezelésének egy másik országban. Az első lépés lehet egy formális *démarche*, amelyben fenntartásaikat nem nyilvános formában fejezik ki azon kormányzat képviselői felé, amely megsértette a nemzetközi emberi jogi standardokat. Amennyiben ez a megközelítés nem elegendő a kormány kiadhat egy nyilvános közleményt. Ez történhet a parlamentben, vagy egy nemzetközi szervezet valamelyik ülészakán, de történhet egy sajtóközlemény formájában is. Ezek gyakran inkább közfogyasztásra szolgálnak és nem a másik ország politikájának megváltoztatását célozzák.⁹³

További lépés lehet egy miniszteri látogatás törlése vagy elhalasztása, esetleg egy még drasztikusabb eszközként a nagykövet visszahívása konzultációra.⁹⁴ Az a diplomáciai eszköz, amelyhez ritkán fordulnak a felek, az államközi panaszmechanizmusok igénybevétele, amely néhány emberi jogi egyezmény alapján rendelkezésre áll, mint például az ICCPR 41. cikkelye értelmében. A jogi eszközök között szólnunk kell még a különböző nemzetközi bírósági, igazságszolgáltatási, vitarendezési fórumokról, amelyekhez szintén fordulhatnak az államok emberi jogi diplo-

⁹⁰ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 122.

⁹¹ Krishna Chaitanya VADLAMANNATI – Nicole JANZ – Oyvind Isachsen BERNTSEN: „Human rights shaming and FDI: Effects of the UN Human Rights Commission and Council” *World Development*, 2018. 104 (222), 229., <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2017.11.014>.

⁹² BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 23.

⁹³ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 70.

⁹⁴ FORSYTHE (49. lj.) 156.

máciájuk részeként. Az államok közötti jogviták békés bíróságon kívüli rendezését szolgáló lehetséges vitarendezési eszközök, a tárgyalás, a ténymegállapítás, a nemzetközi vizsgálóbizottságok, a közvetítés és a jószolgálat. „A nem bírói vitarendezési módok egyértelmű előnye a pereskedéssel szemben a jogvitában részes feleknek az eszközök kiválasztásához nyújtott szabadság, a nyilvánosság kizárásának lehetősége, valamint az alacsonyabb költségek”.⁹⁵ A nem bírói vitarendezési módok mellett mára a nemzetközi bírói fórumok széles körét vehetik igénybe az érdekelt államok. „Az *ad hoc* választottbíróságok mellett a 20. században a nemzetközi közösség több állandó nemzetközi bírói fórumot életre hívott: az Állandó Választottbíróság, a Nemzetek Szövetsége idején működő Állandó Nemzetközi Bíróság és az annak hivatását megöröklő Nemzetközi Bíróság általános hatáskörrel bír”.⁹⁶

Még radikálisabb eszközt jelent a diplomáciai kapcsolatok megszüntetése.⁹⁷ Ebben a kontextusban érdemes megjegyeznünk Botswana 2014-es esetét, amely az ENSZ Vizsgálóbizottsága jelentésében Észak-Koreával kapcsolatosan megfogalmazott rendkívül súlyos és szisztematikus emberijogsértések miatt úgy döntött, hogy megszünteti a diplomáciai és konzuli kapcsolatokat a Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal.⁹⁸ Egy frissebb példaként megemlíthetjük Guatemala esetét, amelyik 2020 januárjában bejelentette, hogy megszakítja a diplomáciai kapcsolatokat Venezuelával.⁹⁹ Vannak azonban pozitív diplomáciai lépések is, mint például bírák, jogászok, ügyészek és más állami hivatalnokok számára biztosított emberi jogi képzés – olyan országokban, ahol emberijogsértéseket követtek el.¹⁰⁰

5.2. GAZDASÁGI ESZKÖZÖK

Általában az államok nem szívesen alkalmaznak gazdasági szankciókat egymás ellen, mivel ezekkel saját maguknak is kárt okozhatnak. Egy Forsythe által említett példa nagyon sokatmondó ebben a tekintetben. Az egyik oka annak, hogy Svájc sokáig nem akart csatlakozni az ENSZ-hez az volt, hogy korábban a Nemzetek Szövetsége által Mussolini Olaszországa ellen alkalmazott gazdasági szankciók károkat okoztak a svájci gazdaságnak, és rendkívül népszerűtlenek voltak az olasz anyanyelvű svájciak körében.¹⁰¹ Az ENSZ rendszerén belül egyedül a Biztonsági Tanács az a testület, amelyik egy másik országgal szemben kötelező érvényű szankciókat

⁹⁵ KIRS Eszter: „A viták békés rendezése” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SULYOK Gábor) <http://ijoten.hu/szocikk/vitak-bekes-rendezese> (2017). 5

⁹⁶ KIRS (98. l.) 28.

⁹⁷ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. l.) 71–72.

⁹⁸ KWANWOO JUN: „Botswana cuts North Korea ties” *The Wall Street Journal*, 2014. február 20., <https://blogs.wsj.com/korearealtime/2014/02/20/botswana-cuts-north-korea-ties/>.

⁹⁹ AFP News Agency: Guatemala breaks off diplomatic relations with Venezuela. *Al Jazeera*, 2020. január 17., <https://www.aljazeera.com/news/2020/01/guatemala-breaks-diplomatic-relations-venezuela-200117021125848.html>.

¹⁰⁰ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. l.) 73.

¹⁰¹ FORSYTHE (49. l.) 157.

rendelhet el. Eddig az alábbi országokkal szemben alkalmazott gazdasági szankciókat az ENSZ: Afganisztán, Angola, Kambodzsa, Eritrea, Etiópia, Haiti, Irak, Líbia, Rhodesia, Ruanda, Sierra Leone, Szomália, Dél-Afrika, Szudán és Jugoszlávia.¹⁰² Ezek a példák azt mutatják, hogy a gazdasági szankciók általában nem tudják megváltoztatni egy ország politikáját és gyakran az ártatlan lakosságnak okoznak károkat. Mindezek eredményeként egyre inkább teret nyer az ún. okos szankciók (*smart sanctions*) fogalma, amely inkább az ország néhány hivatalnokára és nem a lakosság ellen irányul.¹⁰³

Vannak azonban pozitív gazdasági eszközök is, mint például a legkedvezőbb nemzet státuszának biztosítása a kereskedelmi kapcsolatokban, vagy hitelek, kölcsönök biztosítása emberi jogi eredmények alapján.¹⁰⁴ Ebben a kontextusban az EU bővítési folyamatát kell megemlítenünk, amely az egyik, ha nem a leghatékonyabb példája annak amikor pénzügyi eszközök kapcsolódnak az emberi jogok tiszteletben tartásához.

Az országok sokkal szívesebben alkalmaznak fejlesztési támogatásokat eszközként egy adott ország emberi jogi politikájának befolyásolása céljából, mivel ezzel nem okoznak kárt a saját gazdaságuknak. Vannak mind pozitív, mind negatív módszerek a használatukkal kapcsolatban, de általában az első kategóriába tartozók hatékonyabbak szoktak lenni, mint például a fejlesztési támogatások törlése vagy felfüggesztése.¹⁰⁵

5.3. KATONAI ESZKÖZÖK

A legdrasztikusabb eszköz, amelyik a komolyabb katonai kapacitásokkal rendelkező országok számára adott, a katonai beavatkozás. Erre a lépésre általában a leg súlyosabb emberijogsértések, mint például népirtás, emberiesség elleni bűncselekmények, etnikai tisztogatás vagy háborús bűncselekmények leállítására érdekében kerül sor.¹⁰⁶ A jelenlegi nemzetközi jogi szabályok értelmében az erőszak jus cogensnek is minősülő tilalma mellett csupán két szűk kivétel létezik az erő alkalmazására: az ENSZ Biztonsági Tanácsa által engedélyezett fegyveres erővel járó intézkedések és az önvédelem joga.¹⁰⁷ Az első az amikor a Biztonsági Tanács az ENSZ Alapokmány 39–42. cikkelyei alapján jár el olyan cselekmények (amelyek lehetnek súlyos emberijogsértések is) megfékezése céljából, amelyek veszélyeztetik a nemzetközi békét és biztonságot.¹⁰⁸ A második esetet az önvédelem joga jelenti az ENSZ Alapokmány 51. cikke értelmében. A téma kapcsán érdemes megemlítenünk, hogy

¹⁰² BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 73–74.

¹⁰³ FORSYTHE (49. lj.) 158.

¹⁰⁴ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 76.

¹⁰⁵ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 77.

¹⁰⁶ FORSYTHE (49. lj.) 158–159.

¹⁰⁷ KAJTÁR Gábor: „Az erőszak tilalma” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SULYOK Gábor), 2018, 1, <http://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma>.

¹⁰⁸ BAEHR–CASTERMANS–HOLLEMAN (20. lj.) 78–79.

Sulyok Gábor kutatásai alapján úgy véli, hogy „bár a nemzetközi béke és biztonság terén a Biztonsági Tanács rendelkezik elsődleges felelősséggel – amit egyébként a 12. cikk is tükröz –, az Alapokmányban semmi nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a Közgyűlés, azaz a tagok összessége, kvázi „másodlagos” vagy „kiegészítő” felelősségével élve ajánlásokat fogadjon el a fegyveres erő alkalmazására vonatkozóan, ide értve a humanitárius intervenció végrehajtását is”.¹⁰⁹

Léteznek természetesen pozitív katonai opciók is, mint például a NATO-tagság, amelyik kollektív katonai támogatást biztosít minden tagja számára. Voltak olyan helyzetek, amikor egy ország, mint például az Egyesült Államok katonai segítséget nyújtott egy kormány által megkezdett emberi jogi előrelépés támogatására, ahogy az történt 2005-ben Guatemalával. Washington ezt az eszközt negatív értelemben is alkalmazta, azon országok katonai támogatását csökkentve, amelyek támogatták a Nemzetközi Büntetőbíróságot (ICC).¹¹⁰

Ahogy azt már korábban említettük, a humanitárius intervenciót a Biztonsági Tanács jóváhagyása hiányában nem támogatja a nemzetközi jog, és az állami gyakorlat szintén nem támogató ezzel kapcsolatban. Azonban 1990 óta a humanitárius intervencióval kapcsolatban nagyobb elfogadás volt tapasztalható a nemzetközi közösség részéről extrém esetekben, még BT-határozat hiányában is.¹¹¹ Az International Commission on Intervention and State Sovereignty 2001-es jelentése által megfogalmazott elképzelést a Védelmi Felelősség (R2P) elvével kapcsolatban az ENSZ 2005-ös Csúcstalálkozója során elfogadták.¹¹² 2005-öt követően hosszú időn keresztül vita zajlott az R2P jelentéséről, mértékéről és korlátairól. Az ENSZ-főtitkár 2009-es jelentése a védelmi felelősség elvéről három pillért határozott meg az elv érvényesítése érdekében, amelyek három különböző szintjét nevezték meg a felelősségnek. Az elsődleges felelősség, amelyik abszolút, feltételek nélküli és folyamatos a szuverén államé, hogy ne kövessen el vagy ne hagyja, hogy a saját területén tömeges atrocitásokat kövessenek el (I. pillér). A felelősség második szintjét a nemzetközi közösség többi tagjának felelőssége jelenti, ideértve a többi országot vagy a nemzetközi szervezeteket és testületeket, mint például az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa, akik kötelesek segíteni az országokat az elsődleges felelősségük teljesítése során (II. pillér). Végezetül a felelősség harmadik szintje akkor kerül képbe, amikor a megelőzés nem sikerül, és az állam láthatóan nem képes megvédeni a lakosságát; ebben az esetben a nemzetközi közösségnek kell biztosítani ezt a védelmet az ENSZ Alapokmányban szereplő valamennyi eszköz felhasználásával (III. pillér).¹¹³

¹⁰⁹ Sulyok Gábor: A humanitárius intervenció elmélete és gyakorlata. PhD-értekezés, Miskolc 2003, 140.

¹¹⁰ FORSYTHE (49. l.) 160.

¹¹¹ Danish Institute of International Affairs: „Humanitarian Intervention. Legal and Political Aspects” (Copenhagen, Denmark: Danish Institute of International Affairs 1999) 122–123.

¹¹² Ramesh THAKUR – William MALEY: „Introduction. Theorizing global responsibilities.” in Ramesh THAKUR – William MALEY (szerk.), *Theorising the Responsibility to Protect*. (Cambridge, UK: Cambridge University Press 2015) 3., <https://doi.org/10.1017/cbo9781139644518.001>.

¹¹³ Global Centre for the Responsibility to Protect. (n.d.) What is R2P?, <https://www.globalr2p.org/what-is-r2p/>.

Az R2P számos szempontból különbözik a humanitárius intervenciótól. Először is ez egy megelőzést célzó alapelv, amely a kényszerítő intézkedéseket csak a Biztonsági Tanács felhatalmazása alapján teszi lehetővé, vagyis összhangban áll a nemzetközi jog szabályaival. Az R2P csak a négy tömeges atrocitásra – a népirtásra, a háborús bűncselekményekre, az etnikai tisztogatásra, valamint az emberiség elleni bűncselekményekre – koncentrál. Végezetül az R2P nem az államok beavatkozására vonatkozó jogára, hanem a veszélyben lévő lakosok védelmével kapcsolatos felelősségre koncentrál. Ahogy azt Szalai Anikó is helyesen állapítja meg az ENSZ-szervek, különösen a BT hivatkozásai inkább azt támasztják alá, hogy az R2P részét képező kötelezettségek már eddig is léteztek, és nem egy új szokásjog indult útjára a védelmi felelősség elvének elfogadásával.¹¹⁴

6. A JÖVŐBE TEKINTVE – A 21. SZÁZAD ÚJ EMBERI JOGI KIHÍVÁSAI

Az elmúlt pár évtized néhány teljesen új kihívást állított az emberiség elé, olyanokat, mint például az éghajlatváltozás hatásai, környezeti erózió vagy a biodiverzitás csökkenése, az új digitális technológiák fejlődése és azok használata, a mesterséges intelligencia, a határokon átnyúló bűnözés, célzott gyilkosságok drónokkal, korrupció, tömeges migráció, a multinacionális vállalatok növekvő hatalma vagy a globális egyenlőtlenségek. A World Wide Web, a közösségi médiaplatformok – mint például a Facebook, a Twitter vagy a YouTube – világszerte gyökeresen átalakították emberek milliárdjainak az életét, azáltal, hogy egy demokratikusabb információs korszakot hoztak el, de ugyanezen eszközök által a diktátorok és a cinikus kormányok lehetőséget kaptak még több ember manipulálására dezinformációs kampányaik révén. Ezek a technológiai változások a szólásszabadság fogalmát is megváltoztatták, és nem meglepő módon mind több kormány próbálja szabályozni az internetet és annak tartalmát. A legfontosabb emberi jogi kampányokat az internet segítségével folytatják, és ezért a szólásszabadságért folytatott küzdelem jelentős mértékben online zajlik, mivel az internet vált a vélemény kifejezésének választott eszközévé a politikai disszidensek, demokráciaaktivisták, emberi jogvédők és független újságírók körében.¹¹⁵ A Facebook monopol helyzete azonban a magánélethez kapcsolódó kérdések kapcsán szintén felvet emberi jogi problémákat. A terrorizmus elleni háború (*war on terror*) negatív konzekvenciái jól ismertek, az fontos emberi jogok sérelmét eredményezte biztonsági megfontolások miatt. Az egyik legújabb emberi jogi kihívásként szólnunk kell a COVID-19-es pandémia kapcsán a kormányok által használt mobil helymeghatározási programokról (*mobile location*

¹¹⁴ SZALAI ANIKÓ: „A védelmi felelősség koncepciója, avagy van-e új a nap alatt?” *Pro Futuro* 2013/1. 76., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2013/1/5545>.

¹¹⁵ DIANA ROWLAND: „Virtual world, real rights?: Human rights and the internet” in Marco ODELLO – Sofia CAVANDOLI (szerk.), *Emerging Areas of Human Rights in the 21st Century* (Abingdon, UK: Routledge 2011) 20.

tracking programs), amelyek a lakosság szükségtelen és túlzó megfigyelését eredményezhetik közegészségügyi köntösbe bújtatva.¹¹⁶

A szerző azonban egyetért David Petrasek konklúziójával az emberi jogok jövője tekintetében, hogy „bár fontos, az emberi jogi diplomácia kérdése a megváltozott világrendben, az aligha lesz meghatározó az emberi jogok jövője szempontjából. Az új hatalmak felemelkedése csak egy a számos, jelenleg zajló jelentős globális változás közül. Az oktatás drámai fejlődése, beleértve a közép- és felsőoktatást is, a városi lakosság exponenciális növekedése és az internethez való mobil hozzáférés elterjedése (2020-ra 5 milliárd emberre) mind-mind egy újonnan megerősödött és növekvő középosztály képét vetíti elő több tucat országban. Ezek közül kiemelkednek a feltörekvő hatalmak: Kína és India természetesen, de Brazília, Indonézia, Mexikó, Nigéria, Dél-Afrika, Törökország és mások is. Ez az újonnan megerősödött középosztály lesz a változás egyik legfontosabb motorja, joban-rosszban. Az, hogy ez a csoport hogyan viszonyul az emberi jogokhoz, valószínűleg sokkal fontosabb lesz a globális emberi jogi küzdelmek szempontjából, mint kormányaik külpolitikája”.¹¹⁷

7. KONKLÚZIÓ

Az emberi jogi diplomácia lényegi változásokon ment keresztül a hidegháború vége óta, nem csak elfogadottságát, hanem eszközeit és résztvevőit illetően is. A szuverenitás alapelve és az emberi jogok tiszteletben tartása között folyamatosan meglévő feszültségek ellenére, az emberi jogok ügye az országok külpolitikájának integráns részévé vált. A berlini fal leomlásának nyilvánvaló következménye lett, hogy az addigi Kelet–Nyugat konfrontációt az Észak és a Dél közötti kapcsolatban jelentkező ellentétek váltották fel. Az 1980-as évek végén bekövetkezett politikai változások az emberi jogok európai és amerikai megközelítése közötti különbségeket láthatóbbá tették. A hidegháborút követő időszakban bár az államok maradtak az emberi jogi diplomácia legfontosabb szereplői, új szereplők is megjelentek a színpadon, mint például a civil társadalom vagy az üzleti világ képviselői. A nemzetközi szervezetek szerepe az 1990-es évektől kezdődően megnövekedett, mivel számos ország számára rendkívül alkalmas fórumot jelentettek mind politikai, mind gazdasági szempontból, hogy harmadik országokkal kapcsolatban megfogalmazzák emberi jogi fenntartásaikat. Az ENSZ emberi jogi főbiztosi poszt létrehozatala új minőséget hozott az emberijogsértések elleni nemzetközi küzdelembe. Az emberi jogi NGO-k az egyik legfontosabb információs forrássá váltak a világ emberi jogi helyzetével kapcsolatban, míg a nagy multinacionális vállalatok egyre inkább bekapcsolódtak az emberi jogi diszkurzusokba, felismerve vállalataik társadalmi felelősségét ezen a területen is. Az emberi jogi diplomácia különböző eszközeinek alkalmazása, kezdve a diplomáciai lépésekkel, folytatva a gazdasági szankciókkal, egészen a katonai intézkedésekig, nagy mértékben függ nemcsak az adott ország emberi jogi problémáinak

¹¹⁶ Lásd: <https://www.hrw.org/news/2020/05/13/covid-19-apps-pose-serious-human-rights-risks>.

¹¹⁷ David PETRASEK: „Human Rights Diplomacy in the 21st Century. New Powers, New Approaches?” *SUR International Journal on Human Rights* 2013/19. 11.

mértékétől, hanem reálpolitikai megfontolásoktól is, mint például az adott ország mérete, gazdasági és katonai ereje, valamint nem szabad elfelejtkeznünk a bilaterális diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok fontosságáról sem. Globális korunk új emberi jogi kihívásaival mindenképpen foglalkoznia kell a nemzetközi emberi jogi diplomáciának, amennyiben a jövőben is releváns kíván maradni.

Az emberi jogi diplomácia körüli ellentmondások ellenére az fontos viszonyítási ponttá vált a nemzetközi kapcsolatokban, erős legitimációs erővel rendelkezve. A szakmai kutatások alapján kijelenthető, hogy a bevezetőben említett hipotézis megerősítést nyert, és a II. világháborúval kezdődő időszakot áttekintve az emberi jogi diplomácia fontosságának növekedését tapasztalhatjuk annak ellenére, hogy kisebb-nagyobb visszaesések megfigyelhetők ezen a területen is. Hosszabb távon azonban egyértelműen kijelenthető, hogy a kormányok egyre kevésbé tekinthetnek el az emberi jogi szempontok figyelembevételétől politikai döntéseik meghozatala során, ez ugyanis komoly nemzetközi reakciókat, szankciókat von maga után. Nem meglepő módon egy 1976–2002 között felvett adatokon alapuló kutatás értelmében a rossz emberi jogi teljesítménnyel rendelkező rezsimek hasonló arányban írtak alá és ratifikáltak nemzetközi emberi jogi egyezményeket, mint az emberi jogokat prioritásként kezelő kormányok, tekintettel a ratifikáció alacsony költségű legitimációs erejére és a hatékony ellenőrzési és végrehajtási mechanizmus hiányára.¹¹⁸ Következésképpen a nemzetközi közösségnek ezen mechanizmusok erősítésére kellene koncentrálnia, hatékonyabbá téve ezáltal az emberi jogi diplomáciát is. Az emberi jogok erejét jól demonstrálja az a tény is, hogy számos kormány próbálja manipulálni a nemzetközi emberi jogi diplomáciát azáltal, hogy lakossága számára csak a velük ellenséges, rivalizáló országok kritikáját teszi elérhetővé, és azokat nem, amelyeket semleges vagy baráti országok vagy szervezetek fogalmaztak meg.¹¹⁹ Ahogy azt Pease is megfogalmazta: „Az emberi jogi és a humanitárius diplomácia nem néhány nyugat-európai társadalmi gondolat megfogalmazását kell hogy jelentse az állam és az állampolgárok viszonyáról, hanem inkább egy olyan otthon létrehozatalát kell hogy eredményezze, amelyben mindenki kényelmesen élhet megőrizve emberi méltóságát, elismerve a kulturális különbségeket.”¹²⁰

¹¹⁸ Emilie M. HAFNER-BURTON – Kiyoteru TSUTSUI – John W. MEYER: „International Human Rights Law and the Politics of legitimation” *International Sociology* 2008/1. 115., <https://doi.org/10.1177/0268580907084388>.

¹¹⁹ Jamie J. GRUFFYDD-JONES: „Citizens and condemnation: Strategic uses of international human rights pressure in authoritarian states” *Comparative Political Studies* 2019/4. 589., <https://doi.org/10.1177/0010414018784066>.

¹²⁰ PEASE (14. l.) 180.

SZIVÓS KRISTÓF*

AZ ÍRÁSBELI POLGÁRI PER JELLEMZŐI AZ 1868. ÉVI LIV. TÖRVÉNYCIKKBEN

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.04>

A hatályos polgári perrendtartás nagyobb hangsúlyt fektet az írásbeliségre, mint az azt megelőző 1952. évi III. törvény. Az írásbeliség legutóbb több mint százötven évvel ezelőtt, az 1868. évi LIV. törvényekben játszott hasonló szerepet a magyar perjogban. E törvény jellemzőinek elemzése eddig sem a perjog-, sem a jogtörténet-tudományban nem történt meg. A tanulmány elsődlegesen arra a kérdésre keresi a választ, hogy melyek voltak ennek az írásbeli rendszernek azon hátrányai, amelyek miatt a szóbeliség bevezetése volt a 19. századi perjogi kodifikáció egyik célja. A tanulmány annak tárgyát elsődlegesen a joggyakorlat alapján vizsgálja és vonja le következtetéseit. Szerkezetét tekintve a tanulmány először a polgári per jog helyzetéről ad általános áttekintést az 1848/49-es forradalom és szabadságharcot követően. Erre azért van szükség, mert a neoabszolutizmus okozta változások nagy mértékben kihatással voltak arra, hogy a kiegyezés után milyen irányt vett a perjogi szabályozás. Ezt követően az eljárás két fajtáját ismerteti röviden, majd részleteiben a rendes eljárás szabályrendszerének legfontosabb elemeit. Ez utóbbi eljárás járt ugyanis az írásbeliség érvényesülésével.

1. BEVEZETÉS

1.1. AZ ÍRÁSBELISÉGRŐL ÉS SZÓBELISÉGRŐL ÁLTALÁBAN

A polgári perben a tárgyalási és a nyomozati elv (a kettő együtt: peranyagszolgáltatási elv) arra a kérdésre adja meg a választ, hogy kinek a *felelőssége* a peranyag rendelkezésre bocsátása. A két jogintézmény ugyanakkor azt nem rendezi, hogy e tevékenységet *milyen formában* kell megtenni ahhoz, hogy a bíróság a jogvita elbírálása során figyelembe vegye azokat. Ehhez két további perjogi alapelv szükséges: az eljárás szóbelisége és írásbelisége fogja e kérdést szabályozni, azaz a két elv az előadás *külső* megjelenési formáját határozza meg.¹ A két jogintézmény egymáshoz való viszonya esetén pedig az a kérdés, hogy milyen szerepet töltsenek be a perben:

* Tanársegéd, SZTE ÁJTK, 6720 Szeged, Tisza Lajos krt. 54. E-mail: kszivos@juris.u-szeged.hu.

¹ Robert OSTERLOH: *Lehrbuch des gemeinen, deutschen ordentlichen Civilprocesses Bd. I.* (Leipzig: Tauchnitz 1856) 308.; Karl SPÜHLER – Anette DOLGE – Myriam GEHRI: *Schweizerisches Zivilprozessrecht und Grundzüge des internationalen Zivilprozessrechts* (Bern: Stämpfli 2010) 107.

az írásbeliség szolgáljon-e a szóbeli eljárás keretétül vagy a szóbeliség.² Az eljárás szóbeli vagy írásbeli jellegét tehát végső soron az adja, hogy a *döntés szempontjából releváns* előadásokat a feleknek milyen formában kell a bíróság elé tárniuk.³

Elképzelhetetlen az olyan eljárás, amely tisztán az írásbeliségre vagy tisztán a szóbeliségre épül, a két elv a polgári perben egymás mellett érvényesül. Pap József is kiemelte a perjogi alapelvekről szóló munkájában a tiszta szóbeliség kapcsán, hogy „[t]iszta és kötelező szóbeliség csak akkor volna elképzelhető, ha minden fellebbvitel kizárásával a per, beleértve a bizonyítás felvételét is, egy tárgyalási határnapon lenne az ítélő bíró előtt befejezhető és ez nyomban meg is hozhatná a végleges ítéletet. [...] A ki a mai viszonyok közepette tiszta és kötelező szóbeliséget hangoztat, az *elveken nyargalászik*.”⁴ Ugyan a mai felfogásban az írásbeliség és a szóbeliség közötti választás már csak célszerűségi kérdés,⁵ ennek a 19. században komoly politikai töltete is volt.⁶

1.2. KUTATÁSMÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

A *polgári törvénykezési rendtartás tárgyában hozott 1868. évi LIV. törvénycikk* (a továbbiakban: Trt.) a szakirodalom eddig keveset foglalkozott, ugyanakkor a hatályos polgári perrendtartás azon törekvése miatt, hogy az írásbeliségnek nagyobb szerep jusson a per során, kurrensnek mondható annak vizsgálata, hogy azon legutóbbi esetben, amikor a magyar perjog erős írásbeliségre épült, azt miképpen valószínűsítette meg. A tanulmány annak tárgyát a szakirodalom és a primer források elemzésén keresztül vizsgálja. Előbbi a korabeli folyóiratok, monográfiák, utóbbiak pedig a felsőbbirósági döntéseket tartalmazó döntvénytárak⁷ és különösen a levéltári források

² Johannes VON MITTELSTAEDT: *Prozess-Grundsätze. Ein Beitrag zu dem erwarteten Entwurf eines Prozess-Gesetzes für den Norddeutschen Bund* (Heuser: Neuwied 1868) 26.

³ Martin AHRENS: *Prozessreform und einheitlicher Zivilprozess. Einhundert Jahre legislative Reform des deutschen Zivilverfahrensrechts vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Verabschiedung der Reichszivilprozessordnung* (Tübingen: Mohr Siebeck 2007) 24.; Friedrich STEIN: *Grundriß des Zivilprozeßrechts und des Konkursrechts* (Tübingen: Mohr Siebeck ³1928) 39.

⁴ PAP JÓZSEF: „A polgári perrendtartás javaslata” *Magyar Jogászegyleti Értekezések* 1902/5. 47. (kiemelés tőlem). A szerző korábbi munkájában ugyanakkor helytelenül azt emelte ki, hogy „[a] kötelező és tiszta szóbeliség egyik alap-irányeszméje a [Plósz-féle] törvényjavaslatnak.” PAP JÓZSEF: *Perjogi elvek a magyar polgári perrendtartás törvényjavaslatában* (Budapest: Márkus Samu 1901) 15. A szerző megállapítását éles bírálattal illette FODOR ÁRMIN: „A polgári perrendtartás javaslata” *Magyar Jogászegyleti Értekezések* 1902/5. 49–62.

⁵ Jörn FRITSCHÉ: „ZPO § 128” in Wolfgang KRÜGER – Thomas RAUSCHER (szerk.): *Münchener Kommentar zur Zivilprozessordnung Bd. I.* (München: C. H. Beck ⁶2020) 1125.

⁶ Hans-Gerhard KIP: *Das sogenannte Mündlichkeitsprinzip. Geschichte einer Episode des Deutschen Zivilprozesses* (Köln/Berlin: Carl Heymann 1952) 26–45.

⁷ A tanulmányban az alábbi döntvénytárakban található döntéseket használtam fel: HERCZEGH Mihály: *A magyar kir. curiának mint semmitő és legfőbb ítélőszéknek határozatai I-II.* (Pest: Ráth Mór 1871–1872 – a továbbiakban: H.); *Döntvénytár I-XCV.* (Budapest: Franklin 1874–1905 – a továbbiakban: D.); *Grill-féle döntvénytár I* (Budapest: Grill 1905 – a továbbiakban: G.). A döntvények rövidített megjelölése a következő: először a döntvénytár rövidítése, annak kötete, zárójelben a kiadási éve és végül a döntvény sorszáma (H. esetén oldalszám, mivel a döntvényeknek nem volt külön sorszáma) – pl. D IX. (1873) 625.

jelent, amelyek a jogtörténeti kutatások igazi mélységét adják.⁸ A kutatás során a Pécsi Kir. Törvényszéknek a Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltárában (a továbbiakban: MNL BaML) található iratait vizsgáltam az 1872–1873-as években. Ennek az intervallumnak egyrészt oka, hogy az *elsőfolyamodású bíróságok rendezéséről szóló 1871. évi XXXI. törvénycikk* alapján a kir. törvényszékek 1872-től kezdték meg működésüket, másrészt pedig az a körülmény, hogy – bár a kutatási cél ötvenyi iratanyag vizsgálata volt – 1873 után az iratállomány hiányosnak mondható. Ez azonban nem akadályozta annak, hogy a joggyakorlatból releváns következtetéseket lehessen levonni.

2. A POLGÁRI TÖRVÉNYKEZÉSI JOG HELYZETE AZ 1850–1860-AS ÉVEKBEN

2.1. AZ OSZTRÁK ÁLTALÁNOS BÍRÓSÁGI RENDTARTÁS KÉTSZERI BEVEZETÉSE MAGYARORSZÁGON

Az 1781. évi osztrák általános bírósági rendtartást (a továbbiakban: AGO) az osztrákok két alkalommal is bevezették Magyarországon: először II. József 1785-ben (ez volt a *Novus Ordo Judiciarius* vagy másképpen *Novus Ordo*)⁹ – amelyet halálos ágyán visszavont híres „tollvonásával –, nagy lépést jelentve a polgári korszak egységes, centralizált és államosított jogszolgáltatási szervezetének kialakítása felé.¹⁰ E bevezetés azt eredményezte, hogy a polgári peres eljárást első ízben általánosságban szabályozta egységes jogszabály.¹¹

A második életbeléptetés pedig a neoabszolutizmus idejére esett az 1852. szeptember 16-án kelt igazságügy-miniszteri rendelettel kibocsátott *ideiglenes polgári perrendtartás*¹² név alatt. Az utóbbi alapjául a szabadságharc bukása és az szolgálta, hogy az osztrákok az egységes birodalmi koncepcióból kiindulva szabályozták Magyarországon az igazságszolgáltatását.¹³ A név különböző volt ugyan, de a jogszabály

⁸ A legfontosabb jogtörténeti kutatómódszertani elemekről ld. VARGA Norbert: *A kartellfelügyelet bevezetése Magyarországon. Az 1931:XX tc. kodifikációja és gyakorlata Magyarországon* (Szeged: Iurisperitus 2020) 11.

⁹ Ld. részletesen VARGA Endre: „A magyar jogszolgáltatás átszervezése II. József korában” *Századok* 1960. 736–749.; PAPP László: „Az Ordo judicarius pro omnibus tribunalibus et foris judiciariis Regni Hungariae praescriptus” *Miskolci Jogi Szemle* 2017/1. 87–99.

¹⁰ BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története* (Zalaegerszeg: Zala Megyei Bíróság 1996) 94.

¹¹ PAPP (9. lj.) 88.

¹² Az ideiglenes Pp.-t különböző időpontokban hirdették ki az egyes területeken, mert míg Magyarország, Horvátország és a Szerb Vajdaság vonatkozásában a fent említett, addig Erdély az 1852. május 10-i IM min.-i. rendelet vezette be. BERZEVICZY Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon I.* (Budapest: Franklin 1922) 337.

¹³ STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története* (Debrecen: Multiplex Media 1997) 111. Bár az igazságszolgáltatás történetében a „cezúrát” nem 1848, hanem 1869 jelentette azzal, hogy akkor vált a bíráskodás állami feladattá, ehhez az „előtanulmányt” a neoabszolutizmus kori birodalmi törekvések adták. BALOGH Judit: „A neoabszolutizmus időszakának bírószervezési törekvései” in BIRHER Nándor [et al.] (szerk.): *Studia in honorem István Stipta 70* (Budapest: KRE ÁJK 2022) 78.

ugyanaz: az *ideiglenes polgári perrendtartás* az AGO magyarországi recepciójának volt tekinthető.¹⁴

Természetesnek mondható, hogy a magyarok az *ideiglenes polgári perrendtartást* a nemzeti érzület és a bevezetés oktrojált jellege miatt ellenérzésekkel fogadták. Az AGO bevezetése értékelésének vonatkozásában mégis úgy gondolom, hogy az pozitívan hatott a magyar perjog fejlődésére, hiszen az akkori rendi kori perjog egyáltalán nem felelt meg a 19. század követelményeinek. Már a reformkor idején téma volt a magyar közéletben a kapitalizáció fontossága (elegendő, ha Széchenyi híres művére, a *Hitelre* gondolunk). A tőkésítés ugyanakkor úgy nem valósulhatott meg, hogy a befektetőknek nem volt lehetőségük viszonylag gyorsan érvényesíteni magánjogi igényeiket. Bár a rendi kori perjognak is voltak keretei, az AGO egyik legfontosabb érdeme Magyarországon, hogy a pereskedést szigorú keretek közé szorította, határidőket szabott a percselekményekre és előírta, hogy az ügyvédeknek előadásait egyszerűre kellett megtenniük (eventualitás szerepe).¹⁵ Nem véletlen, hogy bár az Országbírói Értekezlet az *ideiglenes polgári perrendtartás* kivezetése mellett döntött,¹⁶ a későbbi Trt. is ezen a törvényen alapult, mivel a magyar joggyakorlat hozzászokott¹⁷ és rájött arra, hogy a 19. század közepén mégsem lehetett visszatérni a rendi kori per kultúrához (gondoljunk bele: a francia *Code de procédure civile* ekkor már több mint fél évszázada hatályban volt). Az osztrákok e nevelő szándékát álláspontom szerint az is alátámasztja, hogy csak az AGO-t vezették be (annak teljes szigorával), pedig ekkor már hatályban volt az *1845. évi sommás eljárási pátens* is. Ehhez ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a nevelő szándék mellett valószínűleg azért sem vezették be az utóbbi szerinti eljárást, mert az az osztrákoknál sem lett sikeres reform.¹⁸

Összegezve: az osztrákok érdeme álláspontom szerint az volt, hogy rendet tettek a magyar perjogban, valamint az általuk teremtett rendhez hozzájárult az a körülmény is, hogy jogi államvizsgák egyikét osztrák jogból kellett letenni.¹⁹ Már a II.

¹⁴ A recepció nemcsak a perjog, hanem a magánjog területén is megtörtént. HOMOKI-NAGY Mária: „Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről” in HAJDÚ József (szerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés* (Szeged: k. n. 2013) 92.

¹⁵ Az eventualitással (másképpen eshetőségi elvvel) jelen tanulmány keretei között nem foglalkozom, azt korábbi munkáim során már mind jogtörténeti, mind hatályos jogi perspektívából megtettem. Ld. Szívós Kristóf: „Az eshetőségi elv a plószai perrendtartás perfelvételi tárgyalásán” *FORVM. Publicationes Doctorandorum Juridicorum* 2021. 87–100.; Szívós Kristóf: „Az eventualitás elvének hatása a perfelvételi nyilatkozatok előterjesztésére” *Magyar Jog* 2022. 79–89.

¹⁶ RÁTH György: *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában* (Pest: Landerer és Heckenast 1861) 76. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy mivel pl. Erdélyre nem terjedt ki az ITSZ hatálya – mivel az osztrákok azt Magyarországtól elkülönítve szervezték meg a neoabszolutizmus korában, ld. SRIPTA (13. lj.) 113. –, így a Trt. hatálybalépéséig ott az ideiglenes Pp. maradt hatályban.

¹⁷ KENGYEL Miklós: *Bírói hatalom és a felek rendelkezési joga a polgári perben* (Budapest: Osiris 2003) 148. Garay Dezső úgy jellemezte az AGO-t, hogy az az „igazság azon forrása”, amelyből a jogalkotó merített. GARAY Dezső: „Még egyszer a ptr. 113. §-ról” *Jogtudományi Közöny* 1879. 293.

¹⁸ Gabriele SCHNEIDER: *Das Bagatellverfahren im österreichischen Recht. Eine Studie zur Entwicklung von Verfahrensvorschriften für geringfügige Rechtsangelegenheiten unter besonderer Berücksichtigung des Bagatellverfahrens von 1873 als Vorreiter moderner Prozeßgrundsätze* (Wien: Manz 2001) 20–21.

¹⁹ SASHEGYI Oszkár: *Iratok a magyar felsőoktatás történetéből 1849-1867* (Budapest: Felsőoktatási Pedagógiai Központ 1974) 42. Ld. legújabbán ÁMÁN Ildikó: *A felsőfokú oktatási igazgatás törté-*

József-féle bevezetés is hatást gyakorolt a magyar perjog fejlődésére,²⁰ ugyanakkor a fentebb felvázolt körülmények miatt az AGO 1853. évi hatálybalépése még inkább hozzájárult ahhoz, hogy a kiegyezés során milyen irányt vett a polgári törvénykezési jog szabályozása.

Abban, hogy alig több, mint fél évszázad alatt a rendi kori perjogtól eljutottunk odáig, hogy egy Európa-szerte elismert perrendünk legyen, az osztrákok érdemei álláspontom szerint elévülhetetlenek. Ebből kifolyólag nem értek egyet Zlinszky Imre azon megállapításával, hogy az 1853 és 1861 közötti korszak nem volt része a magyar perjog fejlődéstörténetének,²¹ sőt éppen ellenkezőleg: e korszakot a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló egységes perrend megalkotását követő második legfontosabb korszaknak tartom a modern magyar perlési kultúra kialakulása szempontjából.

2.2. A POLGÁRI TÖRVÉNYKEZÉSI JOG HELYZETE A KIEGYEZÉST KÖVETŐEN

A polgári perjog kodifikációjának igénye az egész dualizmust végigkísérte. Nem véletlen, hogy Magyary a perjog történetét úgy foglalta össze, hogy az nem egyéb, mint *reformmozgalmak szakadatlan láncolata*.²² Mind a polgári, mind a büntető perjogban a nyilvánosság, szóbeliség, közvetlenség elvei voltak azok az alapelvek, amelyek a reformmozgalmak alapjaiként szolgáltak. Ezek közül a nyilvánosság volt a legkönnyebben megvalósítható és legkiemelkedőbb, mivel ez fokozta leginkább az igazságszolgáltatásba vetett bizalmat.²³

A kiegyezés után természetesen felmerült a bírósági szervezetrendszer és a perjog reformjának kérdése. Különösen az ügyvédi kar sürgette a szervezetrendszer reformját, mivel „hiányos szervezet mellett s rossz bírák kezében a legjobb törvény is elveszti jótékony hatását.”²⁴ Ehelyütt érdemes megjegyezni, hogy a neoabszolutizmus korszakával ellentétben élénk jogirodalmi vita folyt az eljárási törvényekről is, amely korábban a sajtóviszonyok és az „általánosan uralkodó passivitás” miatt nem volt jellemző.²⁵

nete Magyarországon, különös tekintettel a jogászképzésre: Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből [Disszertáció] (Szeged: SZTE ÁJTK 2021) 21–25., <https://doi.org/10.14232/phd.10293>.

²⁰ Erre utal az is, hogy az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ) a sommás, rendes szóbeli és rendes írásbeli per rendszerében szabályozta a polgári peres eljárást, amelyeket különböző rendi kori szabályokra való utalással tett meg (ITSZ 43. §).

²¹ ZLINSZKY Imre: *A bizonyítás elmélete a polgári eljárásban, tekintettel a jogfejlődésre és a különböző törvényhozásokra* (Budapest: Athenaeum 1875) 63.

²² MAGYARY Géza: „Magyar perjogi reformmozgalmak” in *Összegyűjtött dolgozatai* (Budapest: MTA 1942) 10.

²³ JUHÁSZ Andor: „A törvénykezés egyszerűsítéséről” *Magyar Jogi Szemle* 1930. 208.

²⁴ ÖKRÖSS Bálint: *A törvénykezés reformjai* (Pest: Eggenberger 1869) 5. Az ügyvédség szakmai aktivitását fokozta az a körülmény is, hogy az ügy védi rendtartás megalkotása is erre az időszakra esett (1874:XXXIV. tc.). A törvény megalkotásának körülményeiről ld. KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: *Az ügyvédi kamarák megszületése Magyarországon*. (Pécs: Dialog Campus 2012) 54–90.

²⁵ SCHNIERER Gyula: „Észrevételek a polgári törvénykezési rendtartás javaslatára” *Jogtudományi Közlöny* 1867. 260.

Az igazságügyi szervezeti reformokat a jogalkotó a külföldi példákat látva *azonnal végre is hajtotta*,²⁶ azonban a perjog tekintetében ezt nem lehetett megtenni, mivel az új bírósági szervezet még nem állt olyan szilárd lábakon, hogy elbírja a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló polgári perrendet.²⁷ Ebből következően az országgyűlés *ideiglenes jelleggel*²⁸ fogadta el a Trt.-t, amely új korszakot nyitott a magyar jogszolgáltatásban²⁹ annak ellenére, hogy nem jelentett előrelépést a szóbeliség és közvetlenség elve felé.³⁰ Ahogy Horvát Boldizsár kir. igazságügy-miniszter is fogalmazott: „Le kellett mondanom a jobbról, mely kivihetetlenek, – s beérnem a kevesebbel, mely lehetségesnek látszott.”³¹ Tette ezt annak ellenére, hogy egyébként „testtel lélekkel” a szóbeliség híve volt.³² A jogalkotónak a törvényalkotással az volt a célja, hogy novella helyett egy rendszerbe öntött, Magyarországon és Erdélyben egyaránt használható, így a jogegységet helyreállító munka szülessen.³³ A Képviselőház jogügyi bizottsága is kiemelte, hogy a törvény *ideiglenes, de rendszeres* mű lett. Ahogy fogalmazott: „[i]deiglenes annyiban, amennyiben rendeltetése nem az, hogy állandó törvény legyen, hanem az, hogy addig is, míg viszonyaink szerencsés átalakulásával, a jogtudomány követelményeinek és a nemzet szellemének egyaránt megfelelő alapokon egy végleges perrend alkotása lehetővé válik: az alaki eljárás égető bajait lehetőleg orvosolja. Rendszeres mű annyiban, a mennyiben a törvénykezés szabályai, a létezők és újak egyaránt, kívül eső forrásokra való hivatkozás nélkül, bizonyos rendszerbe fűzve egy és ugyanazon műbe vétettek fel.”³⁴

²⁶ Ld. többek között: 1869:IV. tc., 1871:VIII., IX., XXXI. és XXXII. tc.-keket. Máthé Gábor korszaki szervezeti reformjainak monografikus feldolgozását adja. MÁTHÉ Gábor: *A magyar burzsoá igazságszolgáltatási szervezet kialakulása 1867-1875* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1982) és kül. a felsőbb bíróságok reformjára nézve ld. MÁTHÉ Gábor: „A felsőbb bírósági reform és a polgári törvénykezési rendtartás” in Kiss Daisy – VARGA István (szerk.): *Magister artis boni et aequi. Studia in honorem Németh János* (Budapest: ELTE Eötvös 2003) 655–670. A rendes bírósági szervezetet ezt követően csak az 1890:XXV. tc.-el érte változás, amikor felállították az ítéletábrlákot. A törvény megalkotásának körülményeiről ld. ANTAL Tamás: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéletábrlák, bírói jogviszony, esküdtársak* (Szeged: Csongrád Megyei Levéltár 2006) 26–39.

²⁷ MAGYARY (22. lj.) 11. Az igazságügy-minisztériumi javaslat is számos változáson esett át az OGY-i vita során. Ld. ÖKRÖSS Bálint: „Közlemények az orsz. bizottság tanácskozásairól a törv. rendtartás tárgyában” *Jogtudományi Közlöny* 1867. 244–245.

²⁸ „Indokolás a polgári perrendtartásról szóló törvényjavaslatához” in *Az 1910. évi június hó 25-ére összehívott országgyűlés Képviselőházának irományai* (Budapest, Pesti Könyvnyomda 1910) 73. ir. 133.

²⁹ ÖKRÖSS Bálint: „Polgári törvénykezési rendtartás” *Jogtudományi Közlöny* 1867. 121.

³⁰ A polgári peres eljárásnak a jogéletben betöltött „stratégiai szerepét” jól szemlélteti, hogy a Trt. javaslatát már a kiegészítés évében az országgyűlés elé terjesztették. VÖLGVESI Levente: „A rendes írásbeli polgári peres eljárás magyarországi kodifikációja a nemzetközi jog-összehasonlítás tükrében: civiljog, kánonjog és a magyar tradíció” in MENYHÁRD Attila – VARGA István (szerk.): 350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara : a jubileumi év konferenciasorozatának tanulmányai II. (Budapest: ELTE Eötvös 2018) 1049.

³¹ „Törvényjavaslat a polgári törvénykezési rendtartás tárgyában. Előterjesztése a magyar kir. igazságügyi ministeriumnak a törvénykezési rendtartás tárgyában” *Budapesti Közlöny* 1867. 1537.

³² ZLINSZKY Imre: „A nyilvános és közvetlen szóbeliség” *Jogtudományi Közlöny* 1880. 137.

³³ DÁRDAY Sándor: „Az új perrendtartás” *Jogtudományi Közlöny* 1868. 333.

³⁴ „Jelentése a jogügyi bizottságnak a polgári törvénykezési rendtartás főbb irányelveiről” in *Az 1865. évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai VI. kötet* (Pest: Athenaeum 1868) 329. ir. 81.

A törvény már elfogadásakor is avittnak és elavultnak számított. Ezt jól példázza a jogügyi bizottság 1868. május 6-ai jelentése, amelyben a bizottság kijelentette, hogy „nem szenved kétséget, hogy az elmélet szempontjából sem az eredeti, sem az átalakított perrend [értsd: az eredeti és a módosított miniszteri tervezet] nem felel meg teljesen a jogtudomány magasabb követelményeinek, s ha jogviszonyaink a rendezettség azon magaslatán állanának, a melyre némely állam szerencsésebb körülmények között már rég eljutott, bizonyosan sem egyik, sem másik nem lát napvilágot jelen alakjában.”³⁵

Találó az a megjegyzés, hogy a törvényhozás „vérző szívvel” alkalmazta az írásbeliség rendszerét a pervezetésre.³⁶ Ökröss Bálint is úgy foglalt állást, hogy a kiegyezés után egyetértés volt a szóbeliség, a közvetlenség és a nyilvánosság vonatkozásában, a kérdés csupán az volt, hogy megvalósíthatók-e.³⁷ A kivitelezés akadályai között említette ugyanakkor az egységes polgári törvénykönyv hiányát (sőt, hogy a provizórium után az is kérdéses volt, hogy melyik törvény volt hatályos), a nyelvkülönbséget és hogy az idő rövidsége nem tette lehetővé a szóbeliségen és közvetlenségen alapuló perrendtartás megalkotását.³⁸

Az 1870-es években megoszlottak a vélemények arról, hogy a Trt. hiányosságait egy teljesen új kódexszel vagy csak egy novellával kell-e orvosolni. A novella mellett érvelők szerint sem a bírósági szervezetrendszer, sem az államháztartás nem volt felkészülve a szóbeliséggel járó nehézségekre és költségekre.³⁹ Az 1870-es években több reformjavaslat is az országgyűlés elé került,⁴⁰ ugyanakkor egyikből sem lett törvény. Zlinszky szerint ezt könnyen meg lehetett jósolni, hiszen az írásbeliség elavult volt, „de ezt hinni nem akarták s forcirozták a dolgot.”⁴¹ E felfogás térnyerése eredményezte azt, hogy az országgyűlés végül elfogadta a *polgári törvénykezési rendtartásról szóló 1868: LIV. törvénycikk módosítása tárgyában hozott 1881. évi LIX. törvénycikket* (a továbbiakban: Trtn.), amely az 1868-as kódex novellájának volt tekinthető. Emellett megalkották a *végrehajtási eljárásról szóló 1881. évi LX. törvénycikket* is.⁴²

³⁵ „Jelentése a jogügyi bizottságnak a törvénykezési rendtartás tárgyában” in *Az 1865. évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai IV. kötet* (Pest: Emich Gusztáv 1868) 231. ir. 215.; TÉRFY Gyula: „A polgári perrendtartás javaslatának előkészítő munkálatai” *Jogállam* 1902. 306–307.

³⁶ POPPER Tódor: „Az »információ« alkonya” *Ügyvédek Lapja* 1910/34. 1–2.

³⁷ ÖKRÖSS Bálint: „A szóbeliség és nyilvánosság kérdéséhez” *Jogtudományi Közöny* 1867. 101.

³⁸ ÖKRÖSS (36. lj.) 101.

³⁹ TÉRFY (35. lj.) 307.

⁴⁰ Az 1870-es évekbeli reformmunkálatokról ld. TÉRFY (35. lj.) 307–308.

⁴¹ ZLINSZKY (32. lj.) 137.

⁴² A jogalkotó mai értelemben vett polgári eljárásjog más területét, a csődjogot is újrakodifikálta, amelynek kereskedelmi jogi vetületei is kiemelt érdemmelnek. Erről ld. bővebben PÉTERVÁRI Máté: „A kereskedelmi csőd a második magyar csődtörvényben” in MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásában* (Budapest: Gondolat 2021). 278–281.; PÉTERVÁRI Máté: „Egy negyedszázados per a két csődtörvény határán” *Jogtörténelmi Szemle* 2021/4. 21.

3. A POLGÁRI TÖRVÉNYKEZÉSI RENDTARTÁS ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

3.1. A BÍRÓSÁGI ELJÁRÁS FAJTÁI

A Trt. kétféle eljárást ismert: a rendes és a sommás pert (Trt. 91. §). Előbbi főszabály szerint törvényszéki per volt, míg utóbbi a járásbíróóság elé tartozott. A sommás perre tartozó ügyeket a törvény felsorolta (Trt. 93. §), a rendes per szabályai alá tartozó pereket pedig egy generálklauzulával határozta meg: valamennyi per ide tartozott, amely nem volt sem sommás perre, sem kivételes bíróságokhoz utasítva (Trt. 94. §).

A kétféle eljárási nemet a törvény élesen elhatárolta egymástól, az olyan keresetet, amelyben a felperes sommás per bírója előtt rendes eljárás, rendes per bírója előtt pedig sommás eljárás lefolytatását kívánta, hivatalból vissza kellett utasítani (Trt. 92. § 2. bek.). A visszautasítás a bíróságnak nemcsak joga, hanem kötelezettsége is volt.⁴³ Az éles hatásköri elhatárolást kikötéssel sem lehetett áttörni, még akkor sem, ha az erre szóló egyezség még a Trt. hatálybalépése előtt keletkezett.⁴⁴ Ebből összességében azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a törvény a hatásköri kikötés – szemben a *polgári perrendtartásról szóló 1911. évi I. törvénycikkkel* – nem ismer- te, épp a két eljárásnem közötti markáns különbségek miatt. A kettő közötti átmenet csak a törvény rendelkezése alapján volt lehetséges, ugyanakkor ez is kivételes- nek volt mondható (ld. Trt. 96. § a sommás pernek rendes perre való utasításáról). A fentebb elmondottak alól voltak kivételek, így például a házassági perek, amelyek ugyan törvényszéki perek voltak, mégsem a rendes eljárás szabályai szerint, hanem egy különleges, szóbeli és írásbeli elemeket tartalmazó eljárás szerint folytak.⁴⁵

3.2. A SOMMÁS ELJÁRÁS RÖVID JELLEMZÉSE

A sommás perben „szóbeliséggel, közvetlenséggel, az esetlegességi elv és az ügyvédi kényszer hiányával s az eljárás folytonosságával, különben pedig a tárgyalás egységével találkozunk.”⁴⁶ A sommás per a rendes per formalizmusait nem ismerő eljárási forma volt, amelyet a törvény a kisebb pertárgyértékű vagy egyszerűbb megítélésű ügyek számára tartott fenn. Sommás perben a keresetet – a rendes perrel szemben – élszóval is elő lehetett adni, ilyenkor a bíróság azt a tények és az ezekre alapított kérelem rövid előadása mellett írásba foglalta (Trt. 114. §). Annak sem volt ugyanakkor akadálya, hogy a fél a rendes per szabályai alá tartozó keresetet adjon be és ezt ebben az esetben ügyvéd nélkül, személyesen is megtehesse.⁴⁷

A sommás eljárásban a tárgyalás nyilvános és szóbeli volt (Trt. 101. §). Ehhez ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy a *közvetlenség elve* is érvényesült – mivel a jog-

⁴³ Kir. Curia 1869. aug. 10-én 740. sz. alatti semm. sz. hat. H I. (1871) 54.

⁴⁴ Kir. Curia 1869. jul. 22-én 330. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 54.

⁴⁵ FALCSIK Dezső: *A polgári perjog tankönyve* (Budapest: Politzer²1908) 128.

⁴⁶ FALCSIK (45. lj.) 132.

⁴⁷ Kir. Curia 1870. apr. 11-én 2279. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 70.

vítát tárgyaló és eldöntő bíró személyének ugyanannak kellett lennie⁴⁸ –, így a felek perbeszédeiket otthon írták a jegyzőkönyvbe, akkor az a közvetlenség elvének sérelmét eredményezte, ez által a felek szabálytalanságot követtek el, tekintettel arra, hogy a bíróságnak a tárgyalásnál jelen kellett lennie.⁴⁹

A sommás per szóbeli tárgyalása során alakszerű iratoknak nem volt helye (így például az sem képezett semmisséget, ha az alperes viszonzválasza nem volt a jegyzőkönyvhöz csatolva),⁵⁰ a bíróságnak törekednie kellett a tényállás tisztázására, amely érdekében kérdéseket intézhetett a felekhez (Trt. 117. § 2. bek.). Ebből következett, hogy a sommás eljárásban – ahol az eshetőségi elv és a tárgyalási elv annak merev formájában nem volt jelen⁵¹ – a törvény a bírónak különböző pervezető jogszabályokat adott, valamint hogy „a sommás per tárgyalásain felhozottak egyidejűleg és jókor felhozottaknak tekintendők”,⁵² azaz ebben az esetben már érvényesült az az elv, amelyet az 1911. évi Pp. a szóbeli tárgyalás egységességének nevezett.

4. A RENDES PER ALAPVONALAI

4.1. A RENDES PER ÉS AZ IRATVÁLTÁSOKRÓL ÁLTALÁBAN

A rendes eljárás írásban zajlott, ahol a feleknek főszabály szerint két-két perirat állt rendelkezésre előadásaikra: felperesi oldalon a kereset és a válasz, alperesi oldalon pedig az ellenirat és a viszonzválasz. Herczegh szerint „[e] két nyilatkozatban a véletlenségi elv [értsd: eshetőségi elv] *tapintatos alkalmazása mellett* úgy föl-, mint alperesnek elegendő tér nyílik mind a támadás és védelem eszközeit teljesen kimeríteni, mind a tárgyilagos tényállást kinyomozni és tisztába hozni.”⁵³ Ha a felperes válaszolni kívánt a viszonzválaszra, akkor végiratot, ha pedig az alperes kívánt arra nyilatkozni, akkor ellenvégiratot nyújthatott be (Trt. 128. §). Az írásbeliség és a felek közötti iratváltás történhetett közvetetten (kézbesítés) vagy közvetlenül (személyes érintkezés útján). Előbbi az osztrák, utóbbi a magyar jogra volt jellemző.⁵⁴ Az iratváltások vonatkozásában az egyes periratok tárgyalása előtt szükségesnek mutatkozik azt a kérdést megvizsgálni, hogy *hogyan is történt az iratváltás*, mégpedig két aspektusból: mi volt az iratváltás *a) helye* és *b) ideje*.

Ad a) Helyét tekintve az iratváltásra a *pertárban* került sor, amely az írásbeliség egyik főszerve volt, az a bírósági helyiség, ahol be kellett adni a keresetlevél kivéte-

⁴⁸ Kir. Curia 1893 február 21. 11631. sz. a. D LXIII. (1893) 46.

⁴⁹ Kir. Curia 1870. jul. 2-án 5816. és 5817. sz. alatti semm. sz. hat. H I. (1871) 71.

⁵⁰ Kir. Curia 1871. jan. 19-én 13,980. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 72.

⁵¹ ZLINSZKY (21. lj.) 63.

⁵² Kir. Curia 1892 június 28. 567. sz. a. D LXI. (1892) 57.

⁵³ HERCZEGH Mihály: *Magyar polgári törvénykezési rendtartás: 1868: LIV, 1881: LIX, 1881: LX. törvényezikk: kapcsolatosan a váltó-, kereskedelmi és kisebb polgári peres ügyekben való eljárásal, a bírói ügyvitellel, a vonatkozó hazai s részben külföldi jogforrásokkal, különösen pedig a M. K. Curia fontosabb elvi határozataival* (Budapest: Franklin ⁴1891) 200. (kiemelés tőlem).

⁵⁴ ÖKRÖSS (29. lj.) 198–199.

lével valamennyi periratot.⁵⁵ A pertárt a *pertárnok* vezette, aki törvényszéki jegyzőként az ügyiratokat jegyzékbe vette, a határidőket nyilvántartotta és a tárgyalások szabályszerű menetére felügyelt. A pertárban minden eljárási cselekményt a pertárnok közvetítésével és ellenőrzése alatt lehetett teljesíteni.⁵⁶ A pertárnok döntéseivel szembeni panaszokat az eljáró törvényszék előtt kellett érvényesíteni.⁵⁷

Ad b) Idejét tekintve az iratváltásra a *megjelenési (vagy perfelvételi) határnapon* került sor, amikor is a felek megjelentek a pertárban. Az egyes periratok beadása közötti határidők vonatkozásában a törvény csak az alperesi elleniratra határozott meg speciális határidőt, amelyet az alperes lakóhelyétől tett függővé (Trt. 132. § 1-2. bek.). Egyéb esetekben pedig az előző perirat beadásától számított 15 nap állt a következő perirat beadására, erről a feleket külön nem is kellett értesíteni (Trt. 132. § 3. bek.). Ugyancsak érdemes megemlíteni a periratok beadása és átvétele kapcsán, hogy a törvényből közvetetten és a felsőbb bírósági joggyakorlatból az következik, hogy a feleknek személyesen (értsd: vallott ügyvédjük útján, hiszen ügyvédkényszer érvényesült)⁵⁸ meg kellett jelenniük a pertárban. Így például maga a megjelenési határnap elnevezés is erre utal vagy a törvénynek azon rendelkezése, hogy az alperesnek ellenirátát a törvényszék pertárába „*magával kellett vinnie*” (Trt. 133. §). Az egyes periratok postai úton való megküldése nem volt szabályos, a joggyakorlat a pertárnokra bízta, hogy azt elfogadja-e,⁵⁹ ha pedig visszautasította, azzal szemben a felek jogorvoslattal nem élhettek.⁶⁰ A megjelenés elmulasztását lehetett igazolni,⁶¹ ugyanakkor mivel a Trt. személyes megjelenést írt elő, így például a postai késedelem vagy a perirat rendellenes postai kezelése miatti késedelmet nem lehetett kimenteni.⁶²

Az eshetőségi elv szerepe abban nyilvánult meg, hogy egyrészt a felek olyan nyilatkozatot, amely az előző periratra tartozott, későbbi periratban nem adhattak elő (pl. a felperes válasz esetén nem adhatta elő, amit már a keresetben elő tartozott volna adni), másrészt pedig a törvény *expressis verbis* kimondta, hogy ha a fél *közvetlenül következő periratában* határozottan nem tagadta, vagy hallgatással mellőzte az ellenfele által felhozott ténybeli állítást, akkor azt a bíróságnak beismertnek kellett tekintenie (Trt. 159. §). Az adott nyilatkozatnak csak *általános vitatása*

⁵⁵ MARSCHALKÓ János: „Pertár” in MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon VI. kötet* (Budapest: Pallas 1907) 25.

⁵⁶ MARSCHALKÓ János: „Pertárnok” in MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon VI. kötet* (Budapest: Pallas 1907) 31.

⁵⁷ Kir. Curia 1872. sept. 5. 9894. semm sz. h. H II. (1873) 94.

⁵⁸ A rendes perben érvényesülő ügyvédkényszerről ld. KORSÓSNÉ DELACASSE Krisztina: „Képviselési jog és képviselési kényszer a perben. A polgári törvénykezési rendtartástól a Polgári perrendtartásig” in HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon*. (Szeged: k. n. 2013) 146–148.

⁵⁹ Kir. Curia 1870. aug. 12-én 6210. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 76.

⁶⁰ Kir. Curia 1869. decz. 15-én 2113. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 76. Maga a határozat ehelyütt „jogorvoslat” helyett semmisségi panaszt említett, amit azért cseréltem ki, mert a semmisségi panaszt az 1881:LIX. tc. kivezette a polgári perből.

⁶¹ Ilyenkor a Trt. 143. §-ából (ld. később) fakadóan a mulasztás jogkövetkezményeit csak az igazolás beadását követően és az arról való jogerős döntést követően lehetett levonni. Kir. Curia 1873. május 13. 7286. sz. a. D IX. (1873) 674.

⁶² Kir. Curia 1873. márcz. 19. 3256. sz. a. D IX. (1873) 625.

is beismerésnek volt tekintendő (pl. az alperes az adott aláírást „magáénak határozottan el nem ismeri”).⁶³

A Trtn. 17. §-a kimondta, hogy „[a]z elsőfolyamodású bíróságok [a fellebbviteli bíróságok mellett] szintén jogosítva vannak itélelhezatal előtt a tárgyalás kiegészítését, és ennek folytán további bizonyítási eljárást elrendelni.” A törvény miniszteri indokolása kiemelte, hogy „[e]zt az eljárás gyorsítása és egyszerűsítése teszi szükségesé, mert jelenben az első bíróságok a felek által előadottak alapján, az ügyet akkor is érdemleges ítélettel kötelesek ellátni, ha semmi kétség sem forog fenn az iránt, hogy a másodbíróság a kellően ki nem fejtett perben az ítéletet feloldani és póteljárást rendelni fog.”⁶⁴ Ezzel kapcsolatosan Szabó Imre Jancsó Györgyre hivatkozva megjegyezte, hogy e szabállyal lényegében eltörölték az eshetőségi elvet,⁶⁵ sőt hozzátette, hogy az tiszta merev formájában sosem érvényesült a magyar perjogi szabályozásban.⁶⁶

Álláspontom szerint e megközelítés nem helytálló. A szabályozás ugyanis nem az eshetőségi elv eltörlését mondta ki, hanem ehelyütt csak a jogintézmény *relativizálásáról* van szó,⁶⁷ ti. az elsőfokú bíróság áttörhette azt a kizárási szabályt, amely az egyes periratok benyújtásával érvényesült (a szerző által hivatkozott *Jancsó* is ezt emelte ki).⁶⁸ A bíróság ez alapján dönthetett úgy, hogy a félnek lehetőséget biztosít olyan előadások megtételére, amelyet korábban, valamely periratában megtehetett volna. Lényegében arról volt szó, hogy a jogalkotó hangsúlyt fektetett az anyagi igazság érvényesülésére, és alaposabb eljárásra sarkallta az elsőfokú bíróságokat. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy a bírói gyakorlat sokat lazított a törvény rendelkezésein, de ez alapján nem juthatunk arra a következtetésre, hogy az eshetőségi elv merev formájában nem érvényesült a magyar perjogban, hiszen a törvénszövegből ez nem következett.

4.2. A PERFELVÉTELI JEGYZŐKÖNYV SZEREPE

A pertárnok a perfelvételi határnapon megnyitotta az ún. *perfelvételi jegyzőkönyvet*, amely nevével ellentétben nemcsak azt az aktust tartalmazta, hogy az alperes megjelent elleniratával és perbe bocsátkozott (azaz „felvette a pert”), hanem a pertárnok a felek valamennyi iratváltását ebben rögzítette: „[a] pertárnok a per folyó száma alatt minden perről külön percsomót [...] nyit; a keresetlevél és a későbbi periratok egyik példányát, vmint a per folyama alatt felvett külön jegyzőkönyveket és azokra hozott végzéseket időrend szerint, sorban római számok alatt ahhoz csatolja és a

⁶³ Kir. Curia 1888. június 26. 590. sz. a. in FODOR Ármin – MÁRKUS Dezső: *A polgári törvénykezési rendtartás kézikönyve I.* (Budapest: Singer és Wolfner ²1895) 343.

⁶⁴ „Indokolás a polgári törvénykezési rendtartásról szóló törvényjavaslathoz” in *Az 1878. évi október hó 17-re hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai VI. kötet* (Budapest: Pesti Könyvnyomda 1879) 156. ir. 258.

⁶⁵ JANCÓS György: *Magyar polgári törvénykezési jog*² (Kolozsvár: Lepage ²é. n.)147–148.

⁶⁶ SZABÓ Imre: „Jancsó György (1853–1911)” *FORVM. Acta Juridica et Politica* 2020/1. 339–340.

⁶⁷ Ld. részletesen Szívós Kristóf: „Az eshetőségi elv alkalmazásának dogmatikai alapjai a polgári peres eljárásban” *Iustum Aequum Salutare* 2021/4. 290.

⁶⁸ JANCÓS (65. l.) 148.

periratok mellékleteit a felek által használt jegyek alatt elősorolja.⁶⁹ A perfelvételi jegyzőkönyvben *magát az iratváltás megtörténtét* kellett rögzíteni, de ahhoz mindenképpen csatolni kellett az adott periratot, így például ha az alperes védekezését (tehát nem az ellenirat benyújtását) rögzítették a perfelvételi jegyzőkönyvben, de ahhoz nem csatolták magát az elleniratot, akkor az alperesi védekezést nem lehetett figyelembe venni.⁷⁰ Az adott irat *elsődletét* a percsomóhoz kellett csatolni, a *másodlatot* pedig az ellenfélnek kellett átadni.⁷¹

A perfelvételi jegyzőkönyvek vonatkozásában érdemes kiemelni továbbá, hogy bár az minden esetben *határidőt* írt elő, az alatt *határnapot* kellett érteni, így például: „[p]erfelvételi határidő: 1873-ik évi december hó 31-ik napja délelőtti 10 óra. [...] határidő a válasz beadására 1874. évi márczius 21. nap d. e. 10 órája.”⁷² stb.

4.3. A HALASZTÁSOK

4.3.1. BEVEZETŐ PÉLDA

A felperesek (Cs. Károly és Cs. László) kártérítés iránti rendes pert indítottak S. Salamon ellen. Az alperesi ellenirat benyújtását követően a felperesi válasz benyújtására a bíróság 1870. február 14-ét tűzte ki. E határnapon ugyanakkor a felperesek 15 napos halasztást kértek, amelynek következtében a válasz benyújtásának új határnapja 1870. március 1-jére esett. Ekkor azonban a felperesek újabb 30 napos halasztást kértek, amelybe az alperes bele is egyezett, így a következő határnap március 31. napja lett. 1870. március 31-én a felperesek újabb 15 napos halasztást kértek, az alperes ebbe azonban *már nem egyezett bele*. A bíróság 1870. július 20-ai végzésével a felperesek kérelmét elutasította és felhívta a felperesek képviselőjét, hogy a választ 1870. augusztus 10-én délelőtt 9 órakor a pertárban adja be, ellenkező esetben a pert ítélet alá terjeszti. A végzés ellen az alperes semmisségi panaszt nyújtott be. A bíróság – helyesen – elutasította a legutolsó halasztás iránti kérelmet, amelyhez hozzá sem járult, a döntés álláspontja szerint mégis törvénysértő volt, hiszen a bíróság újabb határnapot tűzött ki a válasz beadására. A felperesek kérték a semmisségi panasz elutasítását, hiszen bár az utolsó halasztási kérelem „véltlen tévedés vagy tollhibából megtagadtatott”, a bíróság az újabb határnapot jogszerűen tűzte ki, és azon be is nyújtották válaszukat. A kir. Curia elutasította a semmisségi panaszt, mivel az újabb határnap nem adott okot a semmisségre, a határnapot legfeljebb nyolc napban akkor is meg kell határozni a benyújtásra, ha a bíróság a halasztás iránti kérelmet elutasította.⁷³

⁶⁹ TÉRFI Gyula: „Perfelvétel” in MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon V. kötet* (Budapest: Pallas 1904) 865.

⁷⁰ Kir. Curia Semmitőszék 11029/75. in FODOR–MÁRKUS (63. lj.) 309.

⁷¹ MNL BaML VII. 2-b. 49. d. 115/1873.

⁷² MNL BaML VII. 2-b. 46. d. 4/1873. Ld. ezzel egyezően pl. MNL BaML VII. 2-b. 49. d. 124/1873.; MNL BaML VII. 2-b. 50. d. 150/1873.; MNL BaML VII. 2-b. 50. d. 152/1873.

⁷³ Kir. Curia 1870. decz. 9-én 12,276. sz. a. D IV. (1871) 332.

4.3.2. A HALASZTÁSOK PROBLEMATIKÁJA

A fenti jogeset eklatáns példája annak, hogy a Trt. egyik legnagyobb problémája a halasztások széleskörű lehetővé tétele volt. A törvény ugyanis többféle, kérelmen alapuló halasztást ismert és szabályozott a rendes per vonatkozásában. E tekintetben ugyanakkor két megjegyzést szükséges tenni: egyfelől a halasztás történhetett egyoldalú kérelemre vagy megegyezésen alapulva, másfelől pedig a törvény az egyes halasztási eseteket lépcsőzetesen szabályozta, azaz először a két egyoldalú kérelmen alapuló halasztást, végül pedig a másik féllel való megegyezéssel.

(1) *Az egyoldalú törvényi halasztás általános lehetősége.* A felek minden egyes perirat – a végirat és az ellenvégirat kivételével – beadására nézve feltétel nélkül nyilatkozatot tehetek egy-egy halasztásról, amely 15 napnál nem lehetett több. A halasztási szándékot a félnek a perfelvételi jegyzőkönyvben kellett kijelentenie⁷⁴ és meg kellett jelölnie azt a határnapot, amikor a periratot beadja (Trt. 138. §). A halasztáshoz sem indoklás, sem pedig a bíró vagy az ellenfél hozzájárulása nem volt szükséges.⁷⁵ A fél ilyenkor „halasztást *vesz igénybe*.”⁷⁶

(2) *A halasztás bírósági általi lehetővé tétele.* Az egyoldalú feltétel nélküli halasztást követően a félnek lehetősége volt további halasztást kérni, ennek megadása ugyanakkor a bíróságtól függött. Amennyiben a bíróság ehhez hozzájárult, akkor egy újabb határnapot tűzött a perirat benyújtására. Az *I. kiemelt jogesetből* is látható ugyanakkor, hogy a fél gyakorlatilag akkor is időt nyert, ha a bíróság a halasztás iránti kérelmet elutasította, hiszen a bíróság ilyenkor is „nyolcz napnál tovább nem terjedhető s naptár szerint meg határozandó határnapot tűz ki a perirat beadására” (Trt. 139. § 2. bek.).

(3) *Halasztás az ellenfél beleegyezésével.* Bár a bíróság több halasztást nem adhatott, a felek egymásnak többszöri halasztást is adhattak (Trt. 140. §. 1-2. bek.). Egy, a Pécsi Kir. Törvényszék előtt lefolytatott eljárás során a felperes összesen *12 alkalommal* kért és kapott 15 napos halasztást a válasz benyújtására, amely azt eredményezte, hogy periratát az eredeti, 1873. április 16-ai határnap helyett végül csak fél évvel később, október 16-án nyújtotta be.⁷⁷ Ebből az esetből egyébként az is kitűnik, hogy bár a három halasztási forma lépcsőzetesen érvényesült, ugyanakkor a felek dönthettek úgy, hogy már az első halasztás is megegyezésen alapuljon, és ebben az esetben a 15 naptól eltérő időtartamú halasztásban is megállapodhattak.

A bevezető jogesetből az is látható, hogy ha az ellenérdekű fél nem járult hozzá a halasztáshoz, a bíróság akkor is engedélyezhette (ezzel is elejét véve a halasztás ellenfél által visszaélészerűen történő megakadályozásának). Amennyiben egyébként az ellenérdekű fél megtagadta a halasztáshoz való hozzájárulást, a kérelemről külön jegyzőkönyvet kellett felvenni és azt a kir. törvényszék elé kellett terjeszteni:

⁷⁴ A törvény a „percsomó” szót használta, ugyanakkor a perfelvételi jegyzőkönyvet kellett érteni alatta, és a joggyakorlat is így alkalmazta. Ökröss (29. lj.) 204. 21. lj.

⁷⁵ HERCZEGH (53. lj.) 207.

⁷⁶ MNL BaML VII. 2-b. 49. d. 115/1873.

⁷⁷ MNL BaML VII. 2-b. 51. d. 184/1873.

„a kért halasztás megtagadása után a IV/517. alatti jegyzőkönyv vétetett fel, az ügy elintézés végett a t[ekintetes]. kir. törvényszékhez felterjesztett.”⁷⁸

A halasztások tekintetében tehát a törvény a feleknek teljes rendelkezési szabadságot biztosított, amely ugyanakkor nem terjedt ki a végiratra és az ellenvégiratra, Apáthy István szerint szükségtelen és következetlen korlátozást valósítva meg.⁷⁹

4.4. A MEGJELENÉSI HATÁRNAPOK ELMULASZTÁSÁNAK JOGKÖVETKEZMÉNYEI

4.4.1. BEVEZETŐ PÉLDA

P. István és N. Sándor felperesek rendes pert indítottak gróf H. Sándor és társai alperesek ellen. A II. r. alperes a perfelvételi határnapon nem jelent meg, a többi alperes pedig halasztást kért az ellenirat benyújtására. A perfelvételt elmulasztó alperes a halasztás időtartama alatt benyújtotta elleniratát. A Nagyvárad Kir. Törvényszék ezt végzéssel visszautasította. Indokolása szerint a törvény a meg nem jelent alperesnek csak azon jogot biztosította, hogy a reá nézve legkedvezőbb védelemhez csatlakozottnak kellett tekinteni (Trt. 112. §), nem pedig azt, hogy a megjelenés és igazolás elmulasztása esetében a perben bármikor megjelenhetett volna és periratot adhatott volna be. A II. r. alperes a végzés ellen semmisségi panasszal élt, mert tekintve, hogy felperes a perfelvétel alkalmával a meg nem jelent felek, így vele szemben sem kérte az ítélet alá terjesztést, igazolási határidő pedig nem volt kitűzve, az I. r. alperes által igénybe vett halasztást rá is kiterjesztve kellett volna értelmezni, és ennek lejártá alkalmával beadott elleniratát el kellett volna fogadni.⁸⁰

4.4.2. AZ ÜGY ÍTÉLET ALÁ TERJESZTÉSE (BECSOMÓZÁS – TRT. 143. §)

Az ügy ítélet alá terjesztése történhetett az *eljárás természetes meneténél fogva*, ti. akkor, ha valamennyi perirat (a viszonylással vagy harmadik iratváltás esetén ellenvégirattal bezárólag) rendelkezésre állt vagy a mulasztás egy szankciójaként, ilyenkor pedig álláspontom szerint az eshetőségi elv folyományának tekinthető. Az ítélet alá terjesztést másképpen becsomózásnak (*inrotulatio actorum*) nevezzük, amely a pertárnok azon eljárását jelentette, amellyel a periratokat, illetve a tárgyalási jegyzőkönyvet a bíróságnak további eljárás végett előterjesztette.⁸¹ A becsomózás Wenzel Gusztáv szerint az eljárásnak azon mozzanatát takarta, „melly által

⁷⁸ MNL BaML VII. 2-b. 60. d. 517/1873. Ebben az ügyben a felperes azért kért halasztást, hogy „időt nyerhessen arra miként az alperesi elleniratban felhozottakat okirattal czáfolhassa meg.”

⁷⁹ APÁTHY István: *Polgári törvénykezési rendtartás, az 1868:LIV. t. cz., ugy az ezt módosító és kiegészítő törvények s rendeletek alapján, egyenlő tekintettel az elmélet és gyakorlat igényeire* (Pest: Heckenast 1872) 131. 4. lj.

⁸⁰ Kir. Curia 1873. márcz. 19. 3362. sz. a. D IX. (1873) 629.

⁸¹ GAÁR Vilmos: „Becsomózás” in MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon I. kötet* (Budapest: Pallas 1898) 651.

az a peres ügy tárgyalását tartalmazó iratok bírói tekintélyvel s a két fél részvéte és ellenőrködése mellett úgy foglaltatnak egybe, hogy a hozandó ítéletnek minden tekintetben alkalmas alapul szolgálhatnak.”⁸²

Ha valamelyik fél a periratok benyújtásának határnapján, a törvényben (Trt. 111. §) kijelölt időben nem jelent meg és periratát nem adta be, akkor az ellenfél kérhette a percsomónak az ügy ítélet alá terjesztését. A pertárnoknak ilyenkor a periratokat az igazolási kérelem beadására kitűzött határidő eltelte után a törvényszéknél be kellett mutatnia. Ha az egyik fél az ügynek ítélethozatal alá terjesztését kérte, a pertárnok az elkésett periratot nem fogadhatta el (Trt. 143. §).

A felek az ítélet alá terjesztést *csak a válasz* benyújtásának elmulasztásától (tehát a per felvétele után)⁸³ kérhették, de ha a határidőben benyújtott iratot az ellenfél nem vette át, akkor az kizárta ezt a lehetőséget.⁸⁴ A kérelemhez kötöttség elve ugyanakkor kiemelt szerepet játszott a jogkövetkezmény alkalmazása során, ugyanis a pertárnok az ügyet csak *a fél kérelme* esetén terjeszthette ítélet alá.⁸⁵ Amennyiben azt a fél nem kérte, a pertárnok az elkésett periratot mindaddig köteles volt elfogadni, amíg az ellenérdekű fél nem kérte az ítélet alá terjesztést.⁸⁶ Ha például az alperes nem kérte az ügy ítélet alá terjesztését, akkor a felperesnek joga volt a választ akár-mennyi idő alatt beadni.⁸⁷

A bevezető jogesetben a kir. Curia a kérelemhez kötöttség miatt oldotta fel az elsőfokú végzést, hiszen az ítélet alá terjesztést mindenképpen kérni kellett. Pont emiatt volt félrevezető a törvény szövegezése, hiszen a „kategorikus” megfogalmazás miatt úgy tűnik, mintha a makacssági ítéletet hivatalból meg kellett volna hozni, ez ugyanakkor a joggyakorlatból nem következett.

4.4.3. HA AZ EGYIK FÉL ELMULASZTOTTA A PERFELVÉTELI HATÁRnapot – MAKACSSÁGI ÍTÉLET

Más megítélés alá esett, ha a felek a perfelvételt (azaz az első határnapot) mulasztották el. Amennyiben ugyanis az alperes nem jelent meg, akkor a keresetben felhozott tényeket és állításokat – amennyiben magának a felperesnek bizonyítékai által meg nem meg nem cáfolták azokat –, valószínűleg kellett elfogadni, az alperes a kérelemhez képest meg nem jelenése miatt el kellett marasztalni (Trt. 111. §),⁸⁸ amelynek alapját az képezte, hogy „a kereseti állítások a meg nem jelenésben rejlő *hallgatag beismerés folytán (poena confessi)* valóknak tekintendők.”⁸⁹ A hallgatóságos beismerés nélkül az írásbeli per elképzelhetetlen volt, hiszen „csak ezen elv kimon-

⁸² WENZEL Gusztáv: *Ideiglenes polgári perrendtartás Magyar-, Horvát-, Tótország, a Szerbujadás és a Temesi Bánság számára* (Pest: Geibel 1853) 214.

⁸³ Kir. Curia 1869. szept. 30. 1540. sz. a. D I. (1874) 52.

⁸⁴ Kir. Curia 1871. ápril 14. 3662. sz. h. H II. (1873) 94.

⁸⁵ Az ügy ítélet alá terjesztésére vonatkozó kérelemre ld. MNL BaML VII. 2-b. 49. d. 115/1873.

⁸⁶ Kir. Curia 1870. jun. 22-én 5387. sz. a. sz. hat. H I. (1871) 79.

⁸⁷ JANCsó (65. lj.) 167.

⁸⁸ Ez *vice versa* ugyanúgy érvényesült, ha csak az alperes jelent meg és előterjesztette érdemi védekezését.

⁸⁹ Kir. Curia 1873. április 24. 4111. sz. a. D IX. (1873) 640. (kiemelés tőlem).

dása által nyerheti a tárgyalási rendszer azon kelléket miszerint minden félnek tudnia kell, mi vált kérdésessé és mi bizonyítandó be.”⁹⁰

Mihajlovics Miklós szerint a törvényszövegbe a „s alperes a felperesi kérelemhez képest meg nem jelenése miatt elmarasztalando” fordulat helyett a „s az ítélet azok alapján hozando” fordulatot kellett volna megjeleníteni.⁹¹ Álláspontja szerint ugyanis a törvény csak a tények és állítások hallgatag beismertségéről rendelkezett, de a kérelem elismeréséről nem, a törvény ilyen esetben mégis marasztalni rendelte az alperest. Ezt pedig helytelennek tartotta, hiszen a bíróságnak minden perben az a feladata, hogy „hogyan az ítéletet a bebizonyított vagy beismert tényekre alkalmazott törvény értelmében mondja ki, az az a felperesi kérelemnek csak akkor adjon helyt ha az a törvénynek megfelel.”⁹²

Ebben az esetben sem a felek által felajánlott bizonyítást, sem a hivatalból elrendelhető bizonyítást nem kellett lefolytatni,⁹³ így a kereset elutasításával csak az szolgáltatható, ha a felperes keresetében már bemutatott bizonyíték az általa állítottakat megcáfolta (ez jellegénél fogva okiratban foglalt bizonyíték lehetett). Törvényi fikcióként nyert érvényt a makacssági ítélet mint jogkövetkezmény abban az esetben, ha az alperes megjelent ugyan, de az ügy érdemében nem adta elő védekezését.⁹⁴

4.4.4. A PERFELVÉTELI HATÁRNAP MINDKÉT FÉL ÁLTALI ELMULASZTÁSA

Amennyiben egyik fél sem jelent meg a perfelvételi határnapon, akkor rendes eljárásban a pert a pertánoknak három napon belül beadandó jelentése folytán megszüntnek kellett nyilvánítani, és az iratokat a feleknek vissza kellett adni (Trt. 113. §). Ilyenkor Garay szerint a keresetet úgy kellett tekinteni, mintha be sem adták volna, azaz a megszüntnek nyilvánítás nem zárta ki a per újbóli megindítását, amelyből az következett, hogy a keresetindítás joghatásai elenyésztek és megszűnt a perfüggőség (*litis pendencia*) is.⁹⁵ Ezzel ellentétes állást foglalt el egy névtelenül közölt tanulmány, amely szerint a Trt. 113. § a kereset megszűnése alatt a határnap mint *terminus* megszűnését értette.⁹⁶ Ha a törvény a peres feleknek, a per folytatásának szünetelését megtiltotta volna, és a megindított per tárgyalására kitűzött határnapon való elmaradáshoz oly szankciót fűzött volna, amely felperesre a megindított és alperesnek kézbesített keresettel a perfüggőség következményeiben szerzett perjogi előnyöket semmivé tette volna, az a rendelkezési jog sérelmét jelentette volna.⁹⁷

Az ellenirat beadásának elmulasztása esetén sem lehetett makacssági ítéletet hozni, ha a felek az első határnapon megállapodtak a halasztásban, de a folytatólagos

⁹⁰ SCHNIERER (25. lj.) 297.

⁹¹ MIHAJLOVICS Miklós: „Adalékok a polgári törvénykezési rendtartás revisiójához” *Themis* 1871. 273.

⁹² MIHAJLOVICS (91. lj.) 273.

⁹³ Kir. Curia 1870. nov. 25-én 10,989. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 78.

⁹⁴ Kir. Curia 1869. okt. 22-én 2095. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 67.

⁹⁵ GARAY Dezső: „Elmélkedések a polg. törv. rendt. 113. §-a felett” *Jogtudományi Közlöny* 1879. 256.

⁹⁶ B: „A polgári perrendtartás 113. §-nak magyarázata” *Magyar Themis* 1879. 264.

⁹⁷ B (95. lj.) 264.

határnapon már nem jelentek meg. Ebben az esetben ugyanis az eljárás függőben maradt, és az ellenirat addig beadható volt, amíg a felperes nem kérte az ügy ítélet alá terjesztését.⁹⁸

Mindkét álláspontban közös volt ugyanakkor, hogy az ellenirat beadását követően nem tette lehetővé a szabály alkalmazását. A törvény szövege ugyanakkor ebből a szempontból nem volt világos, hiszen úgy fogalmazott, hogy „az iratok a feleknek visszaadandók”. Ebből pedig nyelvtani értelmezés alapján az következne, hogy már az alperes is adott be periratot, vagyis az ellenirat után is megszűntnek lehetett nyilvánítani az eljárást. A periratnak tágabb és szűkebb jelentést is tulajdonítottak. *Tágabb értelemben* a perre vonatkozó összes iratot jelentette, *szűkebb értelemben* pedig értelemben azok a beadványok minősültek annak, amelyek „a rendes eljárás írásbeli alakjában a feleknek az érdemleges tárgyalás szakára vonatkozó előadásait a törvényben megszabott sorrendben tartalmazzák”,⁹⁹ azaz ide tartozott a felek három iratváltása. A törvény ehelyütt tágan értelmezte a periratot, hiszen elképzelhető volt, hogy az alperes a per érdeméhez nem tartozó nyilatkozatot tett (pl. egy kérelmet nyújtott be), így az eljárás megszűntnek nyilvánításakor a bíróságnak számára azt vissza kellett adni.

4.4.5. ÖSSZEGZÉS A HATÁRNAPOK KÖRÜLI MULASZTÁSOK VONATKOZÁSÁBAN

Láthattuk, hogy mindkét mulasztásos tényállás esetén a bíróság ítéletet hozott, valamint kérni kellett az ügy ítélet alá terjesztését. A perfelvételi határnap elmulasztása esetén azonban az alperes *makacssági ítéletet* kapott (mai terminológiával: bírósági meghagyást), későbbi perirat elmulasztása pedig *érdemleges ítélettel* járt.¹⁰⁰ A kettő között a fellebbvitel szempontjából nem volt különbség, hiszen a magyar perjog nem ismerte a *contumax non appellat* (a mulasztó nem fellebbezhet) elvét.¹⁰¹ Schreyer és Magyary is kiemelte, hogy a makacsság (*contumacia*) nem túl szerencsés megfogalmazás, mert nem arról volt szó, hogy az adott személy ellenszegült volna az állami hatalomnak, hanem egy *törvényes vélelem* érvényesült a vonatkozásban, hogy aki a bírói felhívás ellenére nem nyilatkozott, azzal szemben a beismerés vélelmét kellett alkalmazni.¹⁰²

Fontos különbség volt a két eset között továbbá a tekintetben is, hogy ha mindkét fél elmulasztotta a határnapot, hiszen az első határnap elmulasztása esetén megszűntnek kellett nyilvánítani a pert, míg utóbbi esetben az eljárás *függőben maradt*, hiszen nem volt ki kérje az ítélet alá terjesztést. Ez Garay szerint abból fakadt, hogy az ellenirat benyújtásával megtörtént a *litis contestatio*, amely a kereset felemésztődése

⁹⁸ Kir. Curia 1870. jul. 29. 6662. sz. a. semm. hat. H I. (1871) 69.

⁹⁹ TÉRFI Gyula: „Periratok” in MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon VI. kötet* (Budapest: Pallas 1907) 4.

¹⁰⁰ HERCZEGH (52. lj.) 210. 4. lj.

¹⁰¹ SCHREYER Jakab: *A perorvoslatok teljes rendszere, tekintettel úgy az írásbeli mint a szóbeli eljárásra és összefüggésben a bírósági szervezettel* (Budapest: Zilahy 1879) 115–120.

¹⁰² MAGYARY Géza: *A magyar polgári peres eljárás alaptanaí. A perbeli cselekvés tana* (Budapest: Franklin 1898) 295–296.; SCHREYER (101. lj.) 115–116.

(*actio consumitur*) folytán azt eredményezte, hogy későbbi mulasztások miatt a pert nem lehetett megszüntetni nyilvánítani.¹⁰³

5. EXCURSUS I.: A PERIRATOK BEADÁSA PERTÁRSASÁG ESETÉN

A második bevezető példában láthattuk, hogy pertársaság fennállása során valamennyi mulasztó pertárral szemben kérni kellett az ügy ítélet alá terjesztését, ugyanis ennek elmaradása esetén a mulasztó joghatályosan pótolhatta periratát. Ebből következően pertársaság esetén arra is lehetőség volt, hogy míg egyes pertársak beadják az adott periratok, más pertársak halasztást vegyenek igénybe.¹⁰⁴ Ez azt eredményezte, hogy adott esetben sokkal több megjelenési határnapra is szükség volt, mire összegyűlt a peranyag. Ennek alátámasztására szolgál a következő levéltári példa:

Horváth Józsefné felperes kártérítés iránt rendes pert indított Olainer Antal (I. r. alperes), Balatonyi József (II. r. alperes) és Schedel Ignác (III. r. alperes) ellen. A perfelvételi határnap 1873. április 3-a volt, amely során a II. r. alperes beadta elleniratát, az I. és III. r. alperesek azonban 15 nap halasztást vettek igénybe. Április 18-án újabb 15 napi halasztást kértek, amelybe a felperes beleegyezett. Május 3-án a III. r. alperes beadta az elleniratát, az I. r. alperes azonban újabb 15 napos halasztást kapott, elleniratát végül május 19-én adta be. A pertárnok a válasz beadásának határnapjául 1873. június 3-át jelölte ki. E napon azonban a felperes nem jelent meg, a II. r. alperes így kérte az ügy *ítélet alá terjesztését*. A felperes ez ellen semmisségi panaszt nyújtott be, amelynek a kir. Curia semmitőszéke helyt adott, így a válasz beadásának új határnapja 1874. április 20. lett, ekkor a felperes válaszát beadta. A III. r. alperes több határnapon már nem jelent meg, a felperes vele szemben ítéletet kért. 1874. május 5-én a II. alperes beadta viszonzválaszát, a felperes pedig bejelentette, hogy erre végiratot kíván benyújtani. Az I. r. alperes 15 napos halasztást vett igénybe. 1874. május 20-án a felperes beadta a végiratát (a II. r. alperes június 5-én nyújtotta be ellenvégiratát), I. r. alperes újabb halasztást kért, amelyet megtagadtak, így az erről készült jegyzőkönyvet a törvényszék elé terjesztették. Az I. r. alperes végül 1874. június 8-án adta be viszonzválaszát. A felperes vele szemben is bejelentette végirat-beadási szándékát, amelyre június 23-án került sor. Az I. r. alperes július 8-án bár megjelent, kijelentette, hogy nem nyújt be ellenvégiratot.¹⁰⁵

E jogesetből látható, hogy a pertárnok addig nem tűzött határnapot a válasz beadására, amíg az első iratváltás be nem fejeződött, ti. valamennyi alperes be nem adta az elleniratát. Ebben ugyanakkor nem volt egységes a bírói gyakorlat, hiszen olyan eset is előfordult, hogy bár még csak egyes pertársak adták be elleniratukat,

¹⁰³ Ugyanezen okból fakadt, hogy a törvény különbséget tett az elállás két formája (keresetvisszavétel és perletétel) között. GARAY (95. lj.) 264.

¹⁰⁴ MNL BaML VII. 2-b. 46. d. 4/1873. Ebben az esetben az I. r. alperes 4 napi halasztást vett igénybe.

¹⁰⁵ MNL BaML VII. 2-b. 49. d. 115/1873.

ezek vonatkozásában a pertárnok mégis határnapot tűzött a válasz benyújtására.¹⁰⁶ Álláspontom szerint a pertárnok szabad belátásától függött, hogy külön-külön határnapokat tűz-e ki. Egyszerűbb volt a felperes(ek)nek, ha valamennyi ellenérdekű fél perirata rendelkezésre állt, mert a következő periratát egységes szerkezetben is beadhatta, nem kellett külön valamennyi ellenérdekű félnek külön periratban válaszolnia. Ha azonban maga a pertárnok átlátta az így összegyűlt percsomót, akkor annak sem volt akadálya, hogy külön felhívja a felet következő periratának benyújtására.

A periratok beadása vonatkozásában az egymásután elve szabályozta az eljárás menetét, azaz nem lehetett választ beadni, amíg nem volt ellenirat. Ez azonban tisztán csak akkor valósult meg, ha egy felperes indított pert egy alperessel szemben. Pertársaság esetén az elv minden felperes és minden alperes között külön-külön érvényesült.

6. A FELEK IRATVÁLTÁSAI A RENDES PERBEN

6.1. A KERESÉTEK JELLEMZŐI

Herczegh a keresetlevéllel szembeni követelményeket belső (anyagi) és külső (alaki) kellékekre osztotta.¹⁰⁷ Ehelyütt csak a belső, a per érdemére vonatkozó kellékekkel foglalkozom. A keresetben a felperesnek elő kellett adnia a jogalapot és tényeket, melyekből követelését származtatta, mégpedig időrend szerint teljesen és világosan, ehhez valamennyi bizonyítékát mellékelnie kellett, és ezen felül a kereset tárgyát a fő- és mellékkötelezettség vagy a követelt összeg és járulékai szabatos kivételével határozottan és röviden meg kellett jelölnie (Trt. 64. § 1. bek.). Ebből következően fel kellett tüntetni a ténybeli alapot, a jogalapot és a „kereset zárkérését”, azaz a *petitumot*.¹⁰⁸

A *tényeket* (történeti vagy ténybeli alap) az „ügyállásnak, illetőleg azon tényeknek előadása” képezte, melyekből felperes követelését származtatta.¹⁰⁹ A ténybeli alap előadásának az volt a célja, hogy „azok által egy bizonyos *jogczim* jelenléte kimutattassék.”¹¹⁰

A Trt. gyakorlatából fontos kiemelni – és ez eklatáns példája egyrészt annak, hogy a történelem ismétli önmagát, másrészt pedig annak, hogy túlzott formalizmusok milyen problémákat okozhatnak, hiszen a hatályos Pp. esetén is ugyanez figyelhető meg –, hogy a bizonyítékok keresethez való csatolásának elmaradása általában nem járt jogkövetkezéssel: „gyakorlatunk igen enyhe és e hiányt általában nem tekintí okul a kereset visszautasítására”,¹¹¹ hiszen a bizonyítottság (vagy éppen a

¹⁰⁶ MNL BaML VII. 2-b. 46. d. 4/1873.

¹⁰⁷ HERCZEGH (53. lj.) 124.

¹⁰⁸ GROISZ Gusztáv: *Magyar polgári törvénykezési rendtartás* (Kolozsvár: Stein 1870) 135.

¹⁰⁹ HERCZEGH (53. lj.) 124.

¹¹⁰ GROISZ (108. lj.) 135. (kiemelés a szerzőtől átvéve).

¹¹¹ FODOR-MÁRKUS (63. lj.) 169.

bizonyítatlanság és annak következményeinek viselése, azaz a bizonyítási teher már *érdemi kérdés*, amelyről a bíróság az ítéletében adott számot. Ugyanakkor az olyan bizonyítékot, amely a kereset *alaki megítéléséhez* volt szükséges, elő kellett adni; így például a telekkönyvi ingatlan tulajdona iránti perben a telekkönyvi kivonatot mindenképpen csatolni kellett,¹¹² anélkül a kereset „kellékhányos” volt, hiszen az a per tárgyának beazonosításához volt szükséges.

A *jogalap* törvényre való hivatkozással való alátámasztása nem volt szükséges,¹¹³ amely az általános magánjog tekintetében nem is lett volna főszabály szerint lehetséges, hiszen ekkor nem volt egységes magánjogi törvénykönyvünk. A Trt. a jogalapot a *jogcímmel azonosította*, amely a Temesvári Kir. Ítéltábla egy eseti döntéséből is kiderül: „Felp[eres]. keresetében tüzetesen elősorolta azokat a tényeket, a melyekből kereseti követelését származtatja; már pedig készpénz fizetések iránt indított kereseteknél a *jogczim annak az ügyletnek vagy ténynek a megjelölése*, a miből a fizetési kötelezettség keletkezett; a felp[eres]. tehát a kereseti követelésre vonatkozó tényeket előadván, a *bíróság feladatát* képezte, hogy emez adatok alapján a keresetileg érvényesíteni kívánt követelést az anyagi jog szabályainak megfelelően *jogilag minősítse*.”¹¹⁴

A fentiekből kitűnik, hogy a minősítés nem a felek feladata volt, hanem a bíróságé. Fodor ugyanakkor nem azonosította a jogalapot a jogcímmel. Álláspontja szerint a tények, a jogcím, a jogszabály, amelyekre a perbe vitt jog támaszkodott, csak közvetve képezték a per tárgyát, de nem képezték a per alapját, így például a tulajdonjog iránti perben a kereseti jogalap a tulajdonjog volt, és az, hogy milyen tényekkel szerezte felperes a tulajdonjogot, az kereseti jogalapot nem képezte.¹¹⁵ Amennyiben a felperes a jogcímet a keresetben helytelenül jelölte meg, akkor azt el kellett utasítani.¹¹⁶ Gaár szerint a törvény két különböző értelemben használta a jogalap fogalmát, ti. egyrészt a kereset belkellékei (Trt. 64. §) esetén a jogszabályt értette alatta, a keresetváltoztatás (Trt. 68. §) vonatkozásában pedig „ama tények összessége, amelyek alkalmasak a kereseti követelés megállapítására. Ennek folytán az ellenbeszéd előterjesztése után tilos új jogalkotó tényállításnak tétele, s a K[eresetváltoztatás]. voltaképpen e tilalom megszegése.”¹¹⁷ Álláspontja szerint ugyanis a jogalkotó az eshetőségi elv folyományaként nem akarhatta azt megengedni, hogy a felperes tényállítását további tényállításokkal kiegészítse vagy kiigazítsa.¹¹⁸ A sommás eljárásban ugyanakkor e tilalom nem érvényesült, hiszen a bírónak kötelessége volt tisztázni a tényállást, így „a jogalapváltoztatás iránti kifogás a sommás eljárás természeténél fogva sikerrel nem érvényesíthető.”¹¹⁹

¹¹² Kir. Curia 1875. szept. 28. 7197. G I. (1905) 569.

¹¹³ APÁTHY (79. lj.) 72. 5. lj. Ez volt a főszabály, ugyanakkor kivétel volt, ha a felperes valamely külföldi jogra vagy *privilegiumra* hivatkozott.

¹¹⁴ Temesvári kir. ítéltábla 1899. márcz. 22. G. 4. sz. G I. (1905) 572.

¹¹⁵ FODOR Ármin: „A jogalap megváltoztatása” *Jogtudományi Közöny* 1891. 142.

¹¹⁶ Kir. Curia 1882. jan. 31. 4442. sz. a. D XXIX. (1882) 81.

¹¹⁷ GAÁR Vilmos: „Keresetváltoztatás” in MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar jogi lexikon IV. kötet* (Budapest: Pallas 1903) 631.

¹¹⁸ GAÁR (117. lj.) 631.

¹¹⁹ Kir. Curia 1890 november 28. 690. sz. a. D LVII. (1891) 74.

A joggyakorlat nem követelte meg, hogy a felperes a jogalapot magában a keresetben (mint iratban) előadja, az is elegendő volt, ha *az kitűnt a keresethez csatolt bizonyítási eszközökből* (azaz a mellékletből). Az e megállapítás alapjául szolgáló jogesetben a felperes a kereseti követelés jogcímét nem adta elő a keresetben, hanem az ahhoz csatolt könyvkivonatból derült ki, hogy az alperes 3316 forint 49 krajcárral adósa volt. Az alperes elleniratában kifogást emelt a jogcím megjelölésének hiánya miatt, amelyre a felperes a válaszban nem, hanem csak a végiratban reagált és ott adta el, hogy követelése bizományosi jogviszonyból eredt. Mind a Pécsi Kir. Törvényszék, mind a Budapesti Kir. Ítéltábla elutasította a felperes keresetét a jogcím hiánya miatt. A kir. Curia ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy azzal, hogy a felperes hivatkozott a könyvkivonatra és hogy azalapján kérte az alperes marasztalását, megfelelt a törvény követelményeinek, „minthogy az A. alatti könyvkivonat tételei a kereseti követelés jogcímét és jogalapját feltűntetik.”¹²⁰ Egyebekben pedig helytálló volt az alsóbíróságok azon hivatkozása, hogy a felperes eljárásjogiilag nem megfelelően járt el, amikor az alperes kifogására csak a végiratban reagált.

6.2. AZ ALPERESI ELLENIRAT „IRÁNYKIJELŐLŐ” SZEREPE

Az alperesnek a védelmére szükséges *kifogásokat és bizonyítékokat* elleniratában elő kellett adnia, és ezt a kitűzött határnapon két példányban a törvényszék pertárába magával kellett vinni. Pertársaság esetén az alperesek szabad választásától függött, hogy az elleniratot közösen vagy külön-külön, két-két példányban adják-e be (Trt. 133. §). Az alperes az elleniratban védekezését terjesztette elő, amely lehetett tagadás vagy kifogások előterjesztése.¹²¹

Huf József kritikával illette a törvény ide vonatkozó rendelkezését, ugyanis annak azt is tartalmaznia kellett volna, hogy az alperes „az elleniratban határozottan nyilatkozni tartozik a keresetben felhozott ténykörülmenyek és bizonyítékok iránt.”¹²² A levéltári forrásokból ugyanakkor az látható, hogy az alperesek ennek mindig eleget tettek.¹²³ A törvény ehelyütt ugyanis egy „szelid kényszert” alkalmazott, hiszen a keresetben előadott, de az elleniratban kifejezett nem vitatott tényállítást hallgatólag beismertnek kellett tekinteni (Trt. 159. §).

Tagadhatatlan, hogy szerencsés lett volna a törvénynek az elleniratnál megjelenített kifejezett utalása erre vonatkozólag, ugyanakkor – és ezt maga a szerző is kiemelte – a bírói gyakorlatban ez következetesen érvényesült.¹²⁴ Azt is hozzá kell tenni, hogy *kifogások* alatt a törvény mind az alaki, mind az anyagi jogi kifogásokat értette,¹²⁵ azaz magában foglalta az érdemi védekezést is. Jancsó szerint a kifo-

¹²⁰ Kir. Curia 1887 jun. 1. 3472. sz. a. D XLVI. (1887) 14.

¹²¹ JANCÓS (65. lj.) 163.

¹²² HUF József: „Megjegyzések a peres eljáráshoz” *Jogtudományi Közlöny* 1887. 301.

¹²³ Ld. pl. MNL BaML VII. 2-b. 51. d. 184/1873.; MNL BaML VII. 2-b. 52. d. 204/1873.; MNL BaML VII. 2-b. 55. d. 330/1873.; MNL BaML VII. 2-b. 56. d. 369/1873.; MNL BaML VII. 2-b. 58. d. 447/1873.

¹²⁴ HUF (122. lj.) 301.

¹²⁵ Ld. GROISZ (108. lj.) 217–218.; HERCZEGH (53. lj.) 203.; JANCÓS (64. lj.) 164–166.

gás nem egyéb, mint az ellenfél részéről tett új ténybeli állítás.¹²⁶ Ebből következően a kifogás testesítette meg az alperes valamennyi védekezési lehetőségét.

Az eshetőségi elv az alperesi elleniratban fejtette ki legkárosabb hatásait, hiszen az alaki és az érdemi kifogásokat együtt kellett előadni, miközben azokra az egy-másután elve vonatkozott (ti. a bíróság akkor vizsgálta az érdemi kifogásokat, miután az alakiakat elvetette). Az eventualiter jelleg ebből fakadóan rendkívül markáns szerepet játszott, annál is inkább, mert ha az alperes csak alaki kifogásokat terjesztett elő, és a bíróság azokat elutasította, akkor a felperes érdemi előadásai vonatkozásában a hallgatag beismerés szabályát kellett alkalmazni, azaz pervesztes lett.¹²⁷

6.3. A TOVÁBBI IRATVÁLTÁSOK

A következő két iratváltást azért célszerű együttesen tárgyalni, mert azok szerkesztésénél azt a rendszert kellett követni, amelyet az elleniratnál láttunk.¹²⁸ A második iratváltást a felperesi válasz és az alperesi viszonzválasz képezte. A *válasz* a felperes nyilatkozata volt az elleniratra nézve – így annak tartalma mindig az ellenirathoz igazodott –, így e tekintetben a felperest úgy kellett tekinteni, mintha alperes lett volna.¹²⁹

A válasz és a viszonzválasz vonatkozásában felmerülő novációkat – azaz az olyan új tényeket és bizonyítékokat, amelyeket a felperes a keresetben, az alperes pedig az elleniratban nem adott elő – Herczegh két csoportra osztotta: *a) helyénvalóak* voltak azok az újítások, amelyek az egyik fél által a másik fél periratában előadott kifogások és bizonyítékok megcáfolására voltak szükségesek; és *b) helyenkívüli* újítások voltak azok, amelyeket a fél korábbi foglalt tények és állítások támogatására szolgáltak, vagyis amelyeket már korábban elő kellett volna adni.¹³⁰ Az eshetőségi elv folyománya volt, hogy az utóbbiak lehetősége kizárt volt a rendes perben. Így például az alperes ellenvégiratában nem hivatkozhatott olyan bizonyítékra, amellyel a válasz tartalmát cáfolta meg, ugyanis ezt már a viszonzválaszban elő kellett volna adnia.¹³¹

A *viszonzválaszban* is tartózkodni kellett az olyan előadásoktól, amelyeket az alperes már az elleniratban előadott vagy előadhatott volna (vagyis azt nem ismételhette meg), az alperes így legfeljebb utalhatott az ellenirat tartalmára: „Hogy az alperesek által adott nyilatkozatok hogyan értelmezhetők s azokat mi, úgy felperes miként értette: már elleniratunkban bőven kifejtettük.”¹³² A viszonzválaszban ebből fakadóan a felperesi válaszban felhozottakat kellett megcáfolni, és az alperes azokhoz igazodva terjeszthetett elő novumokat.

¹²⁶ JANCsó (65. lj.) 163.

¹²⁷ HUF (122. lj.) 301.; HERCZEGH (53. lj.) 203. 1. lj.

¹²⁸ HERCZEGH (53. lj.) 206.

¹²⁹ GROISZ (108. lj.) 219.

¹³⁰ HERCZEGH (53. lj.) 206.

¹³¹ Budapesti kir. tábla 1904 január 20. 3779/1903. sz. a. D XCL. (1905) 220.; Budapesti kir. tábla 1904 szeptember 20. 2549/904. sz. a. D XCL. (1905) 221.

¹³² Pécsi Kir. Törvényszék polg. 383/1873. MNL BaML VII. 2-b. 46. d. 27/1873.

A *harmadik iratváltás* három tényezőt szükséges kiemelni: egyrészt, hogy csak esetleges volt és nem szükségképpen, másrészt azt a felperesnek végirat-beadási szándékát külön ki kellett jelentenie (Trt. 137. § 1. bek.),¹³³ harmadrészt pedig, ha a felperes végiratot nyújtott be, akkor az alperesnek lehetőséget kellett biztosítania ellenvégirat beadására (ld. kétoldalu meghallgatás elve). Ebből az következett, hogy a viszonválasz beadása által rendszerint berekesztettnek volt tekintendő, vagyis a végirat beadása vagy mellőzése a felek szabad tetszésétől függött. Ezen iratok mellőzésére tehát a Trt. 113. §-a (vagyis a mindkét fél mulasztása miatti megszüntnek nyilvánítás) nem volt alkalmazható.¹³⁴

Ha a felperes végiratot kívánt benyújtani, akkor ennek határnapját a perfelvételi jegyzőkönyvben ugyanúgy fel kellett jegyezni, mint a korábbi periratokat, a bíróság ilyenkor határnapot tűzött „a *bejelentett* végirat beadására.”¹³⁵ A felperes a végiratban csak olyan bizonyítékokat hozhatott fel, melyek a viszonválaszban foglalt új ténykörülményekre és bizonyítékokra vonatkoztak. Az ellenvégirat csak a végiratban foglaltakra szorítkozhatott (Trt. 137. § 2. bek.), ezért a csak az ellenvégirathoz becsatolt okiratot így nem lehetett figyelembe venni.¹³⁶

7. EXCURSUS II.: A BÍRÓI INFORMÁCIÓ JOGINTÉZMÉNYE

7.1. A BÍRÓI INFORMÁCIÓ LÉNYEGE

A bírói információ a korban a szóbeliséget a rendes eljárásba beszivárogtató jogintézmény volt. Az írásbeliségnek és bírói tanácsok rendszerének ugyanis komoly hátránya volt az ún. előadói rendszer, amely azt jelentette, hogy az előadó bíró (*referens*) valóban részleteiben ismerte az adott ügyet, a tanács többi tagja viszont általában az ő tudomása alapján. Előfordulhatott ugyanis, hogy a referens egy-egy tényállítást vagy bizonyítékot nem tartott fontosnak ismertetni vagy egyszerűen elfelejtette azt.¹³⁷

A bírói információ a referens személyében rejlő szubjektív hibákat próbálta kiküszöbölni. Ez valójában egy „perenkívüli jogcselekmény”¹³⁸ volt, amelynek lényege abban állt, hogy „a fél felvilágosítani akarja az előadón kívül (mert hiszen az előadó felvilágosítása csak nem szükséges) a bíróság többi tagjait, ha külön is fel akarja hívni figyelmüket oly körülményekre, amelyekről azt hisz, hogy az előadó nem fogja azokat kellően méltatni.”¹³⁹ Ebben az esetben tehát (legtöbbször) az ügyvédek a tanács tagjait *magántudomás* útján értesítették az ügy általuk fontosnak tar-

¹³³ FALCSIK (45. lj.) 145.

¹³⁴ C. 1870. jul. 28-án 7721. sz. a. semm. sz. hat. H I. (1871) 70.

¹³⁵ MNL BaML VII. 2-b. 47. d. 34/1873.

¹³⁶ C. 1894 február 28. 163. sz. a. D LXVI. (1894) 102.

¹³⁷ WEISZ Ödön: „Szabad legyen-e informálni?” *Ügyvédek Lapja* 1910/42. 2.

¹³⁸ KENEDI Géza: „Az informálás kis katekizmusa” *Ügyvédek Lapja* 1886/75. 2.

¹³⁹ FODOR Ármin: „A bírói információ” *Jogtudományi Közlöny* 1910. 165. Bár a szerző munkájában több javaslatot is tett az információ kiküszöbölésére, maga is megjegyezte, hogy az előadói rendszer hibáinak teljes orvoslására csak a szóbeli peres eljárás lehetett alkalmas.

tott kérdéseiről. Az írásbeli eljárásban való szóbeli tájékoztatásnak nagy jelentősége volt az eljárás vonatkozásában, amelyet Kenedi találó megállapítása kellőképpen alátámaszt: „tulajdonképpen sem nem az észjog, sem nem a római jog az anyja a jogtudományoknak, hanem az információ. Ezt ugyan nem tanítják külön az egyetemen, de a ki nem tudja, az a földhöz vághatja a diplomáját.”¹⁴⁰

Az információ származhatott a felektől, a perbeli képviselőtől (ez volt a gyakoribb),¹⁴¹ sőt harmadik személytől is, amely kapcsán Kenedi – némi cinizmussal – megjegyezte, hogy „legjobb, ha a referensnek rokona, barátja, sógora vagy jó ismerőse informál.”¹⁴² Lehetséges volt akár a referens megkeresése, hogy felhívják a figyelmét az ügy fontosabb részleteire, de az is előfordult, hogy a tanács többi tagját informálták, hogy ne csak a referenstől szerezzenek tudomást a per eldöntése szempontjából lényeges körülményekről.

7.2. JOGIRODALMI ÁLLÁSPONTOK A BÍRÓI INFORMÁCIÓT ILLETŐEN

A bírói információnak számos hátránya volt, így például veszélyeztette a bíró pártatlanságába vetett bizalmat, alkalmat adott a gyanú felkeltésére, felesleges költségeket okozott a feleknek és a bíró idejét feleslegesen igénybe vette.¹⁴³ Ezen felül, mivel magántudomásról volt szó, az eljárás titkosságát is tovább fokozta. Perjogdogmatikai szempontból azért is volt e jogintézmény problematikus, mert az egyik fél a másik tudomása és ellenőrzése nélkül tudta befolyásolni a bíróságot.¹⁴⁴ E hátrányok ellenére a jogtudomány megosztott volt az információ sorsát illetően, és a szakmai vita különösen az 1910-as évek elején volt élénk.¹⁴⁵ Abban egyébként viszonylagos egyetértés volt, hogy a szóbeli eljárásban az informálás egyetlen fóruma a nyilvános szóbeli tárgyalás lehetett.¹⁴⁶

König Vilmos egyértelműen az információ ellen foglalt állást, és szerinte az 1911. évi Pp.-nek egy azonnali sikere az volt, hogy megszűnt az információ. Ahogy fogalmazott: „[h]ogy mit jelent ez, ezt csak az tudja kellően értékelni, a kinek foglalkozásánál fogva alkalma volt ennek az institúciónak pusztító hatásával megismerkedni. Tulzás nélkül állíthatjuk, hogy ezen a ponton Magyarország igazságszolgáltatása a legsötétebb középkor felfogásától nem állott messze.”¹⁴⁷ Álláspontja szerint az információ a bíró befolyásolásának törvényes eszköze volt, a peranyag egyoldalú meg-

¹⁴⁰ KENEDI (138. lj.) 2.

¹⁴¹ POPPER (36. lj.) 1.

¹⁴² KENEDI (138. lj.) 3.

¹⁴³ TÉRFI Gyula: „Törvényjavaslat egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról” *Jogtudományi Közlöny* 1910. 218.

¹⁴⁴ POPPER (36. lj.) 1.

¹⁴⁵ Ennek az volt az oka, hogy az OGY elé került az egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról szóló törvényjavaslat, amelyben ki kívánták mondani az információ tilalmát. Ezt végül csak a Ppé. tette meg.

¹⁴⁶ Ezt az információt általánosan megtiltó Ppé. min-i. indokolása is kiemelte. KI 1910 XI. k. 330. ir. 318.

¹⁴⁷ KÖNIG Vilmos: „Az információról” *Jogállam* 1915. 44.

beszélése sok esetben előidézhetette, hogy a bíró akarata ellenére hamis és helytelen véleményt alkotott.¹⁴⁸

Zala Imre is ellenezte a klasszikus értelemben vett információt, ugyanakkor úgy vélte, hogy amíg írásbeli az eljárás, akkor lehetőséget kell adni a feleknek, hogy ne csak az előadó bíró ismerje az ügyet. Ezt úgy látta megoldhatónak, hogy a peres felek mindegyikének jogot kívánt adni informáló irat annyi példányban való benyújtására, ahány tagja volt az ítélő tanácsnak. Javaslatára szerint ezen informáló iratokat a bíróság elnökéhez kellett volna eljuttatni azzal a kérelemmel, hogy továbbítsa a tanács tagjainak.¹⁴⁹ A szerző javaslatából látszik, hogy ügyelt arra, hogy a felek közvetlen kapcsolatba ne léphessenek a bíróságokkal annak érdekében, hogy a pártatlanság ne sérüljön.

Weisz Ödön nem értett egyet a fenti álláspontokkal. Szerinte az információ nem volt káros, a tanács tagjainak a per tartalmáról való előzetes tájékoztatása szükséges volt, mivel ugyanazon bírói tanács egy nap alatt számos ügyet tárgyalt, így egyes tények vagy körülmények az adott nap végére a bírók figyelmét elkerülhették a fáradtság miatt. Az információ még szóbeli eljárásnál sem árt, írásbeli eljárásnál pedig *eggyenesen szükségesnek tartotta*.¹⁵⁰

Popper Tódor az információt az ártalmatlan, de félremagyarázott intézménynek tartotta. Az írásbeliség veszélyeztette az igazság kiderülését, és éppen ezért feltette a kérdést, hogy vajon azzal, hogy a fél előzetesen tájékoztatta a tanács tagjait, veszélyeztették-e az igazság kiderülését. Szerinte az, hogy a bírák túlnyomó része elfogadta az információt, annak a bizonyítéka, hogy nem a függetlenség megtámadásának lehetőségére alkalmas eszköze, hanem az elavult írásbeliség hibáit kompenzációjának tekintették.¹⁵¹ Márkus Dezső ezzel szemben az információ ellen foglalt állást, mondván igaz ugyan, hogy lehettek az írásbeli perben olyan referensek is, akiknek előadása az periratokból kiegészítésre szorult, de szerinte „a tanács tagjaiban van annyi tapasztalat, annyi körültekintés és lelkiismeretesség, hogy ezt a kiegészítést önmaguk is provokálják, információ híján is, hiszen a perek nagy részében nincs is információ.”¹⁵² A szerző ehelyütt saját tapasztalatait hozta fel: számos ügyben informáltak, de ő maga sosem látta annak hasznát, mert olyat nem tudtak mondani neki, amit a periratokból nem észlelt vagy a referenstől nem hallott volna.¹⁵³ Ehelyütt csak röviden utalok arra, hogy Márkus kir. curiai bíró volt, akinek kivételes felkészültségére alapozva egy bírósági szokást általánosságban megkérdőjelezni – legyen az akármilyen káros vagy hasznos – álláspontom szerint nem túl szerencsés, hiszen nem minden bíró rendelkezett akkor sem (ahogy most sem) ugyanolyan felkészültséggel. Popper válaszában felhozta, hogy az információra nem

¹⁴⁸ Ld. részletesen KÖNIG (147. l.) 44–45.

¹⁴⁹ ZALA Imre: „Észrevételek az »Egyes igazságügyi szervezeti és eljárási szabályok módosításáról« szülő törvényjavaslat » 2., 10. és 22. §-aihoz” *Jogtudományi Közlöny* 1910. 320.

¹⁵⁰ WEISZ (137. l.) 3.

¹⁵¹ POPPER (36. l.) 2.

¹⁵² MÁRKUS Dezső: „Az információ” *Ügyvédek Lapja* 1910/35. 1.

¹⁵³ MÁRKUS (152. l.) 1. Márkus véleményével egyetértett RÓTH József: „Az információ” *Ügyvédek Lapja* 1910/37. 5–6.

ideális védekezési eszközként hivatkozott, csupán az írásbeli eljárás egyes hibáinak orvoslására szolgáló segédeszközként, amely „*némelykor használ és sohasem árt.*”¹⁵⁴

7.3. AZ INFORMÁCIÓ GENERÁLIS TILALMÁNAK KIMONDÁSA

A kérdést végül az 1911. évi Pp.-t hatályba léptető 1912. évi LIV. törvénycikk rendezte, amely kimondta, hogy „[a]z ítélőbiráknak a bíróságnál folyamatban levő ügyekben a felektől, képviselőiktől vagy harmadik személytől magán értesítést (információt) elfogadniok nem szabad” (Ppé. 88. §). Bár előfordulhatott, hogy a bíróság nem tartott tárgyalást (ld. 1911. évi Pp. 254. §), a törvény miniszteri indokolása szerint nem volt „semmilyen elfogadható ok arra nézve, hogy a fél olyan esetben, amikor a bíró az ő meghallgatását nem tartja szükségesnek, magánúton a bíróhoz férközni és őt ellen nem őrizhető előadásokkal befolyásolni igyekezzenek.”¹⁵⁵ Ez azzal járt, hogy az információ elfogadása ettől kezdve fegyelmi vétség lett.¹⁵⁶

8. ÖSSZEZGÉS

Antal Tamás úgy fogalmazott, hogy „[e] jogszabályról a későbbi szakirodalom máig szinte dehonesztálóan fogalmaz, ennek ellenére tény, hogy évtizedekkel előzőtt meg más eljárási kodifikációt, és több kiegészítéssel, de majdnem fél évszázadig állt hatályban.”¹⁵⁷ Nem véletlen hogy a szakirodalom így emlékszik meg a Trt.-ről annak ellenére, hogy Máthé Gábor szerint a kortársak méltánytalanul titulálták a perrendet a legrosszabb jogalkotásnak.¹⁵⁸

Magam is egyetértek a törvény negatív megítélésével, hiszen *19. századi szemmel* nézve rendkívül elavult volt. Ez különösen akkor tűnik ki, ha nemzetközi kontextusba helyezük (ld. francia, genfi perrendtartásokat, a német perjogi kodifikáció állását stb.). E törvényt álláspontom szerint nem lehet kodifikációnak tekinteni,¹⁵⁹ hiszen a kiegészítés után a jogalkotó nem tett mást, mint hogy a gyakorlatban már ismert és alkalmazott osztrák bírósági rendtartást, átgondolva és módosítva ugyan, de újra hatályba léptette (mintha az eredetihez alkotott volna egy novellát). Az így megalkotott törvény ugyanakkor nem tért el elődje *szellemiségétől*. A jogalkotó tisztá-

¹⁵⁴ POPPER Tódor: „Még egy szót az »információról«” *Ügyvédek Lapja* 1910/37. 6. (kiemelés a szerzőtől átvéve).

¹⁵⁵ „Indokolás a polgári perrendtartásról szóló 1911. I. t.-c. életbeléptetéséről szóló törvényjavaslathoz” in *Az 1910. évi június hó 25-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai XI. kötet* (Budapest: Pesti Könyvnyomda 1910) 330. ir. 318.

¹⁵⁶ KÖNIG (147. lj.) 46.

¹⁵⁷ ANTAL Tamás: *A Magyar Királyi Igazságügyminisztérium története (1867–1944/45)* (Szeged: Jurisperitus 2022) 70.

¹⁵⁸ MÁTHÉ 2003 (26. lj.) 657.

¹⁵⁹ Völgyei Levente is kompilációnak nevezte a Trt.-t. VÖLGYESI Levente: „A polgári peres eljárásjogi fellebbezés jogintézményének modernkori fejlődéstörténete” in HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon* (Szeged: 2013) 241.

ban volt azzal, hogy a Trt. nem felelt meg a kor követelményeinek, ezért amint lehetett, nekilátott a szövegszerűsítésen és közvetlenségen alapuló perrend kodifikációjának.

A törvénnyel kapcsolatos legnagyobb probléma a halasztások korlátlan lehetővé tétele volt. Bár Apáthy szerint e téren szükségtelen volt korlátozni a felek rendelkezését, az, hogy a bíróságoknak nem voltak megfelelő eszközei a velük szemben való fellépésre, azt eredményezte, hogy a perek parttalan elhúzódását nem lehetett megakadályozni. A Trt. e rendszere nem volt meglepő, kiindulva abból, hogy az AGO is a felek uralmára, valamint a bírói aktivitás hiányára épült. Érdekes ugyanakkor, hogy az AGO kétszeri bevezetése és a Trt. megalkotása más-más körülményekre vezethető vissza. Míg előbbi ugyanis a 18. századi peres eljárás elhúzódását annak rendi tagoltságában, illetve az eljárási határidők valamint az azokhoz kapcsolódó jogkövetkezmények hiányában látta,¹⁶⁰ és azzal szemben kívánt fellépni, addig utóbbit a lényegében a perjogi dogmatika kiforrottlansága indokolta.

A törvénynek ugyanakkor fontos erényei voltak. Tagadhatatlan tény ugyanis, hogy az eljárásjogi szabályozásban egy „biztos pontot” jelentett, hiszen a 19. század e pontján elfogadhatatlan lett volna, hogy az ÍTSZ által szabályozott, de egyébként még a rendi kor szabályaira is építő perjogi rezsím legyen hatályban Magyarországon akkor, amikor már csak tíz évre vagyunk a modernkori perjogtörténet egyik legfontosabb állomásától, a német polgári perrendtartás megalkotásától. Nem véletlen, hogy a Képviselőház jogügyi bizottsága is kiemelte, hogy a törvény *rendszeres mű* volt. Mindemellett pedig biztosította a jogegységet Magyarország és Erdély között.

¹⁶⁰ PAPP (9. l.) 89.

RECENZIO

MISKOLCZI BARNA – SZATHMÁRY ZOLTÁN: BÜNTETŐJOGI KÉRDÉSEK AZ INFORMÁCIÓK KORÁBAN (BUDAPEST: HVG-ORAC 2018) 222.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.05>

A 20. század derekán indult, majd a 21. században egyre látványosabban gyorsuló digitális fejlődés számos olyan eszköz, technológia és innováció elterjedését is lehetővé tette a mindennapokban, amire a közelmúltig szinte még gondolni sem lehetett. Így akár egy-két évtizeddel ezelőtt is nehezen lett volna elképzelhető, hogy az okostelefonok formájában egy komplett számítógép elfér majd a zsebünkben; hogy nyomtatott térkép helyett, GPS segítségével, a világ bármely ismeretlen táján nagy biztonsággal eligazodhatunk; félig-meddig önzetű járművekkel közlekedhetünk, avagy hogy algoritmusok ezrei fogják befolyásolni gondolkodásunkat. E folyamatot pedig legújabbán jelentős mértékben katalizálta a 2020-ban indult és végpontjára sajnos még 2022-ben sem biztosan eljutott Covid-19-világjárvány.

A modern digitális eszközök természetesen új perspektívát jelentenek a bűnügyi tudományok számára is. Ami az empirikus területeket illeti, kriminológiai megközelítésben e technológiáknak jelentős kriminogén hatás is tulajdonítható, hiszen egyrészt számos, egyébként klasszikusnak mondható bűncselekmény (például csalás, zsarolás, az újabbak közül zaklatás, gyermekpornográfia, pénzmosás stb.) elkövetése mára lényegében áttevedött a kibertérbe, azaz a személyes érintkezést igénylő

kivitelezés helyett sokkal inkább új eszközök felhasználásával, online valósítják meg azokat. Másrészt nem csekély számban jelentek meg olyan, nóvumnak tekinthető, a társadalomra ugyanakkor egyértelműen veszélyes cselekmények, amelyeket digitális eszközök hiányában egyáltalán nem lehetne elkövetni. Ilyen deliktum mindenekelőtt az információs rendszer vagy adat megsértése, az információs rendszer felhasználásával elkövetett csalás avagy – de lege ferenda – az új típusú szexuális bűncselekmények (így a *revenge porn*, az *upskirting* vagy a *cyberflashing*).

A digitális technológiák a kriminalisztika/bűnüldözés területén is új fejezetet nyitottak, hiszen olyan bűncselekmények feltárását is lehetővé tehetik, amelyek korábban lényegében bizonyíthatatlanok voltak. Ilyen eszköz lehet például a pénzmosás-gyanús tranzakciókat monitorozó Big Data adatelemzés, a bűnelkövetők külső jegyein és a róluk rendelkezésre álló bűnügyi nyilvántartáson alapuló profilalkotás stb.

A tapasztalati bűnügyi tudományok mellett pedig természetesen a normatív területeket sem hagyják érintetlenül napjaink technikai innovációi. Így a büntető anyagi jogban olyan, alapvető fontosságú és lényegében száznegyven éve változatlan alapokon nyugvó tudományos definíciókat vált szükségessé újragondol-

ni, mint a bűncselekmény, a veszély, a büntetethetőségi akadályok, a stádiumok, illetve az elkövetők kategóriái. A büntetőeljárás jog pedig az új típusú bizonyítási eszközök mikénti felhasználásának dilemmája mellett olyan alapelvek relativizálódásával szembesült – például a távmeghallgatások általánossá válása miatt – mint a közvetlenség elve.

Az utóbbi néhány év hazai büntetőjogi szakirodalma igen fogékony volt a digitalizáció által generált elméleti és gyakorlati kérdésekre, és nem elképzelhetetlen, hogy az ilyen irányú kutatások valódi expanziója még csak a közeljövőben fog megindulni. Az „első fecske”¹ – ami a kapcsolódó kérdések monografikus igényű feldolgozását illeti – Miskolczi Barna és Szathmáry Zoltán *Büntetőjogi kérdések az információk korában – Mesterséges intelligencia, Big Data, profilozás* című kötete volt, amely 2018-ban jelent meg a HVG-Orac Kiadó gondozásában. A legfőbb ügyész-ségi ügyészként dolgozó szerzők nemcsak jelentős joggyakorlati tapasztalattal rendelkeznek, hanem az utóbbi évtizedben, a tágabb értelemben vett büntetőjog újrakodifikálása során is úttörő szerepet játszottak, így a legújabb digitális technológiákkal kapcsolatos elképzeléseik különösen izgalmasak lehetnek az elméleti és a gyakorlatban dolgozó jogászok számára.

A kötet tartalomjegyzékét átlapozva megállapítható, hogy a szerzők, noha a digitalizáció büntetőjogi vonatkozásainak több lényeges kérdéskörét említik, művük elkészítésekor teljességre nem

törekedtek. Így például nem került sor valamennyi, új típusú technológiai eszközöket igénylő bűncselekmény bemutatására. Az ugyanakkor megállapítható, hogy amely részterületekre hangsúlyt fektettek, azokat igen mélyreható, a dogmatikai finomhangolásokat is elvégző formában mutatták be.

A szerzőpáros művét öt fő részre osztotta. Az első a „Technológia és társadalom” címet viseli, amelynek keretében meghatározták azokat a fogalmakat és kijelölték azokat a kereteket, amelyek a munka további részeinek irányát megszabják. Rövid történeti áttekintést követően utalnak arra a három fő területre – a gazdasági, a köz-, illetve a magánszférára – amelyeket a technológiai fejlődés befolyásolhat, minden esetben kitérve azon kérdésekre, amelyek büntetőjogi értelemben jelentősek lehetnek (17–36. o.).

A második rész a kötet központi témakörét, a mesterséges intelligencia jogi megítélésének problémáit mutatja be. A vonatkozó szakirodalmi és európai uniós állásfoglalások tükrében a szerzők a mesterséges intelligencia definiálási lehetőségeit járják körbe, amelyben kapsán azon, negatív megközelítésű álláspontra helyezkednek, amely szerint mindaddig, amíg a mesterséges intelligenciának nem adható meg a pontos, materiális fogalma, addig lényegében meg kell elégednünk a normatív meghatározással, nevezetesen: mesterséges intelligencia az, amelyet a törvény ekként ismer el. Megítélésem szerint a kötet legizgalmasabb fejtegetéseit jelenítik meg a mesterséges intelligenciához kapcsolódó ontológiai, büntetőjog-dogmatikai és szankciótani kérdések, amely körben a szerzők egy ún. „tovább-redukált” cselekmény-fogalom

¹ Később lásd MEZEI Kitti: *A kiberbűnözés aktuális kihívásai a büntetőjogban* (Budapest: L'Harmattan – TK JTI 2020); AMBRUS István: *Digitalizáció és büntetőjog* (Budapest: Wolters Kluwer 2021).

kidolgozására tesznek javaslatot annak érdekében, hogy a mesterséges intelligencia által generált károkozás is cselekménynek legyen tekinthető a büntetőjogban. Ugyancsak képviselhető álláspontra helyezkednek a szerzők akkor, amikor a mesterséges intelligencia szankcionálását a jogi személyekkel szembeni büntetőjogi intézkedésekkel analóg módon javasolják lehetővé tenni (39–104. o.).

A rövidebb, a kibertér büntetőjogi kérdéseit bemutató harmadik rész egy alapvetően eljárásjogi problémára, az elkövetés helyének meghatározásán keresztül az illetékesség megállapíthatóságára fókuszál, megállapítva, hogy az elkövetés helyének meghatározása a kibertérben (interneten) keresztül történő elkövetés esetén lényegesen nagyobb dilemmát jelenthet a hatóságok számára, mint a szokványos, személyes jellegű bűnelkövetés esetén (107–121. o.).

A negyedik rész olyan büntető anyagi jogi problémákat tárgyal, mint a büntetőjogi felelősségre vonás fontosabb akadályai (jogos védelem, végszükség, a jogszabály engedélye), illetve itt térnek ki a szerzők az ún. „*hacking back*” – mint sajátos, kibertérben megvalósuló eltáritó magatartás – problémájára is. A szerzőpáros e helyütt foglalkozik a személyes adattal visszaélés bűncselekményéhez rendeltlen a profilozás és a *deep fake* technológia mikénti megítélésével. Ugyancsak érdekes kérdések merülnek fel az elektronikus pénz és az ún. kriptovaluták kapcsán. E rész végén olvasható rövid elemzés a *cyberbullying*-ről (internetes zaklatás), amely témakör, kiemelt jelentősége okán, talán hosszabb terjedelmű bemutatást is megérdemelt volna (125–165. o.).

Az utolsó, ötödik rész az új technológiák által generált eljárásjogi problé-

mákat tekinti át, kihívások és lehetőségek felvetése formájában. Előbbi körbe a titkosítás, a hatósági hacking, illetve a joghatósági problémák detekálása tartozik. Utóbbi pedig az automatizált adatelemzésben, illetve a mesterséges intelligenciában rejlő potenciálnak a büntetőeljárás gördülékenyebb és hatékonyabb lefolytatásának szolgálatába állítási lehetőségeit vizsgálja (175–203. o.). A kötet rövid, a kutatás eredményeit informatív formában összefoglaló zárszóval zárul.

E rövid áttekintést követően kiemelek néhány olyan, a szerzőpáros által felvetett problémakört, amelyeket magam továbbgondolásra érdemesnek vagy adott esetben vitathatónak tartok, annak reményében, hogy e diskurzus ugyancsak közelebb hozhat minket az új technológiák által kiváltott, nemritkán gyökeresen új típusú büntetőjogi problémák minél helyesebb megoldásához.

A szerzők a mesterséges intelligencia működésével összefüggésben felmerülő büntetőjogi felelősség kapcsán – Gabriel Hallavy nyomán – három modellt különböztetnek meg (58–61. o.), nevezetesen:

- a közvetett tettességen alapuló modellt (*Perpetration-via-Another Liability Model*),

- egy gondossági kötelezettség megszegésén alapuló felelősségi rendszert (*Natural-Probable-Consequence Liability Model*), végül

- a mesterséges intelligencia közvetlen felelősségre vonhatóságára építő rendszert (*Direct Liability Model*).

Az angolszász szakirodalomra történő kitékintést – nem elszakadva a kontinentális büntetőjogi berendezkedés hagyományaitól – magam is helyesnek tartom. Megjegyzem ugyanakkor, hogy a sorrendiséget helyesebb lenne a mes-

terséges intelligencia közvetlen felelősségének problémájával kezdeni, és innen haladni az egyre mögöttesebb felelősségi formák irányába. Emellett érdemes kiemelni azt is, hogy a legújabb jogirodalomban az említett három mellett egy további, negyedik modellel is találkozhatunk: az előjárói jellegű büntetőjogi felelősséggel (*Command Responsibility*).² Az e kategóriára történő utalás annál is inkább indokolt, mivel a magyar büntetőjog jelenleg is ismer olyan sajátos, mögöttes felelősségi formát, amely esetében a katonai előjáró, noha tényállásszerű magatartást önmaga egyáltalán nem fejt ki, tettesként – sőt adott esetben, a közvetlenül cselekvő katona jogi tévedésének hiányában nem csupán közvetett tettesként, hanem általános (önálló) tettesként! – tartozik büntetőjogi felelősséggel.³

Figyelemre méltó – bár a legalitás kereteit talán feszegető – az a már kiemelt szerzői álláspont, amely szerint a büntetőjogi felelősséget egy ún. „továbbredukált” cselekményfogalomra lehetne a mesterséges intelligencia esetében építeni, amely nem vagy csak potenciális formában követelne meg emberi magatartást, valamint az akaratlagosság feltételét mint az emberi szubjektumot jellemző kritériumot is kiiktatná, így a cselekményt kizárólag hatékony magatartásként írná körül. A tényállásszerűség síkján megfogalmazott javaslat szerint pedig abból ki kellene rekeszteni az „emberi tényezőt, amelyet gondo-

latban, feltételesen az autonóm döntéshozó rendszerrel helyettesítünk” (78. o.). Vitatható ugyanakkor az a megállapítás, amely szerint a mesterséges intelligencia vonatkozásában csak a bűnösségre való képesség kizárt, a cselekmény tényállásszerűsége nem (79. o.). A tényállásszerűség alanyi oldala ugyanis – amely központi elemként magában foglalja a szándékosság/gondatlanság kettősét – maga is szubjektív elemekkel átszőtt kategória, így legfeljebb ettől való megfosztása esetén lehetne a mesterséges intelligencia „cselekménye” kapcsán annak tényállásszerűségéről szólni. Azt a szerzői megállapítást ugyanakkor osztom, amely szerint a mesterséges intelligencia „autonóm döntésével kapcsolatos büntetőjogi felelősségi rendszert a jogi személy büntetőjogi felelősségének analógiájára lehet kialakítani” (88–89. o.). Mindez legfeljebb azzal pontosítható, hogy nem a jogi személy – és jelen esetben nem is a mesterséges intelligencia – büntetőjogi felelősségéről, hanem valójában a felelősség fikciójáról, illetve annak folyamánként a büntetőjogi intézkedések alkalmazhatóságáról lehet beszélni.

Sok vitára okot adó problémát jelent a hagyományos büntethetőségi akadályok alkalmazhatósága a mesterséges intelligencia használata kapcsán. A jogos védelem körében a szerzőpáros annak a véleményének ad hangot, hogy „a támadó fellépés állattól, vagy beszámítási képességgel nem rendelkező személytől is jöhet” (126. o.). Ez a megfogalmazás még annak tükrében is félreérthető, hogy a következő mondat alapján mindezt vélhetően úgy értették, hogy az állat támadása csak akkor alapozhat meg jogos védelmi helyzetet, ha az eszközként szerepelt az ember kezében (mert pl. ráuszította a sértettre). Szükséges ezért külön

² Thomas C. KING et al.: „Artificial Intelligence Crime: An Interdisciplinary Analysis of Foreseeable Threats and Solutions” *Science and Engineering Ethics* 2019/1. 109–101., <https://doi.org/10.1007/s11948-018-00081-0>.

³ Lásd a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) 130. § (2) bekezdését.

kiemelni, hogy ilyen eszközkénti felhasználás hiányában az állati támadás – *de lege lata*, jogtalanság hiányában – jogos védelmi helyzetet nem hozhat létre.⁴

Némi hiányérzetet kelthet a büntethetőségi akadályok körében, hogy a szerzőpáros lényegében kizárólag a jogellenességet kizáró okok kérdéseivel foglalkozik. A bűnösséget kizáró okokról (és a másodlagos akadályokról) ugyanakkor nem szólnak, jóllehet például a tévedés témaköre kapcsán számos problémát generálhat majd a mesterséges intelligencia, mint például abban az esetben, ha az önvezető jármű hibás számítására alapított döntése okán bekövetkezett baleset kapcsán, e jogcímre alapítottan kéri a felmentését a közlekedési bűncselekmény miatt folyamatban lévő ügy terheltje.⁵

Utolsó kiemelt kérdéskörként a kriptovalutákra utalva egyetértek a szerzőkkel abban, hogy „[a] kriptovaluták jelenleg egyetlen ismert polgári jog skatulyába sem illeszthetők be maradéktalanul, tulajdonképpen csak azt tudjuk megmondani, hogy minek nem minősülnek” (157. o.). Jóllehet ezen virtuális

fizetőeszközök valóban nem tekinthetők *de lege lata* sem dolognak, sem pénznek, sem készpénz-helyettesítő fizetési eszköznek, arra mégis érdemes felhívni a figyelmet, hogy bizonyos bűncselekmények kapcsán a károkozás szempontjából – értékük alapján – tekintetbe jöhetnek. Így egy 2021-ben történt hazai esetben az elkövető néhány óra alatt a saját tárcájában lévő kriptovaluta mennyiséget képes volt korlátozás nélkül megtöbbszörözni. Ilyen módon az eredetileg rendelkezésére álló százezer kriptovaluta tokenből rövid időn belül mintegy 80 millió tokent hozott létre, amelyeket ezt követően elkezdett valódi pénzre váltani egy külföldi kriptovaluta tőzsdén.⁶ Ugyancsak sor került már legújabb kriptovaluta-hamisításra is: csalásként minősült az a 2022-es eset, ahol az elkövető harmincmillió forintért cserébe digitális tárcájából látszólag átutalta a sértettnek a megállapodásban szereplő kriptovalutát. A sértett csak utólag észlelte, hogy a digitális tárcájában megjelent elektronikus fizetőeszköz valójában értéktelen, bár annak szimbóluma a megtévesztésig megegyezett egy ismert kriptovalutáéval.⁷ Ezzel együtt is egyet kell érteni azon állásponttal, amely a kriptovaluták mielőbbi *sui generis* szabályozását sürgeti.

Miskolczi Barna és Szathmáry Zoltán a büntetőjognak az információk korában végbemenő változásairól szóló köte-

⁴ Noha valóban megfontolásra érdemes Tokaji Géza azon álláspontja, amely szerint a megtámadotti jogokat csorbitja, ha egy állat támadásával szemben kevésbé lehet védekezni, mint az emberivel. Vö. TOKAJI Géza: *A bűncselekménytan alapjai a magyar büntetőjogban* (Budapest: KJK 1984) 252. Más kérdés, hogy miután az ilyen esetben felmerülő állatkínzás bűncselekménye (Btk. 244. §) csak az állat indokolatlan bántalmazása esetén tényállásszerű, a támadó állattal szemben kifejtett védekezés, indokoltsága okán, nem meríti ki a tényállást, így a jogellenességet itt már nem szükséges vizsgálni.

⁵ Vö. CLINT W. WESTBROOK: „The Google Made Me Do It: The Complexity of Criminal Liability in The Age of Autonomous Vehicles” *Michigan State Law Review* 2017/1. 97–147.

⁶ Lásd: <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/bunugyek/80-millio-token-csalas-rendorkezen-a-27-eves-ferfi>.

⁷ KOLONTÁR Krisztián: Már a kriptovalutát is hamisítják, 30 milliót húztak le egy fővárosi vállalkozótól, *24.hu*, 2022. április 29., <https://24.hu/belfold/2022/04/29/mar-a-kriptovalutat-is-hamisitjak-30-milliot-huztak-le-egy-vallalkozotol>.

tét 2018-ban publikálta. Jelen recenzió lezárására 2022 tavaszán került sor. Ha egy ennyire új innováció jogi kérdéseiről állást foglaló kötet csaknem fél évtized alatt sem vált elavulttá, akkor megítélés szerint már elmondható, hogy időtállóknak tekinthető. Ha pedig a technológia további fejlődése a jövőben zárójelbe

is tenné a műben szereplő egyes gondolatokat, akkor is megállapítható, hogy a Miskolczi–Szathmáry szerzőpáros kötet a későbbiekben is a 21. századi digitalizációval összefüggő büntetőjogi gondolkodás egyik alapmunkája lesz.

*Ambrus István**

* PhD, dr. habil., tudományos munkatárs, TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; tan-
székvezető egyetemi docens, ELTE ÁJK, 1053
Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: *ambrus.
istvan@tk.hu*. A tanulmány a 138965. számú
NKFIH pályázat és a Mesterséges Intelligencia
Nemzeti Laboratórium keretében készült, az
Innovációs és Technológiai Minisztérium, vala-
mint a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innová-
ciós Hivatal támogatásával.

STEVEN S. HOFFMAN: THE FIVE FORCES THAT CHANGE EVERYTHING: HOW TECHNOLOGY IS SHAPING OUR FUTURE (DALLAS, TX: MATT HOLT BOOKS 2021) 320.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.06>

„Telhetetlen kíváncsiságunk és az ismert világ határainak feszegetése iránti vágyunk két-élű kard, amely biztosította az emberiség dominanciáját, de végül a veszítünk is okozhatja.” (75. o.)

PROLEGOMENA

1. Az első jogokat az 1215-ös Magna Carta Libertatum biztosította, amely Anglia modern alkotmányának alapja.¹ Ebből nőtt ki később az 1628-ban elfogadott Petition of Right és az 1679-ben elfogadott Lex Habeas Corpus. Ezt követte az 1789-ben elfogadott Bill of Rights, az 1789-ben elfogadott Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata, illetve az 1948-ban elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, valamint az 1966-ban elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. Két tanulságot vonhatunk le ezekből a törvényekből és nemzetközi szerződésekből. Először is, hogy az emberek polgári és politikai jogait már nem tudja egyetlen állam fenntartani, hacsak az államok és a nemzetközi szervezetek nem egyesítik erőiket, és ez a megállapítás a mesterséges intelligencia korában is érvényes.² Másodsor azt, hogy az emberiség által a történelem során sikeresen létrehozott tengerenyi törvény nem a mesterséges intelli-

gencia korára van szabva. Ezért küzdünk a mesterséges intelligencia technológiák által radikálisan átalakított informatika területén a filozófiai és jogi keretek kidolgozásával, ezért kardinális kérdés, hogy a döntéshozók képesek lesznek-e a demokrácia alapjainak újragondolására, és magának a demokráciának az újragondolására a mesterséges intelligenciát alkalmazó technológiák által formált világ kontextusában, a *status quo* drasztikus megváltozásával szemben. Ennek szükségességét hangsúlyozza egy uniós felmérés, amely szerint az európai polgárok 33 százaléka inkább a mesterséges intelligencia kezébe adná országa kormányzását és ezáltal sorsát is.³

Az általános egyetemes vagy regionális emberi jogi egyezmények, mint például az Emberi Jogok Európai Egyezménye, az Európai Szociális Charta, az Emberi Jogok Nemzetközi Törvénykönyve,⁴ de az Európai Unió Alapjogi Chartája is olyan szabályokat tartalmaznak, amelyek az élet minden területére vonatkoznak, offline és online, függetlenül a

¹ MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus történet* (Budapest: Osiris 2003) 82.

² MASENKÓ-MÁVI Viktor: „Szolidaritási jogok, avagy az emberi jogok harmadik nemzedéke” *Állam- és Jogtudomány* 1988/1–2. 151–173.

³ European Tech Insights 2019 – Mapping European Attitudes to Technological Change and its Governance. IE Center for the Governance of Change, 2019.

⁴ OHCHR. *Fact Sheet No.2 (Rev.1), The International Bill of Human Rights*, <https://www.ohchr.org/documents/publications/publications/factsheet2rev.1en.pdf>.

technológiától (technológiásemlegeség), éppen ezért a mesterséges intelligenciát alkalmazó rendszereket is érintik. Felmerül azonban a kérdés, hogy ezek a dokumentumok megfelelő választ tudnak-e adni az AI-rendszerek által generált kihívásokra. Az emberi jogok, a demokrácia és a jogállamiság védelme szempontjából lényeges elvek – mint például a megfelelő emberi kapcsolat és felügyelet, a technikai megbízhatóság, az átláthatóság és az elszámoltathatóság szükségessége – jelenleg nem garantáltak jogilag. Ezért olyan kollektív, független, felhatalmazással rendelkező struktúrára van szükség, amely integrálja az összes pozitív érdeket és értéket, és nem akadályozza az innovációt és a technológia fejlődését. A Mesterséges Intelligenciával Foglalkozó Ad Hoc Bizottság (CAHAI) szakpolitikai fejlesztési csoportja például megvalósíthatósági tanulmányában megállapította, hogy jelenleg nincs olyan nemzetközi jogi eszköz, amely megfelelően kezelné a mesterséges intelligencia kihívásait.⁵ A jelenlegi zűrzavar és bizonytalanság nemcsak aláássa az általánosan elfogadott alapvető értékeinket, polgári és politikai jogainkat, hanem jelentősen akadályozza az innovációt, valamint a kísérletezés és a kutatás hatékonyságát is.

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA KORA

2. Objektivitás és szubjektivitás; analízis és szintézis; elemző szigorúság és

⁵ Council of Europe Ad Hoc Committee on Artificial Intelligence (CAHAI): *Feasibility Study*, Strasbourg, 17 December 2020, 176–179., <https://rm.coe.int/cahai-2020-23-final-eng-feasibility-study/1680a0c6da>.

humoros megközelítés. Elsőként talán ezek voltak azok a fogalmak, amelyek eszembe jutottak a fenti kötet elolvasását követően. Ugyan a címben rejlő izgalmas témakör már nem ismeretlen előttünk, mégis olyan ismeretanyagra tehet szert az olvasó – legyen az hallgató, kutató vagy bárki, aki hétköznapi emberként szeretne lépést tartani a modern világgal –, mely hiánypótló. Steve Hoffman: *Az öt erő, ami megváltoztat mindent* című monográfiája olyan korszakba invitálja az olvasót, ahol a technológia átalakítja a világot, és az élet minden területére hat, sőt, jobban befolyásolja életünket, mint azelőtt bármi. A kedves olvasó olyan kérdésekben mélyülhet el, mint például: Hogyan fogunk alkalmazkodni egy olyan világhoz, amelyben intelligens eszközök milliárdjai figyelik, elemzik és reagálnak minden lépésünkre? Milyen érzés lenne, ha az agyunkat közvetlenül az internethez csatlakoztatnánk, és kölcsönhatásba lépnénk egymással? Szükségünk van-e arra, hogy módosítsa az élet genetikai kódját új növényeket, rákgyógyító szereket és DNS-szerkesztett babákat hozunk létre? Mit jelent, ha egyesülünk a gépeinkkel, és létrehozunk a kiborgok osztályát? Mi történik, ha a mesterséges intelligencia eléri vagy meghaladja az emberi intelligencia szintjét? A könyv végéhez érkeve, *inter alia*, a szerző megvilágítja az e nehéz kérdések mögött húzódó tudományos felfedezéseket, kutatásokat, valamint a folyamatban lévő konkrét változásokat.

Steve Hoffman, vagy ahogy a Szilícium-völgyben nevezik, *Hoff Kapitány* a Founders Space kapitánya és vezérigazgatója, amely a világ egyik vezető startup-gyorsítója. Emellett kockázati befektető, vállalkozó és számos díjnyer-

tes könyv szerzője, mint például a *Make Elephants Fly, Surviving a Startup* vagy éppen a *The Five Forces That Change Everything*. Hoffman volt továbbá a Producers Guild szilícium-völgyi főosztályának alapítója és elnöke, az Új Média Tanács kormányzótanácsának, valamint a Televízióakadémia Interaktív Média Csoportjának alapító tagja. Hollywoodban Hoffman tévéfejlesztési vezetőként dolgozott az MGM által felvásárolt Fries Entertainment-nél, amely több mint száz tévéműsor készítéséről ismert. Az interaktív televíziózás úttörőjévé vált a kockázati finanszírozású Spidardance startupjával, amely interaktív tévéműsorokat készített az NBC, MTV, Turner, Warner Brothers, History Channel, Game Show Network és más társaságokkal. A Szilícium-völgyben Hoffman további két vállalkozással támogatott startupot alapított játékok és szórakoztatás területén, és az Infospace Mobile Studio Head-jeként dolgozott olyan ismert mobiljátékokkal, mint a Tetris, Wheel of Fortune, Tomb Raider, Thief, Hitman, Skee-Ball és az X-Files. Hoffman ezután elindította a Founders Space-t, amelynek feladata a vállalkozók oktatása, és amely a világ egyik legjobb startup-gyorsítójává vált. Hoffman több száz startup-alapítót és vállalati vezetőt képzett ki az innováció művészetére, és tanácsokkal látta el a világ legnagyobb vállalatait, köztük a Qualcomm, Huawei, Bosch, Intel, Disney, Warner Brothers, NBC, Gulf Oil, Siemens és a Viacom céget. Hoffman a Kaliforniai Egyetem számítástechnikai szakán BS (Bachelor of Science), a Dél-Kaliforniai Egyetem mozitelevízió szakán pedig MFA (Master of Fine Arts) diplomát szerzett. Jelenleg San Franciscóban él, de ideje nagy részét a levegőben tölti, induló vállalkozásokat, befek-

tetőket és innovátorokat látogat a világ minden táján.

3. A szerző a könyvet szerkezetileg öt nagy fejezetre és további alfejezetekre bontotta. Az első fejezet a tömeges összekapcsolódás, vagyis az az erő, amely arra készíti az embereket, hogy gépeinket és agyunkat összekapcsolt, intelligens, digitális hálózatokba kapcsolják. Ez az erő gyökeresen át fogja alakítani életünket és munkánkat, az anyagi és a virtuális világot egy új, alternatív valósággá olvasztva össze. A fejezet további érdekessége, hogy a szerző nem csupán teoretikus fejtegetések szintjén, de empirikus síkon is részese lehetett az agy és a hozzá kapcsolódó konnektivitás megvalósulásának. Az innováció robbanásszerű fejlődésének *conditio sine qua non*-ja a kommunikációs forradalom, azonban a kommunikációs infrastruktúra korszerűsítése önmagában nem elegendő, hiszen a technológiák sem homogének, nem elszigetelten léteznek. Ahogy a szerző fogalmaz, *„ökoszisztéma nélkül a valaha kitalált legfejlettebb technológia is csupán egy akadémiai kísérlet.”* (9. o.) Hiába létezett tehát több tucat online videószerzés, a YouTube és a Netflix is csupán a szélessávú internet megjelenésével indulhattak be, a tömeges összeköttetés fejlődése nélkül tehát nagy valószínűséggel nem is léteznének. A szerző hipotézise, hogy az összekapcsolhatóság terén a jövőben számolni lehet további, nagy ívű fejlődéssel azáltal, hogy egy nagy sáv szélességű kapcsolatot leszünk képesek kialakítani az agyunk és az internet között. (9. o.)

A kapcsolat közvetlen eredménye lehet, hogy gondolatainkat közvetlenül digitális parancsokká alakítjuk, miközben agyunk egyidejűleg hatalmas mennyiségű felhőalapú információhoz és fel-

dolgozása teljesítményhez férhet hozzá. Ha pedig az agy-számítógép interfésze- ket (BCI) más technológiákkal, például virtuális és kiterjesztett valóságú eszközökkel kombináljuk, akkor az új innovációk robbanásszerű fejlődésnek indulnak. A fejezet végéhez érve az olvasó megismerheti, *inter alia*, a legfejlettebb agy-számítógép interfészek, neurális protézisek és kognitív platformok mögött álló embereket és kutatásokat, továbbá az álomrögzítés és a mesterséges érzékszervi érzékelés terén elért áttöréseket is. Ahogy az agyunk összekapcsolódik egy tömegesen párhuzamos, viselhető számítógépes hálózattal, társadalmunk szociális szerkezete az affektív számítástechnika-egészségügy, valamint a digitális és a fizikai világgal való kommunikáció és interakció új módszerei felé mozdul el. *„Nem bánná, ha valaki felfeszítené a koponyáját, és behelyezne néhány érzékelőt? Ez a technológia az utunkba kerül, akár tetszik, akár nem.”* (12. o.)

4. A második fejezet a biokonvergenciáról szól, azaz arról az erőről, amely arra készíti az embereket, hogy egyesítsék a biológiát a technológiával, lehetővé téve számunkra az élet építőköveinek dekódolását, teljesen új növény- és állatfajok létrehozását, a betegségek legyőzését és az emberi képességek fokozását. Ma már nem számít novumnak kártevőknek ellenálló növényeket, gyorsabban növő halakat létrehozni, intelligens drogokkal teljesítményt növelni, gyógyíthatatlan betegségeket megszüntetni, mikrochipeket ültetni testrészeinkbe, vagy éppen a kriogén létesítményekkel embereket lefagyasztani, hogy később visszahívják őket az életbe. Mindez azt is jelenti, hogy a testünk természetes korlátai többé nem jelentenek

megváltoztathatatlan korlátokat. Képzelnék csak el, ha olyan izmaink lehetnének, mint Arnold Schwarzeneggernek, megváltoztathatnánk a bőrünk színét, vagy meggyógyíthatnánk egy betegséget, és ehhez csak annyit kellene tennünk, hogy befecskendezzük magunkba a DNS-t. Vagy ha mindezt otthon is megtehetnénk egy online megvásárolható génszerkesztő készlettel. Figyelem, a biohackerek már próbálkoznak ezzel! A szerző az imént felsorolt új vívmányokra tekintettel a következő kérdésekre keresi a választ: Etikus-e egy magzat genetikai módosítása a halálos betegségek megelőzése érdekében? Mi a helyzet, ha a génszerkesztési technológiát arra használjuk, hogy zseniális IQ-val és filmsztárkinézettel rendelkező dizájn-babákat hozzunk létre? Létre kellene-e hozni emberi DNS-t tartalmazó transzgenikus sertéseket, hogy szervdonorként szolgálhassanak? Hol húzzuk meg a határt, amikor Istent játszunk a természettel? *„Mindannyiunkon múlik, hogy eldöntsük, milyen szerepet játsszon a technológia, és milyen utat választunk, amikor ezen a még feltérképezetlen területen járunk.”* (31. o.)

5. Az emberi terjeszkedés mint harmadik erő a szerző álláspontja szerint arra készíti az embereket, hogy az ismert világegyetemünk peremére hatoljanak, ami tovább fog minket hajtani a kvantumvilágba és mélyebbre a világűrben, hogy kihasználjuk a bennük rejlő hatalmas lehetőségeket. (66. o.) Lassan ötvenhárom éve, hogy az Apollo-11 először vitt embereket a Holdra, mely eredményt azóta sem sikerült túlszárnyalni. Mára már több elismert kutató, mérnök és üzletember is osztja a szerző terjeszkedő vízióját. Jeff Bezos, az Amazon alapítója olyan jövőt vázolt föl, amelyben

ezermilliárd ember él majd óriási űrkolóniákon, a Holdat és az aszteroidákat bányásszák majd nyersanyagokért, és az űrben gyártanak dolgokat, amiket aztán visszaküldenek a „lakóövezetként” megtartott Földre. Elon Musk mindeközben arról beszél, hogy éveken belül kolonizálni kell a Marsot, Richard Branson rakétás cége pedig azt tervezi, hogy nemsokára a világűrbe lövi a történelem első asztroturistáit. A könyv e fejezete, *inter alia*, körüljárja a Hold és a Mars gyarmatosításának lehetőségeit, vizsgálja a nanotechnológia és a kvantumfizika szubatomi univerzumának lehetőségeit, új anyagok létrejöttét továbbá górcső alá veszi mindezek etikai aspektusait. *„Nem számít, mi történik, az emberi terjeszkedést nem lehet megállítani. Ez a civilizációnk fejlődését mozgató öt alapvető erő egyike.”* (88. o.)

6. A negyedik erő – amely az embereket arra készíti, hogy algoritmikusan automatizálják az élet irányításának, növekedésének és fenntartásának minden alapvető folyamatát, felgyorsítja az innovációt, jólétet teremt, és megszabadít minket a munka szükségességétől – nem más, mint a mély automatizálás. Ez a fejezet kiemeli többek között a legfontosabb fejlesztéseket az automatizálás területén, mint például a mesterséges szűk értelem (*artificial narrow intelligence*) és a robotika, valamint az új típusú érzékelők, számítógépes hálózatok és a dolgok internete (*Internet of Things*) terén elért fejlődéseket. Aránytalanul több időt szentel a szerző a legmeghatározóbb diszruptív technológiai megoldásokra a könyv jelen fejezetében, mint az automatizáció, a gépi tanulás és a mesterséges intelligencia, mivel jelentősen befolyásolhatják a munkaerőpiacot. Mohammed bin Salman, Szaúd-

Arábia koronahercege például félbillió dollárt tesz fel arra, hogy innovációs központként túlszárnyalja a Szilícium-völgyet. A tervben szerepelnek repülő taxik, robot szobalányok, high-tech kórházak, Michelin-csillagos éttermek, egy Jurassic Park stílusú robothüllők-ből álló sziget, sőtétben világító homokos strandok, sportaréna, ahol robotok küzdenek egymással, arcfelismerő rendszer minden egyes polgár nyomon követésére, felhívó rendszer az esőzéshez és még egy szintetikus második hold is, amely éjszaka a város fölé emelkedne. A rendőrség automatizálódása felé jelentős lépés a PredPol vállalat technológiája, amelyet az Egyesült Államok több mint negyven bűnüldöző szerve használ, mivel mesterséges intelligenciája képes megjósolni, hogy egy városban hol és mikor fordulnak elő nagy valószínűséggel bizonyos bűncselekmények. További példa lehet még Észtország, ahol még egy mesterséges intelligenciával rendelkező bírót is bevezetettek, aki a kisebb jogi szerződésekkel kapcsolatos vitákat rendez.

Ahogy azt a szerző is kiemeli, e ponton olyan algoritmusokról beszélünk, amelyek *„képesek egyértelműen meghatározott feladatok elvégzésére, például egy robotporszívó vezetésére a házban, az angol nyelv szuahélire fordítására vagy egy kutya felismerésére egy fényképen.”* (89. o.) Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon képesek leszünk-e megtartani a magánéletünk és az életünk feletti kontrollt, hiszen az algoritmusok már napjainkban is rengeteg adatot gyűjtenek és tárolnak a vásárlási szokásainktól kezdve a romantikus partnereinkig. A Facebook például kísérletet végzett, amelyben megkérdezte a felhasználókat, hogy milyen cikkekre, videókra és

hirdetésekre kattintának a jövőben, illetve megkérte gépi tanuló algoritmusát, hogy jósolja meg a felhasználók jövőbeli viselkedését. Arra, hogy kinek volt igaz, a könyv negyedik fejezete ad választ a kedves olvasó számára, valamint górcső alá kerül azon problémafelvetés is, hogy vajon nem fogunk-e túlságosan a gépekre hagyatkozni, és vajon elveszítjük-e emberségünk egy lényeges elemét? *„Az AI elkerülése egyszerűen nem lesz életképes opció a legtöbb ember számára. Ahogyan a vállalkozásoknak is el kell fogadniuk a mesterséges intelligencia által vezérelt automatizálást, különben a kihalás fenyegeti őket, úgy mi is vagy használni fogjuk a mesterséges intelligenciát, vagy lemaradunk.”* (102. o.)

7. Az ötödik erő az intelligenciारobbanás. Ez az erő, amely az emberi képességeket messze meghaladó szuperintelligencia új formáinak kifejlesztésére ösztönöz bennünket, olyan érző gépeket fog létrehozni, amelyek működtetik gazdaságainkat, és összeolvadnak tudatunkkal. Az utolsó fejezet nagy ugrást tesz a jövőben, ahol a gépek öntudatra ébrednek. Esetleg intelligenciájuk meg is előzi az embereket? Megtörténhet vajon, hogy egy ember beleszeressen egy humanoid robotba? Lehet-e majd kölcsönös a vonzalom? Mitévők legyünk, ha a gépek egyetemes jogairól lesz szó? Szabadítsuk fel őket? A kedves olvasó bizonyára ezen a ponton azt gondolhatja, hogy mindez vízió, és egyébként is, ha egyszer el is érünk fejlődésünk e szakaszához, az a mi életünkre már kevésbé lesz befolyással, hiszen olyan távolinak tűnik. Nos, ahogy azt a szerző is kiemeli, az Európai Unió már korábban javasolta, hogy az önképző robotok perelhessenek és perelhetők legyenek, és olyan jogi

státusszal rendelkezzenek, mint egy vállalat.⁶ (133. o.) Az elképzelés támogatói működőképes jogi struktúrát szeretnének létrehozni, mivel ezek az entitások egyre intelligensebbek és egyre jobban integrálódnak a társadalomba. De ismeretes az Európai Unió 1,3 milliárd dolláros támogatásával és 130 kutatóintézet részvételével zajló emberi agyi projekt is, melynek célja egy olyan szuperszámítógépes szimuláció létrehozása, amely magában foglal mindent, amit jelenleg az emberi agy működéséről tudunk. Martine Rothblatt, a United Therapeutics vezérigazgatója és a Sirius XM alapítója szerint *„az elme átvétele és szoftverre való áthelyezése összhangban van a fizikával, és ez olyasmi, ami szerintem még ebben az évszázadban meg fog valósulni.”* (154. o.)

Közelegne tehát a szuperintelligencia? Vajon mi lesz a robotok személyiségi joggal való felruházásával? Egy kísérletben Kevin Warwick vagy másnéven *Captain Cyborg* patkányembrió sejtjeiből növesztett miniatűr agyat, és elekt-

⁶ Az Európai Parlament, a Bizottságnak szóló ajánlásokkal a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló állásfoglalás (2017. február 16.) 59. (f) pontjában felszólítja a Bizottságot, hogy jövőbeni jogi aktusának hatásvizsgálata keretében tárja fel, elemezze és vizsgálja meg az összes lehetséges jogi megoldás vonzatát, mint például a robotok külön specifikus jogalanyiségének létrehozatalát „hosszú távon, oly módon, hogy legalább a legkifinomultabb autonóm robotokat sajátos jogokkal és kötelezettségekkel – többek között az általuk esetlegesen okozott kár jóvátételére vonatkozó kötelezettségekkel – rendelkező elektronikus személynek lehessen minősíteni, lehetőleg az elektronikus személyiséget azokban az esetekben alkalmazva, amikor a robotok önálló döntéseket hoznak, vagy más módon, önállóan kerülnek kölcsönös kapcsolatba harmadik felekkel”, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_HU.html.

ródokkal kialakított kommunikációs csatornák segítségével beültette egy robot belsejébe. Meglepő módon az agy képes volt irányítani a robot kerekeit, és még azt is, hogy elkerülje a tárgyakra ütközést. Vajon mi történik, ha legközelebb a kutatók egy majdnem emberi méretű aggyal próbálják meg ugyanezt? Vagy esetleg az emberi agytól is kiterjedtebb, laboratóriumban növesztett aggyal próbálkoznak? Kérdések, amelyek által egy olyan jövőbe ugrunk a könyv végéhez érkezve, ahol a gépek képesek úgy gondolkodni és viselkedni, mint az emberek. Végül egy olyan mesterséges tudat létrehozásának következményeit vizsgálja meg a szerző, amely nemcsak exponenciálisan okosabb nálunk, de saját akarral és vágyakkal is rendelkezik. *„Bárhogy is alakuljon, az, hogy érző gépek velünk éljenek és dolgozzanak, törvényeink átírását és társadalmaink átalakítását fogja jelenteni.”* (134. o.)

KONKLÚZIÓ

Összességképpen elmondható, hogy a könyv rendkívül olvasmányos a szerző stílusának köszönhetően. Már-már annyira, hogy teljesen beszippantja az olvasót. Steven S. Hoffman túllép a jelenkori racionalitás keretein, az pedig, hogy hová jutunk a jövőben, legfőképpen rajtunk és a most meghozott döntéseinken múlik – állapítja meg. (167. o.) Tény azonban, hogy hosszú távon, *de facto* lehetetlen a technológia fejlődésének gátat szabni, többek között azért is, mivel mögötte folyamatosan új társadalmi változások és igények húzódnak meg, mint például a hatékonyság, eredményesség, gazdasági és fogyasztói szükségletek. Eppen ezért kiváltképp

nélkülözhetetlen, hogy a jog eszközeivel élve biztosíthatóvá váljék a technológia fejlődése, hogy az, *ab ovo* ne fenyegetse, hanem (ki)szolgálja az embert. *„Mit tehetünk tehát?”* – teszi fel a szerző a kérdést. *„A kormányoknak be kellene tiltaniuk vagy korlátozniuk a mesterséges intelligencia fejlesztését, amíg nem lesz idő kitalálni, hogyan lehet megfékezni?”* (152. o.)

Tekintettel arra, hogy a mesterséges intelligencia technológiája milyen gyors ütemben fejlődik, olyan technikai keretrendszer kidolgozására van szükség, amely magában foglalja a rendszer működésének és egymásra hatásának technikai modelljeit, valamint egy független hatóságon keresztüli ellenőrzési és biztosítási az algoritmikus folyamatok elszámoltathatóságát. Célszerű azonban elkerülni a technológiaspecifikus meghatározásokat, hogy a szabályok merevsége ne akadályozza az innovációt és a technológia fejlődését. Itt érdemes megjegyezni, hogy a jogi keretekkel foglalkozó csoport már egy jövőbeli jogi keretrendszer elemeinek kidolgozásán dolgozik, elsősorban egy jogilag kötelező érvényű horizontális dokumentum elemeire összpontosítva, míg a gyakorlati adatokkal foglalkozó csoport (PDG)⁷ olyan ajánlások kidolgozását kezdte meg, amelyek a lehetséges jövőbeli téma- vagy ágazatspecifikus, nem kötelező erejű jogi dokumentumok alapját képezhetik. A jogalkotási folyamat átláthatóbbá tétele érdekében fontos a tárgyalási folyamatba való bevonás biztosítása, hogy az érintett területek szak-

⁷ A Particle Data Group (PDG) egy nemzetközi együttműködés, amely átfogó összefoglalót nyújt a részecskefizikáról és a kozmológia kapcsolódó területeiről: The Review of Particle Physics, <https://pdg.lbl.gov>.

értői tanulmányozhassák és javasolhassák az igazságosabb és méltányosabb AI-t világszerte lehetővé tevő új perspektívákat. Az emberi jogokon alapuló megközelítés egyik alapelveként ez *ab ovo* megköveteli a polgárok részvételét a szabályozási folyamatban, ezáltal erősítve a kidolgozott új szabályok globális benchmarking jellegét.

Történelmünk során, sok millió évvel ezelőtt többször előfordult már, hogy a kihalás szélére jutottunk, azonban a *homo sapiens* mindig talpra állt. Ma,

amikor közel nyolcmilliárd ember él a kontinenseken, nehéz úgy elmenni bárhová, hogy ne találjunk ott valakit, aki él – jegyzi meg a szerző. (75. o.) A Földünk valamennyi zugát benépesítettük, és a napjainkban egyik, ha nem a legnagyobb veszélyt jelentő klímaváltozás ellenére is sikerülni fog a túlélés anélkül, hogy újra a kihalás szélére sodródjunk.

Vagy mégsem?

Kartai Gergő

* PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 9026 Győr, Áldozat utca 12.; főtanácsos, Alkotmánybíróság, 1015 Budapest, Donáti u. 35–45. E-mail: gergo@drkartai.hu.

KISS ZOLTÁN KÁROLY: A VIZUÁLIS MŰVÉSZETEK ÉS A JOG.
2. AZ ÉPÍTÉSZET, A FOTÓMŰVÉSZET ÉS AZ ALKALMAZOTT
MŰVÉSZETEK SZABÁLYOZÁSA. MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVTÁR
42. (BUDAPEST: MÉDIATUDOMÁNYI INTÉZET 2021) 203.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.07>

A hűvös, távolságtartó recenzió megírása lehetetlen vállalkozásnak tűnik olyankor, amikor a recenzeált mű szerzőjéhez, jelen esetben Kiss Zoltán Károlyhoz több mint két évtizedes baráti-kollegiális kapcsolat fűződik. Mindazonáltal a Kedves Olvasót a recensens arra biztatja, hogy ne tegye félre az első mondat olvasatán a jelen könyvismertetőt; a lehetetlenre vállalkozó írás szándéka nem „baráti-vállvergetős” közlésre irányul, hanem arra, hogy gondolataival megerősítse a szerző alkotói szándékát, illetve néhány további gondolattal bátorítsa a munka továbbfolytatására.

A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (NMHH) Médiatanácsának Médiatudományi Intézete gondozásában, a Médiatudományi Könyvtár 42. köteteként, jelent meg 2022 tavaszán a recenzeált kötet egy figyelemre méltó és sikeres első kötet folytatásaként, amely 2019 decemberében látott napvilágot.¹ A jelen munka ismertetése során elkerülhetlenné válik a kapcsolat keresése az első résszel. Így már nemcsak az első kötet, de a recenzeált mű világába is Bendzsel Miklós gondolatai vezetnek be az olvasót, aki – a forráshely megjelölése nélkül – Paul Kearns, a Manchesteri Egyetem

jogász professzorának a művészet szabadságának szentelt esszégyűjteménye egyik tanulmánya záró soraiban találta meg a „máig érvényes óhaj fohászát”, a „találó elrugaskodási pontot” a vizuális művészetek tevékenységi, alkotói, befogadói, birtokosi és hasznosítási viszonyainak elemző tárgyalására:

„Fennáll a veszélye, hogy a jog és a művészet viszonya állandó ellentétként fogható fel: ész és érzékenység, értelem és érzelem, szabály és szikra állandó ellentéteként. Reményeink szerint ezen ontológiai szakadék finomabb aspektusainak jelen összefoglalása nyomán a művészet és a jog kapcsolatának nagyon is elhanyagolt – a személyes és szakmai szabadságot, az integritást és az igazságot illetően egyaránt drámai jelentőséggel bíró – problematikája a jövőben alaposabb vizsgálat tárgyát képezi majd.”²

Kiindulásként szükséges rámutatni a művészet és jog „szikravezető-szabálykövető” kapcsolata vizsgálatának módszereire. Egyfajta lehetséges megközelítés az interdiszciplináris „jog és irodalom” kutatási irányzat alapulvétele, amely irányzat az Egyesült Államok-

¹ Kiss Zoltán Károly – Kiss Dóra Bernadett: *A vizuális művészetek és a jog 1. A képzőművészet szabályozása*. Médiatudományi Könyvtár 37. (Budapest: Médiatudományi Intézet 2019) 214. (továbbiakban: Kiss–Kiss)

² Paul KEARNS: Posztmodern művészet: elmélkedés a nyugati jogi paradigmákról 2000-ben. In: Paul KEARNS: *A művészet szabadsága. Esszék a jogi cenzúra és a kultúra kapcsolatáról* (fordította: BAKONYI-TÁNCZOS Vera, BATA István, MAJKÓ Balázs) (Budapest: Wolters Kluwer 2016) 103.

ban az 1960-as évektől formálódott, amit sokan – kritikai szemléletét és gyakorlati céljait tekintve – a jogi realizmus örökségét folytató *Critical Legal Studies (CLS)* mozgalom egyik ágának tartanak, amely az egyetemi és az akadémiai szférában csak az 1980-as években vált valóban jelentőssé.

Cs Kiss Lajos álláspontja szerint a jog és irodalom kapcsolatának bármilyen irányultságú vizsgálata módszer-tanilag megköveteli a jog és művészet viszonyának előzetes társadalomelméleti reflexióját és ezzel a két társadalmi terület teoretikus megfigyelésére és leírására specializálódott *jogtudomány* és a *művészettudomány* viszonyának, megismerési teljesítményeinek párhuzamos értelmezését is. A jog és művészet viszonya társadalomelméleti leírásának lehetőségeit illetően elsősorban a modern szociológia közismert megközelítéseire kell utalni, amelyek – szemben az univerzális társadalomtanokként fellépő 19. századi klasszikus pozitivisták felfogásokkal – a társadalmi konstitúciós problémájának tisztázása, az alapfogalmak meghatározása stb. során saját ismerettárgyukhoz való módszertani kötöttségük, azaz önnön társadalmiságuk elkerülhetetlenségének tudatában már tisztán társadalmi nézőpontból indulnak ki.³

A tanulmány szerzője szerint a modern társadalomelméletekben – a cselekvés és kommunikáció, rend és rendszer, integrálódás és differenciálódás fogalmaival jelzett problematika eltérő értelmezése ellenére hasonlóképpen, illetve párhuzamosan – reflektált *differenciátapasztalattól* történő kiindulás hozzájárulhat a

³ Cs. Kiss Lajos: Megjegyzések a művészet és jog viszonyáról. *Iustum Aequum Salutare* 2007/2. 14.

jog és művészet viszonyának megfelelő értelmezéséhez. Itt elsősorban – a társadalomtudományok, s különösen a jogtudomány belső gyakorlatának tapasztalataiból kiindulva – azt a kérdést kell megválaszolni, hogy ennek a viszonynak a szerkezetét általában melyik tudomány vagy tudománycsoport nézőpontjából értelmezzik.

Amennyiben tehát az érintkező felületek után kutatunk, azt vizsgálhatjuk, hogy a jog a saját funkcióspecifikus működése (önfelépülése) által milyen teljesítményeket képes a művészet, illetve a művészet a saját funkcióspecifikus működése (önfelépülése) által milyen teljesítményeket képes a jog számára rendelkezésre bocsátani; a jog és művészet milyen értelemben képesek-e egymást megfigyelni a saját megkülönböztetéseik (értékaxióma/értékdifferencia; kód/program) segítségével, és mit látnak a másiktól.⁴

A jog tehát témája lehet legkülönbözőbb műalkotásoknak, elegendő gondolni pl. közterületeken található Iustitia-szobrokra és más Iustitia-ábrázolásokra,⁵ a jogtudósokat ábrázoló képekre, szobrokra, mint a Jusztiniánusz császárábrázolásokra, a római jogászok olyan közismert szobraira, mint Cicero mellszobrára a római Capitoliumi Múzeumban. Takács Péter utal rá, hogy ugyanakkor ritkán fordul elő, hogy egy műalkotás közvetlen tárgya a *jogtudomány* legyen, amely állítását három ellenpéldával erősíti meg, rövid elemzést adva Raffaello *Santi Giurispru-*

⁴ Cs. Kiss (3. lj.) 17.

⁵ Átfogó áttekintésüket lásd TAKÁCS Péter: Iustitia-ábrázolások hazai nyilvános terekben In: FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellett áll* (Budapest: Szent István Társulat 2011) 199.

denza című freskójáról, Edvard Munch *Rettsvitenskap* című olajfestményéről és Gustav Klimt *Jurisprudenz* című menynyezetképéről.⁶

Miután a recenzeált kötet nem tartalmaz külön elméleti alapvetéseket, Bevezetője csupán visszautal az első kötet dogmatikai felvezetésére, amelyben annak szerzői – Kiss Zoltán Károly mellett Kiss Dóra Bernadett – a művészet és jog érintkezési pontjai kijelölésében, rendszertani elrendezésében a tételes jogot vagy más kifejezéssel az írott jogot hívják segítségül. Megközelítésükben a művészet és a jog közötti kapcsolódási pont egyebek mellett az lehet, hogy mindkettő normatív sajátosságú fogalom, mivel az értékek világa szolgál azok alapjául. A (vizuális) művészet kifejezését, kifejeződését, megnyilvánulásának formáját tehát nem lehet jogi eszközökkel megragadni, ellenben a művészet eredményének, vagyis a kreatív alkotótevékenység során létrehozott tárgynak már számtalan elnevezése ismert a kulturális joganyagban. Arra a kérdésre adandó válasz során, hogy jogi aspektusból pontosan mi értendő műalkotás, műtárgy alatt, praktikusán számba kell venni azokat a jogforrásokat, amelyekben valamilyen összefüggésben megjelennek ezek a kifejezések.⁷

A könyv (könyvek) időszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint az első kötet nagy formátumú bevezető gondolata a vizuális kultúra napjainkra gyakorolt hatásairól, hiszen

„a vizualitás növekvő élményfürdője

⁶ TAKÁCS Péter: A jogtudomány ábrázolása a képzőművészetben. In: TAKÁCS Péter (szerk.) *A jog megjelenítése, épített környezete és szimbólumai. A jogi kultúra látható világa (Budapest: Gondolat 2020)* 775.

⁷ Kiss–Kiss (1. lj.) 21–22.

elementáris ismeret- és érzelmközvetítő erejével a kognitív folyamatok mélyáramának motorjaként korunkban példátlan intenzitást mutat és hatalmas befolyást élvez.”⁸

Kiss Zoltán Károly munkája, hasonló tárgyú magyar nyelvű kötet hiányában, hiánypótlónak tekinthető a hazai szakirodalomban. Az egyes érintett területek kapcsán (pl. építészeti alkotások, fotóművészet) ugyan jelentek meg tanulmányok, monográfiák, de a szóban forgó munkához hasonló, a vizuális művészeteket és a jog kapcsolatát tárgyaló átfogó, rendszerező, az egyes művészeti ágak és a határterületek vonatkozó joganyagát szélesebb spektrumban vizsgáló mű nem ismert. A szerző ismeri és idézi a tárgyi szakirodalmat, hiányérzetet kelt azonban néhány alapmunka mellőzése.⁹

A széles spektrumú munka rendszerező elve hatályos szerzői jogi szabályozásunkon, a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) példálózó felsorolásán alapul. A bevezető mellett további hét fejezetben taglalja vizuális művészetek és a jog kapcsolatát az építészeti, építőművészet, a belsőépítészet és táj-

⁸ Kiss–Kiss (1. lj.) 7.

⁹ Az építészet terén: BAKOS Kitti: *Szellemi tulajdon – építészeti alkotás* (Szeged: Lectum, 2011) 174; uő.: *Az építészeti alkotások szerzői jogi védelmének fejlődéstörténete. Magyar Jog 2011/9.* 537.; BARTA Judit: *A tervezői tevékenység komplex bemutatása, valamint az építészeti, műszaki alkotások és terveik szerzői jogvédelme* (Budapest: Patrocinium 2018) 515; FALUDI Gábor: „Az építészeti művek a Szerzői Jogi Szakértő Testület gyakorlatában” in LEGEZA Dénes (szerk.): *A szerzői jog gyakorlati kérdései. Válogatás a Szerzői Jogi Szakértő testület szakvéleményeiből (2010–2013) fennállásának 130. évfordulója alkalmából* (Budapest: Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala 2014) 118.; HARKAI István: „Rekonstruált műemlékek szerzői jogi aspektusból” *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 2016/6. 55.

építészet, a műszaki létesítmények és azok tervei, a díszlet és jelmez, a térképészeti mű és más térképészeti alkotás, a fotóművészet és az iparművészet, ipari tervezőművészet kontextusában. Itt szükséges észrevenni, hogy a kötetben megjelent írások közül három fejezet másodközlésnek számít, amelyek 2020–2021 között a szerzői jogi vonatkozások, kapcsolódások okán az „Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle” hasábjain jelent meg.¹⁰

A szerzői jogi megközelítésből eredően a munka hangsúlyos figyelmet fordít a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala mellett működő Szerzői Jogi Szakértő Testület (SZJSZT) gyakorlatára. A testülettől szerzői jogi jogvitás ügyben felmerülő szakkérdésben bármely bíróság vagy hatóság szakvéleményt kérhet, továbbá, felkérésre, az SZJSZT peren kívül is adhat szakvéleményt a felhasználási jog gyakorlásával kapcsolatos kérdésekben. A szerző, aki korábban a testület titkára és elnökségi tagja is volt, behatóan ismeri az elmúlt évtizedek szakvéleményeit, így jó arányérzékkel, adekvát módon választott példákat a testület 1971 és 2019 közötti gyakorlatából az egyes fejezetek, témakörök tárgyalása során. Az idézett szakvéleményekből lényegre törő, precíz összefoglalást kap az olvasó és ugyancsak imponáló a jogszabályok, jogszabály-módosítások hatálybalépésének pontos meghatározása is. megállapítható, hogy ebben a pontos tárgyszerűségben, a visszakereshetőségben áll a

mű legfőbb erőssége és talán nemcsak a gyakorló jogászoknak, de az elmélet szakembereinek is fogódzót, eligazodást, tájékozódási pontot tud nyújtani a kötet.

Külön kiemelendő, hogy a recenzeált mű díszletekkel és jelmezekkel foglalkozó 5. fejezete (és annak az *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemlében* való első közlése) azon írások közé tartozik, amely „életben tartja” az SZJSZT 02/2006 számú szakvéleménye körül kialakult, napjainkban sem csituló eltérő értelmezési különbséget, amely a jelmezterveken fennálló szerzői jogdíjak kapcsán bontakozott ki.¹¹ A szakvéleményhez képest az ítélőtábla eltérő álláspontot képviselt a szerzői jogi díjigénnyel és a jelmezek az adott színházi előadáson kívüli felhasználásával kapcsolatban. A bíróság megkeresése idején hatályos Szjt. 1. § (2) bekezdés n) pontja szerint a szerzői jog által védelemben részesülő alkotásnak minősült a jelmez- és díszletterv. Az akkor hatályos szerzői jogi rendelkezések nem adtak egyértelmű értelmezési lehetőséget a jelmeztervek alapján kivitelezett jelmezek esetére. Az Szjt. nem nevesített külön műfaji kategóriát a jelmez, a díszlet, illetve azok együttese (színpadi és/vagy audiovizuális művekben felhasznált látvány) tekintetében. A teljesség kedvéért szükséges azt is rögzíteni, hogy a jelmezek nem részesülhetnek a szerzői joggal párhuzamos formatervezési mintaoltalomban sem.

A jelmeztervek minden alkalommal egy meghatározott előadáshoz készül-

¹⁰ A 3–5. fejezetek első közléseinek helyére a fejezetek elején lábjegyzet utal. Megjegyzendő, hogy a kötet 6–8. fejezetein alapuló tanulmányok is olvashatók az Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle 2022. évi 1., 3. és 6. számaiban; az elektronikus publikáció elérhetősége: <https://www.sztnh.gov.hu/hu/szakmai-olderlak/iparjogvedelmi-es-szerzoi-jogi-szemle>

¹¹ A legfrissebb szakirodalomban lásd: SÁPI Edit: „Mi van a függöny mögött? – A színházi látványterv szerzői jogi védelmének egyes kérdései” in POGÁCSÁS Anett (szerk.): *Szellemi alkotások az ember szolgálatában. Professzor Dr. Tattay Levente tiszteletére szervezett emlékkonferencia tanulmánykötete* (Budapest: Pázmány Press 2022) 187–188.

nek, szerves egységet képezve a színdarab koncepciójával, utalhat – naturalista hitelességgel vagy akár elvont allegorikus formákkal – a megformázott szerep társadalmi helyzetére, rangjára, foglalkozására, jellemére, izlésére. Egy jelmezterv és az abból elkészített jelmez csak az adott előadáshoz köthető. István királyunkról szóló dráma esetén az egyéni, karakteres, a korabeli európai, illetve az államalapítás kori magyar viseletek egyik legkiválóbb színpadi ábrázolása egy minimalista színházban nem állná meg a helyét. Ugyanezt lehet érvényes, ha a jelmezt önmagában, nem az adott színdarab nyilvános előadása keretében, de a színházi közegen kívül, ünnepi eseményeken (nyári játékok, várjátékok) használják fel. Az ügyben vitatott események nem színházban történtek (a jelmezeket műkedvelő személyek öltözték magukra a historikus jelleg megteremtése céljából), és a jelmeztervező sem kapott ezen alkalmakra külön megbízást jelmeztervezői feladatokra.

Talán a mindenkori szerződéses viszonyok felőli megközelítés, az esetről estre történő vizsgálat lehetett volna a követhető értelmezési irány, ezzel szemben jogalkotói akarat látszott szükségesnek, így a 2013. évi XVI. tv. 33.§-a módosította a hivatkozott Sztj. 1. § (2) bekezdés *n*) pontját, a szerzői jogi védelmet a jelmezekre és díszletekre – és nemcsak azok terveire – is kiterjesztve, tekintettel (vitathatóan – *megj.: M. P.*) arra, hogy a jelmezek és a díszletek használati célú műtárgyak, jellegüket tekintve a képzőművészeti, illetve az iparművészeti alkotásokhoz állnak közel, ezért indokolt védelmük azonos szintjének biztosítása a jogszabályi felsorolás pontosítása által.

Bár Kiss Zoltán Károly munkájának erőssége a pontos tárgyszerű-

ség, néhány kivétel ez alól, sajnálatos módon, említést érdemel. Nem derül ki a szövegből, hogy a 2018-ban elfogadott és 2019. december 31-től bevezetett jelentős építészeti szerzői jogi szabályozás két kormányhatározaton alapult. Az építésüggyel kapcsolatos társadalompolitikai elképzelések megvalósítását célzó intézkedésekről szóló 1032/2015. (I. 30.) Korm. határozat kijelölte azokat a célterületeket, ahol kiemelten a lakossági építkezés, valamint a közösségi és nagyberuházások segítése és a gazdaságélénkítő fejlesztések támogatása érdekében az építészet, építésügy, területrendezés és településügy vonatkozásban az egyszerűsítés, a gyorsítás, a rendszerszemlélet, a bürokrácia- és költségcsökkentés lehetőségeit fel kell tárni. Az építésügy átalakítását célzó intézkedési tervről és a hozzá kapcsolódó feladatokról szóló 1567/2015. (IX. 4.) Korm. határozat mellékletének 3. pontja szabta meg az előterjesztés fő irányait. A Korm. határozat szerint szükséges volt megvizsgálni, hogy a szerzői jogi szabályozás alapján oltalom alatt álló építészeti alkotások hazai hasznosíthatóságával kapcsolatosan felmerülő kérdéseket indokolt-e a jelenlegi szabályozástól eltérően rendezni, így szükséges-e az Sztj., illetve más jogszabályok módosítása a szerzői jogi vonatkozásokra tekintettel.

Kisebb, talán szerkesztői pontatlanság, hogy az irodalmi és művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezményéről (BUE), annak tárgyi hatályáról már a 6. lábjegyzet tesz említést, míg az idézés szabályainak megfelelő hivatkozás csak a 175. lábjegyzetben szerepel. Az e recenzióban külön nem részletezett számos szerkesztői pontatlanság közül kiemelendő, hogy az első kötethez képest a jelen

kötetben az Európai Unió Bíróságának (EuB) sajnálatosan kevés döntésére hivatkozik a szerző, és azt a néhány esetet is pontatlanul idézi. Egyrészt figyelmen kívül hagyja az európai esetjogi azonosítót (ECLI vagy *European Case Law Identifier*) és az ítélezési gyakorlat hivatkozási elemeinek korrekt feltüntetését, másrészt a fogalomhasználat is pontatlan egyes esetekben, mint például az EuB „*Renckhoff*-eset” ismertetése során, amikor az „Európai Bíróság” helyett „Európai Bizottság”, a „főtanácsnok” helyett a „Bizottság javaslattevője” fogalom szerepel a szövegben (164. oldal).

Az „Iparművészet, ipari tervezőművészet” (8. fejezet), „8.2.6. *Ruházati termékek szerzői jogi védelme*” címet viselő alponthoz az EuB „*Cofemel*”-ügyben¹² hozott ítélete, a „8.2.11. *Kerékpár vázszerkezet szerzői jogi védelme*” alponthoz az európai bíróság „*Brompton*-döntésének”¹³ hivatkozása, ismertetése, a hazai gyakorlattal való összevetésének hiánya is feltűnő.

Talán a kötet e 8. fejezete érdemel néhány további kritikus megjegyzést. Az első kötet záró 8. fejezete („A vizuális művészetek és az iparjogvédelem”) és a jelen fejezet tematikájában számos hasonlóságot mutat, mindkét esetben szó van az iparművészet és az iparművészeti alkotások szerzői jogi védelméről, valamint a párhuzamos oltalom lehetőségéről. Úgy tűnik azonban, hogy a két fejezetrész nem áll dialógusban egymás-

sal, mintha nem lenne kapcsolat a két kötet között. Sőt, a 8.1. alfejezet legalább négy bekezdést szó szerint vesz át, megfelelő lábjegyzetelés, hivatkozás nélkül, az előző kötet 8.1. alfejezetéből.

Nemcsak a kötetek között, de magában a kérdéses fejezeten belül sincs mindig kapcsolat, utalva e helyen a 8.2.7 és a 8.2.10. alpontokra, amelyek egyaránt játék/játékok szerzői jogi védelmével foglalkozó SZJSZT szakvéleményeket tartalmaznak.

A szerzői jog, a magánjog felől érkező olvasó számára nehezen értelmezhető az építészeti fejezet 2.1.-2.2. alfejezetei, amelyek alatt a szerző egy kormány előterjesztés szövegezésének minden érdekfeszítő erejét magába sűrítően tárgyalja, mutatja be az építésügyi igazgatás legfontosabb szabályaimeit. A leírtak helytállóságához nem fér kétség, azonban a hosszas közigazgatási tárgyú leíró elemeket tartalmazó alfejezetek nem koherensek a jelen kötet egészével. Bátorabb húzással, a „kevesebb néha több” szerkesztési elv követésével talán befogadhatóbb lett volna a fejezet és a kötet bevezető része.

Alapvetően üdvözlendő a műemlékvédelmi/örökségvédelmi igazgatás bemutatása is (2.3. alfejezet), hiszen ebben az áttekinthető, mini segédletszerű formában nem ismert a hazai szakirodalomból hasonló vállalkozás, azonban a 34. oldalon bemutatott intézményrendszer 2022 májusa óta már átdolgozásra szorul az új státútum rendelet hatálybalépését követően.¹⁴

Célszerű lett volna, ha a közjogi elemekkel dúsitott szöveg a megírása idején még aktuális intézményi referenciái

¹² A 2019. szeptember 12-i Cofemel ítélet, C-683/17, ECLI:EU:C:2019:721. Az eset magyar nyelvű bemutatását kontextusba helyezve lásd: http://www.mie.org.hu/2019_osz/MIE_Cofemel_kozos_20191121_v2.pdf.

¹³ A 2020. június 11-i Brompton Bicycle ítélet, C-833/18, ECLI:EU:C:2020:461.

¹⁴ Lásd a Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló, a Kormány 182/2022. (V. 24.) Korm. rendelet 102. §-át.

helyett a szerző az építészet és a művészet nagyobb összefüggéseire mutatott volna rá. Olvasójában időnként burokérzetet kelt, amely burkon kívül maradnak az olyan globális kérdések, mint a COVID-19 járvány és annak a vizuális művészetekre gyakorolt hatásai vagy a migráció és az építészet kölcsönhatása vagy pl. az „új európai Bauhaus” kreatív és interdiszciplináris kezdeményezés bemutatása, amely a művészet, a kultúra, a társadalmi befogadás, a tudomány és a technológia határmezsgyéjén terül el.

A recenzeált mű – üdvözlendő módon – illusztrációként ugyan megjeleníti a kortárs hazai építészet remekművét, a Magyar Zene Házát (23. o.), azonban hiányoznak a szerző gondolatai az egyedülálló épületről, annak tervezőjéről,

Sou Fujimotóról, a sajátos, az átlátszatlanságon, bezártságon, formalizmuson, transzparencián, természetközelségen alapuló alkotói filozófiájáról.

Ezt azért szükséges megjegyezni, mert a 2019-ben megjelent korábbi kötet bőségesen merít a vizuális művészetek nemzetközi szabályozási környezetéből és nemzetközi gyakorlatban felmerült olyan aktuális kérdésekből, mint a *street art*, graffiti, tetoválás. Ez az exkluzivitás, olvasmányos élményt nyújtó nemzetközi horizont hiányzik a jelen kötetből. Mindazonáltal összefoglalóan megjegyezhető, összhangban a recenzió elején történt utalással, a sok tekintetben hiánypótló kötet egészen biztosan megtalálja olvasóközönségét.

*Munkácsi Péter**

* PhD-hallgató, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.; vezető kormányfőtanácsos, Igazságügyi Minisztérium, 1054 Budapest, Báthory utca 12. E-mail: peter.munkacsi@im.gov.hu.

GOSZTONYI GERGELY: CENZÚRA: ARISZTOTELESZTŐL A FACEBOOKIG: A KÖZÖSSÉGI MÉDIA TARTALOMSZABÁLYOZÁSI GYAKORLATÁNAK KOMPLEXITÁSA (BUDAPEST: GONDOLAT 2022) 306.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2022.3.08>

1. Az internet drasztikusan megváltoztatta a világot, kiterjesztette az ideák és információk gyorsabb, szabadabb és szélesebb körű áramlását. Az emberek előtt új területek nyíltak meg, eddig soha nem tapasztalt információkkal lettek gazdagabbak. Ennek következtében kritikusabbak a törvényekkel, a fennálló *status quo*-val szemben, kritizálják az általuk rossznak tartott szabályokat, részt vesznek a demokratikus közéletben, és ezzel is fejlesztik a demokráciát. Ez az új online világ, a közösségi oldalak, keresőmotorok, közvetítőszolgáltatók által uralt interaktív, a felhasználó aktív részvételére épülő Új Média alapvetően más megközelítést kíván meg, mint a hagyományos online vagy offline média. Forgó Sándor szerint: „Az Új Média fogalma nem csupán egy korszak (modern, poszt- és késő modern) kronologikusan fejlődő médiakörnyezet (offline, online eszközöket és hálózati alkalmazások) változatait jelenti, hanem az adatbázis logikán alapuló felhasználói (civil) tartalomszervezés/előállítás egyéni és közösségi lehetőségét is, melyben a narratíva-alkotás sajátos, egyedi változatai jelennek meg.”¹

Ebben a világban az állam és az általa gyakorolt szabályozási rendszer elavultnak tűnhet, ugyanis a leggyakrabban használt közösségi és egyéb, web 2.0 oldalak üzemeltetői saját szabályokat határoznak meg oldalaik használatával kapcsolatban. A közösségi oldalak által bevezetett irányelvek az évek során saját, különálló kódexé fejlődtek, melyek egyre inkább kezdenek jogszabályokhoz hasonló formát ölteni. Ezzel egy adott közösségi oldal a szólásszabadság korlátait szabja meg saját, voltaképpen magánjogi alapon álló normarendszerével, hiszen megmondja, mely szövegek azok, amelyek engedélyezettek a közösségen belül. Ennek eredményeként az interneten történő szólásszabadság-gyakorlás már nem (csupán) az adott országban érvényes jogszabályok korlátai között működik, hanem e szolgáltatók saját keretein belül. Az internetes szöveg nagyon nagy százaléka felett tehát főként privát, tehát nem állami fenntartású cégek, intézmények gyakorolnak hatalmat.

Ebből a hatalomgyakorlásból következik, hogy az adott új média alá tartozó platform feletti kontroll egyúttal az azon megjelenő tartalom feletti kontrollt is jelenti. A bevezetett szűrők, algoritmusok, közösségi irányelvek olyan látha-

¹ Forgó Sándor: „Új médiakörnyezet, újmédia-kompetenciák” in Forgó Sándor (szerk.): *Az információközvetítő szakmák újmédia-kompetenciái, az újmédia lehetősége* (Eger: Liceum Kiadó 2017) 9–24., <http://publicatio.uni-eszterhazy.hu/107/1/Az%20információközvetítő%20szakmák%20újmédia%20kompetenciái.pdf>.

mációközvetítő%20szakmák%20újmédia%20kompetenciái.pdf.

tatlan befolyást biztosítanak az oldalak üzemeltetői számára, amely megkerülhetetlen. Ez az egyoldalúság a cenzúra egy igen sajátos, 21. századi formájának is tekinthető, ahol a szólásszabadságot nem az állami beavatkozástól kell féltetni (persze ha egyáltalán kell féltetni), hanem a magáncégek által alkalmazott, bármikor, akár utólag is szabadon megváltoztatható szabályrendszerétől. A közösségi média megjelenése és rohamos terjedése arra készíti bennünket, hogy újragondoljunk rengeteg mindent, amit a demokratikus nyilvánosságról, a médiáról, a hirdetési piacról és egyéb, (ki)ismertnek hitt területekről tudunk. Nem kivétel ez alól a cenzúra fogalma és használata sem.

2. Nagyon érdekes a 21. században a cenzúráról eszmét cserélni. Furcsa kettősség ereszkedik rá a témára, egyrésztől ugyanis azt gondoljuk, hogy a cenzúra a múlt sötét eszköze, a véleménynyilvánítás szabadságát ugyanis szinte minden fejlett országban alkotmányos eszközökkel védik, és az internet korában már idejét múltnak hatnak azok a gyakorlatok, amikor még egy-egy bizottság döntött arról, hogy mi jelenhet meg a nyilvánosságban. Másrésztől azonban egyre erősebben látszik a mindennapokban a cenzúra emlegetése, és ez arra is rámutat, hogy a határtalan és korlátoktól mentes nyilvánosság mégsem annyira szabad. Az internetező lakosság nagy része nap mint nap különböző manipuláló eszközöknek van kitéve, és korlátozottak – vagyis cenzúrázottak – azok az információhalmazok amelyekkel napi szinten találkozunk. A cenzúra tehát a Lomonoszov–Lavoisier-törvénynek megfelelően nem tűnik el, csak változik. E kettősség már önmagában megnehezíti az eligazodást a témát érintő

diskurzusokban, ezt azonban tetézi az is, hogy a cenzúra fogalma sem mindig tisztázott. A cenzúra sok formában létezik, és sokszor nem is az a cenzúra, amit annak hiszünk. Ebben a zűrzavaros környezetben szolgál kiváló iránytűként Gosztanyi Gergely *Cenzúra – Arisztoteléstől a Facebookig* című könyve, mely a Gondolat Kiadó gondozásában jelent meg 2022-ben.

A kötet a modern cenzúrával kapcsolatos legfontosabb kérdéssel indít: mit jelent a cenzúra, és mit jelent a tartalomszabályozás. Az szólásszabadsággal kapcsolatos egyik leggyakrabban hangoztatott tévhit, hogy annak létezése abszolút, vagyis vagy mindenre kiterjed, vagyis ha már egy részét is korlátozzák, akkor megszűnik létezni. A valóságban ez azonban teljesen téves gondolat, a világ egyetlen alkotmánya sem fogalmaz meg korlátlan szólásszabadságot, hiszen különböző társadalmi érdekek mentén mindig szükséges valamilyen fajta korlátozás. A kiskorúak védelme, a gyűlöletbeszéd tilalma, bizonyos bűncselekmények üldözése mind-mind a szólásszabadságot korlátozzák, és ez bizonyos szempontok szerint értékelve már egyet jelenthet magával a cenzúrával. Ahogy erre Gosztanyi is rámutat, a cenzúráról szóló hatékony eszme-cserék első és legfontosabb tisztázandó kérdése, hogy mit is nevezünk cenzúranak, pontosabban, hogy a cenzúra mely formájáról beszélünk éppen. (27. o.) Ennek tisztázásához rendkívül hasznos a könyv II. fejezete, mely komplexitásában tekinti át a cenzúra meghatározásának nehézségeit, és egy koherens, egységes, követhető tipizálási rendszert vázol a cenzúra különböző típusainak azonosítására.

Ezt követően a III. és IV. fejezet egyfajta történeti vezérfonal segítségével

vizsgálja a cenzúra fejlődését az ókortól napjainkig, vagyis az ollótól az algoritmusokig. Abban ma már mindenki egyetért, hogy az internet világa nem maradhat szabályozatlan, azonban az interneten megjelenő szólások nem kerülnek ki a jog esernyője alól pusztán azért, mert online tették azokat közzé. Az internet globalitása és a megjelenő szólások mennyisége miatt előálló technikai nehézségek mellett azonban az is elképesztően fontos kérdés, hogy ez a szóláskorlátozás mennyiben minősül cenzúrának, vagyis jobban mondva mikor válik ez a fajta cenzúra kártékonyná. A legfontosabb eldöntendő kérdések közé tartozik, hogy mely korlátozások megengedettek, és melyek nem, valamint, hogy kik azok, akik ezt a fajta cenzúrát alkalmazhatják, és milyen módon tehetik meg ez úgy, hogy az építse és ne rombolja vagy korlátozza a demokratikus nyilvánosságot.

Az internetes szóláskorlátozás tehát mindenképp kívánatos, ennek mikéntjével kapcsolatban azonban számos kérdés merül fel. Gosztanyi Gergely rendkívül jó arányérzékkel mutatja be az ezzel kapcsolatos szabályozási környezetet, mind európai mind amerikai kontextusban (V–VI. fejezetek), sőt kiemelendő a kötet VII. fejezete, mely Kínára koncentrál. Kína ugyanis köztudottan egészen különleges tartalomkorlátozási módszert alkalmaz az internet kapcsán, melynek szakmai, mélyreható feltérképezésével viszonylag kevesen foglalkoznak. Gosztanyi arányérzékét azért tartom fontosnak kiemelni, mert az internetes szólásszabályozásról több könyvtárnyi kötetet is lehetne írni, a szerzőnek azonban sikerült az európai és az amerikai modellt is tömören, mégis sokrétűen összefoglalni, amely nem könnyű

feladat. Számba veszi a jelenleg ismert szabályozási kezdeményezéseket, és szakmai hozzáértéssel elemzi is őket. Különösen élvezetes olvasni az amerikai és az európai szabályozási javaslatok összevetését (134–140. o.), mely során a szerző kitűnően mutat rá az eltérő megközelítések mögötti történelmi és szólásszabadság-értelmezési különbségekre. Ahogy azt a szerző is bemutatja, egészen figyelemre méltó kettősség jellemzi az internetes szólásszabadságra vonatkozó szabályozás fejlődését, hiszen a '90-es években az Amerikai Egyesült Államokban született meg az internet fejlődését és kibontakozását lehetővé tévő szabályozás, amely akkoriban nagyon előre mutatónak hatott, ma már azonban egyértelművé vált, hogy a túlzott immunitást biztosító CDA230 reformra szorul. Ebben pedig ma már Európa tud példát mutatni az Egyesült Államoknak, hiszen a GDPR és a DSA-DMA rendeletekre szinte irigykedve tekintenek a tengeren túlról (135. o.). Gosztanyi az V. fejezetben remekül mutatja be az amerikai megoldási kezdeményezések és szabályozási lehetőségek hiányosságait, és az ezekből adódó bizonytalanságot, ezt követően szinte felüdülés olvasni a VI. fejezetben bemutatott DSA-DMA rendeletek által kijelölt szabályozási irányt és lehetőségeket. Bár a rendeletek nyilvánvalóan nem tökéletesek, egyetérték a szerzővel abban, hogy mindenképpen szükséges és helyes lépések a megfelelő irányba.

3. Az online beszéd korlátozásával kapcsolatban mindkét irányból jogos kritikával illelhetjük az online nyilvánosságot leginkább befolyásoló nagyvállalatokat. Egyrésztől rengeteg olyan tartalom talál utat ezeken az oldalakon keresztül a felhasználókhoz, melyek jogsértőek

vagy károsak, másrésről pedig rengeteg olyan tartalmat korlátoznak, amelyek valójában nem jogsértők. A gond tehát paradox: egyszerre túl sokat és túl keveset „cenzúráznak”.

Természetesen mindkét helyzet igencsak bonyolult kérdéseket vet fel. Az internetes tartalommoderálás kapcsán az utóbbi években kezdett kialakulni az a szabályozási forma, amely megkülönbözteti a nyilvánvalóan jogellenes és a nem jogellenes, csupán káros tartalmak körét. Előbbi köre viszonylag tisztázott tud lenni, a kérdés csupán az, hogy milyen jogrendszer vagy jogszabály alapján nyilvánítunk valamit jogellenesnek. A második kör azonban nehezebben meghatározható, ebbe a körbe tartozhatnak azok a megnyilvánulások, amelyek nem minden befogadó számára egyértelműen károsak, így nem minősülnek jogellenes tartalomnak, azonban a felhasználók egy meghatározott körét valamilyen formában védeni kell ezektől. Ilyenek pl. a kiskorúakra káros tartalmak, a dezinformáció egyes formái vagy különböző káros trendek kialakulása. Nem egyszerű tehát ebben a helyzetben megállapítani a cenzúrázandó tartalmak körét.

A kötet VIII. fejezete bár kissé röviden, de annál koncentráltabban mutat rá a fenti nehézségek emberi és technikai vonatkozásaira. A tartalomszabályozás jelenleg nagy mértékben algoritmusokra vagy mesterséges intelligenciát alkalmazó technikákra épül. Ekkora tartalom mennyiségnél ez teljesen érthető, azonban a technológia nagyon sokszor téved, nem képes felismerni a kontextust vagy az iróniát (177–179. o.). Ugyanakkor a kötet is helyesen idézi fel Casey Newton és a The Verge éveken átívelő riportjait, melyek a Facebook-tartal-

mak moderálását végző alkalmazottak testi és lelki megrázkódtatásait mutatták be. Teljes mértékben egyetérttek a szerzővel abban, hogy a hatékony tartalomfelügyelet jövőjét a mesterséges intelligencia és az emberek által végzett moderálás együttes alkalmazása jelenti majd, addig azonban amíg sikerül egy hatékony rendszert kialakítani, a „biztonsági cenzúra” következtében rengeteg értékes beszéd szorul majd ki az online nyilvánosságból.

4. Ugyanennyire fontos kérdés azonban az is, hogy a közösségi oldalak mennyiben élnek a cenzúra rejtett, sokkal kevésbé felismerhető eszközeivel. Számos példa mutatott rá ugyanis arra, hogy állításukkal szemben a közösségi oldalak (és azok algoritmusai) nem csupán egyszerű, semleges továbbítóként működnek, hanem aktívan rendszerezik a felhasználóknak kiajánlott tartalmakat. Ez a rendszerezés pedig nem mindig objektív mutatók alapján történhet, hanem ideológiák, politikai agendák mentén is. Persze a közösségi oldalak visszautasítanak minden olyan állítást, amely azt feltételezi, hogy bármilyen önös szándékkal nyúlnának bele a tartalmat összeállító algoritmusokba. A Facebook idővonalának egyik megalakítója tagadta, hogy az idővonal „tudatosan szerkesztett tartalom” lenne, mely a Facebook véleményét tükrözi, szerinte az algoritmusai egyszerűen azt tükrözik, amit a felhasználók szeretnének.² A perszonalizált tartalomajánlás világában nagyon nehéz megbízható empi-

² Ravi SOMAIYA: „How Facebook Is Changing the Way Its Users Consume Journalism” *New York Times*, 2014. október 27., <https://www.nytimes.com/2014/10/27/business/media/how-facebook-is-changing-the-way-its-users-consume-journalism.html>.

rikus kutatásokat végezni a témában, az utóbbi évek elemzéseiben azonban arra mutatnak rá, hogy a közösségi oldalak ideológiai elfogultsága inkább tévhit, mintsem valóság. A *The Economist* 2019-es tanulmánya³ szerint a Google nem részesíti előnyben a baloldali oldalakat, a *Media Matters for America* tanulmánya szintén 2019-ben állapította meg, hogy a jobb- és baloldali Facebook-oldalak közel azonos elérést tudnak felmutatni.⁴ A *NYU Stern Center for Business and Human Rights* egyik friss jelentése szerint pedig „egyetlen megbízható tanulmány sem állapította meg, hogy a konzervatív tartalmakat ideológiai okokból távolítanak el, vagy hogy a kereséseket liberális érdekek előnyben részesítése érdekében manipulálnak”.⁵ Az azonban empirikus kutatásokkal is igazolható, hogy a közösségi oldalakon megjelenő tartalmak az egyének szempontjából sokkal kevésbé sokszínűek és kiegyensúlyozottak,⁶ ennek pedig egyik

eredménye, hogy nagyon hatékonyan polarizálják a társadalmat.⁷

Az tehát egyértelmű, hogy a felhasználók idővonalai mindenképpen valamilyen egyedi összeállítás alapján jönnek létre, vagyis egyediesített módon jelennek meg. Az „egyediesített” pedig Paul Bernal szerint egyet jelent a „manipulálttal”, hiszen akár pénzügyi-gazdasági, akár marketing, akár politikai célok mentén alakítják ki a felhasználók idővonalát, semmiképp sem nevezhető semleges, befolyástól mentes tartalomszolgáltatásnak.⁸ A probléma tehát valós, a közösségi médiának hatalmas a befolyása és a lehetősége a cenzúrázásra. Egy közösségi oldal felhasználója óriási mennyiségű tartalommal találkozik nap mint nap, ezek döntő többsége azonban ma már nem az általa követett oldalak vagy ismerősök tartalma, hanem az oldalak algoritmusai által ajánlott tartalom vagy hirdetés.⁹ Ezek az algoritmusok pedig bizonyos paraméterek szerint működnek, melyek szükségképpen tükröznek valamilyen értékvalasztást, így egészen minimális eséllyel pártatlanok. A közösségi oldalak ezen kurátori tevékenysége pedig nem csupán felerősíthet bizonyos hangokat, hanem el is hallgathatja őket, másképp mondva: cenzúrázhat.¹⁰

³ „Google rewards reputable reporting, not left-wing politics” *The Economist*, 2019. június 8., <https://www.economist.com/graphic-detail/2019/06/08/google-rewards-reputable-reporting-not-left-wing-politics>.

⁴ Natalie MARTINEZ: „Study: Facebook is still not censoring conservatives” *Media Matters for America*, 2019. szeptember 4., <https://www.mediamatters.org/facebook/study-facebook-still-not-censoring-conservatives>.

⁵ Paul M. BARRETT – J. Grant SIMS: *False Accusation: The Unfounded Claim that Social Media Companies Censor Conservatives*, NYU–STERN, Center for Business and Human Rights, 2021. 19., https://static1.squarespace.com/static/5b6df958f8370af3217d4178/t/60187b5f45762e708708c8e9/1612217185240/NYU+False+Accusation_2.pdf.

⁶ „Misinformation and biases infect social media, both intentionally and accidentally”, *The Conversation*, 2018. június 20., <https://theconversation.com/misinformation-and-biases-infect-social-media-both-intentionally-and-accidentally-97148>.

⁷ „Political bias on social media emerges from users, not platform” *Research Impact*, <https://research.impact.iu.edu/key-areas/social-sciences/stories/social-media-platform-bias.html>.

⁸ Paul BERNAL: *The Internet, Warts and All* (Cambridge: Cambridge University Press 2018) 92. <https://doi.org/10.1017/9781108381161>.

⁹ Ld. Amogh MAHAPATRA: „How Instagram suggests new content” *Engineering at Meta*, 2020. december 10., <https://engineering.fb.com/2022/08/12/web/how-instagram-suggests-new-content/>.

¹⁰ James BALL: *Post-truth. How Bullshit Conquered the World* (Croydon: Biteback Publishing 2017) 150.

A lehetőség fennállta és az ezzel kapcsolatos kutatói bizalmatlanság pedig azért is ilyen mértékű, mert a közösségi oldalak működése szinte átláthatatlan. A közösségi média által végzett szűrés és szankcionálás pontos feltételei, gyakorlata egyáltalán nem transzparens, ahogyan az elérhetetlenné tételhez vezető eljárás és „jogorvoslati” lehetőség feltételei és részletei sem átláthatók. A kutatók általi ellenőrzés pedig a legtöbbször kivitelezhetetlen, a közösségi oldalak nagysága, zártsága, egyéniesített működése lehetetlenné teszi a megfelelő elemzések, kutatások és vizsgálatok elvégzését.¹¹ A felhasználókat a legtöbb esetben egyáltalán nem tájékoztatják az idővonalakat érintő változtatásokról, ha pedig igen, azok nagyon általános jellegűek, és az átlagos felhasználónak fogalma sincs arról, hogy mi, hogyan, milyen mértékben és miért változott az oldalon. Mindezek mellett az algoritmusok működése szigorúan védett üzleti titok, így még a témával foglalkozó kutatók sem tudják pontosan meghatározni, milyen faktorok alapján ajánl, sorol előrébb vagy sorol hátrébb tartalmakat az adott portál. A felhasználó pedig ha akarná sem tudná befolyásolni az idővonalát, hiszen nincs arra lehetősége, hogy be- vagy kikapcsolja a platform által alkalmazott szűréseket és ajánlásokat, ezért voltaképp még a tudatos felhasználó is ki van szolgáltatva a platform önkényének. Ez utóbbi pedig még erősebben jelenik meg a kevésbé tudatos felhasználóknál, akik adott esetben hihetnek a platformok semlegességének hazugságában, vagyis, hogy

semmilyen befolyásoló tényező nem hat az idővonalán megjelenő tartalomra. Ezért pedig az a hamis kép alakulhat ki benne, hogy bármi, ami ott megjelenik, valamilyen reprezentatív leképeződése az őt körülvevő társadalomnak, nem pedig csak a számára létrehozott, személyes buborék.

Bár a legtöbbször az online tartalommoderálással kapcsolatban a közösségi média területén vizsgálódnak – így jelen sorok írója is főként a közösségi média vetületeivel foglalkozik –, kiemelendő előnye a kötetnek, hogy szerzője tágabb körben értekezik a cenzúra kérdéseiről. Gosztanyi nem csupán a közösségi oldalak, hanem az egyéb internetes felületek vagy internetszolgáltatók szóláskorlátozó gyakorlatával is foglalkozik (pl. 213–223. o.). A tágabb kontextus kifejezetten jót tesz a kötetnek, és annak ellenére, hogy ekkora területről nehéz az általános megállapításokon túlmenő elemzést írni fogyasztható terjedelemben, nem esik abba a hibába, hogy a tudományterület evidenciáit megismételve fogalmaz meg általánosságokat. Ehelyett minden résztema tekintetében önuralmat gyakorolva rögtön az adott kérdés lényegi kérdéseit kezdi boncolgatni, kifejezetten sallangmentessé és sűrűvé téve a könyv tartalmát.

5. Ahogyan a szerző is megfogalmazza, ma már eljutottunk arra a pontra, hogy az állami szabályozás létjogosultságáról szóló viták szinte okafogyottá váltak, a fő kérdés inkább ennek mikéntje (256. o.). A kötet befejezéseként azonban a szerző nem csupán általános konzekvenciákat von le a horizonton látható szabályozások minőségét illetően, hanem huszonhat pontba szedve saját javaslatokat fogalmaz meg, melyekre mindenképpen figyelemmel kell lennie a

¹¹ Geert LOVINK: *Social Media Abyss – Critical Internet Cultures and the Force of Negation* (Cambridge: Polity Press 2016) 40.

jogalkotónak, amikor ezt az igen problémás területet hatékonyan kívánja a jogszabályrendszere alá vonni. A megfogalmazott gondolatok nagyon széles körből merítenek, de áthatja őket az EJEB döntéseiből levont jogelvek érvényesülésére való törekvés. Ennek mögöttes indoka nyilvánvalóan az, hogy az internet nemzetköziségének kihívásait egy nemzetközi bíróság által univerzálisan megfogalmazott jogalkalmazói értelmezés útján lehet a leghatékonyabban megoldani. A jogalkalmazói gyakorlat figyelemmel kísérése már csak azért is igen fontos, mert a jogszabályalkotás nehézségeivel szemben a jogalkalmazás sokkal inkább figyelemmel tud lenni egy-egy tartalommoderálással kapcsolatos kérdés nyelvi, kulturális vagy egyéb sajátosságaira. A Gosztonyi által megfogalmazott pontokkal kapcsolatban megjegyezhető, hogy azok túlnyomó többsége (a huszonhatból tizenhét) az Unió által elfogadott DSA rendeletben valamilyen módon rendeződik, ezen megoldási mód valódi próbájára azonban a jövőben kerül majd sor, vagyis ezekkel kapcsolatban a fő kérdés az, hogy mennyire sikerül majd hatékonyan betartatni a rendelet előírásait.

Gosztonyi javaslatának negyedik pontja az internetes tartalmak sokszínűségének, pluralizmusának és pártatlanságának biztosítását írja elő. Ezt azért tartom fontosnak külön kiemelni, mert ezzel kapcsolatban nem tartalmaz megnyugtató megoldásokat a DSA, pedig igencsak égető társadalmi problémáról van szó. Az online platformok alapvető célja, hogy a felhasználó minél több (hirdetések megnézésére is fordítható) időt töltsön a platformon, ezért a korábbi kereséseinek, preferenciáinak, online viselkedésének megfele-

lő tartalmakat szűr és tár elé az algoritmus.¹² Ez a nagymértékű personalizáció pedig ahhoz vezet, hogy a felhasználók különböző csoportjai merőben eltérő tartalmakat fognak látni, ezáltal „párhuzamos valóságok” alakulnak ki, ahol egyre kevesebb a megjelenő információk közötti átfedés, ezért egyre kevesebb lesz a közös társadalmi tapasztalat. Ezek nélkül pedig egy heterogén társadalomnak sokkal nehezebb dolga lesz a társadalmi problémák kezelésében. Az emberek egymást különbözőnek, idegennek, sőt akár ellenségnek is tekinthetik emiatt, így pedig még mélyebb szakadék alakulhat ki a társadalmon belül.¹³ Bizonyos hírek valakikhez el sem jutnak, míg más tartalmak pedig elárasztják a hírfolyamát, folyamatosan megerősítve saját világnézetét. Lassan már csak a nagyobb sportesemények lesznek azok, amelyeket a társadalom nagy része egyhangúan, közösen él át, pedig egy egészséges társadalomnak szüksége van ilyen közös pontokra. Ezért az online platformok sokszínűségének kérdése nem csupán egy elvont médiajogi alapelv, hanem a demokratikus nyilvánosság megfelelő működéséhez szükséges feltétel. A probléma megnyugtató kezelésére azonban még, úgy tűnik, várnunk kell.

Ahogy Gosztonyi is fogalmaz, a cenzúra, azaz a tartalomszabályozás sosem fog eltűnni. Ez azonban önmagában még nem jelent problémát, hiszen

¹² VESZELSZKI Ágnes: „deepFAKEnews: Az információmanipuláció új módszerei” in BALÁZS László (szerk.): *Digitális kommunikáció és tudatosság* (Budapest: Hungarovox Kiadó 2021) 96.

¹³ Cass SUNSTEIN: „Is Social Media Good or Bad for Democracy?” *Sur (International Journal on Human Rights)* June 2018, <https://sur.conectas.org/en/is-social-media-good-or-bad-for-democracy/>.

ahogy a fentiekből – és a kötetből még részletesebben – kiderül, az internet világában szükséges is, hogy a tartalomszabályozás valamilyen formája jelen legyen. A kérdés az, hogy sikerül-e megtalálni ennek a leghatékonyabb és a szó-lásszabadság szempontjából is legopti-

málisabb módját. Addig is azonban amíg erre a kérdésre keressük a választ, Gosztonyi Gergely könyve kitűnő szellemi munícióként tud szolgálni a téma részleteinek tanulmányozásához.

*Papp János Tamás**

* PhD, tudományos segédmunkatárs, PPKE JÁK, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30. E-mail: papp.janos.tamas@jak.ppke.hu.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza a Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokokat, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékelik a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámait a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tizes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 1554 Ft
Évi előfizetési díj: 6216 Ft
(belföldre postaköltséggel: 7812 Ft)